

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

Číslo 12, rok 2022

Obsah čísla

NÁZORY A POLEMIKA	
Kateřina Konečná – Aktuální úkoly radikální levice!	
Václav Exner – Úvod. Socialismus v 21. století	
Jiří Malínský – Budoucnost české levice	
Jan Zeman – Velká energetická krize 2022	
Jiří Dolejš – Pokrok a stupidita v informační éře	
EKONOMICKÉ OSOBNOSTI	
Pavel Sirůček – Tvůrčí partnerství J. S. Milla a H. Taylorové-Millové	
RECENZE	
Pavel Sirůček – Peripetie a perspektivy. Ke knize D. Dinušové: Rosa Luxemburgová. Cesty revolúcie	

Kateřina Konečná

Aktuální úkoly radikální levice!

Začíná rok 2023, který – ač pro KSČM nevolební – bude velmi důležitý. Stojí před námi totiž úkol připravit strategii pro volby v roce 2024. Už v příštím roce na jaře nás totiž čekají evropské volby a na podzim pak volby do zastupitelstev krajů, které budou pro KSČM naprosto zásadní. Nepodaří-li se v eurovolbách a následně v krajských volbách dosáhnout rozhodující hranice 5 %, pak návrat do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR bude značně obtížná meta.

Na rozdíl od populistické opozice máme program a dlouhodobý cíl. Naše směřování neurčuje tekutá společnost, která zvolí pravici, aby se jí za čtyři roky omrzela a zvolila (domnělou) levici, ale programové ukotvení, z něhož musíme vycházet při tvorbě krátkodobého i střednědobého programu. Už Karel Marx ovšem mluvil o svém učení jako otevřeném a varoval před jeho dogmatickou aplikací. Naopak velmi dobře vnímal vývoj procesů ve společnosti a – jako správný internacionalista – i rozdíly mezi pozicí a rozvinutostí jednotlivých regionů a států světa. I proto se musíme zaměřit na takové programové teze, které nejčastěji cílová skupina KSČM řeší. A při jejich prosazování volit takové teze a takové informační kanály, jež tito lidé používají.

První víkend v roce 2023 probíhal v Brně jednodenní sjezd ČSSD. Ačkoli se strana sama už – a to zaznívalo i v Brně – nepovažuje za levici, ale za subjekt levého středu, rozhodně stojí za to usilovat o spolupráci i s ní, ačkoli tomu vedení socdem zatím není nakloněno. Byť by to mělo být pouze na vybraných programových nebo dočasných cílech. Oproti nově vzniklým politickým stranám a hnutím, kterých se po nástupu vlády Petra Fialy vyrojil nespočet, má jednu výhodu – zná praktickou politiku na všech úrovních. Opět to ale neznamená, že bychom na dialog a spolupráci s ostatními měli rezignovat. Právě naopak. Během roku, co se ovšem se stávajícím vedením snažíme navázat spolupráci s levicovými subjekty, jsem ale zjistila, že často úplně nejkomplikovanější je debata s těmi nejmenšími, kteří si kladou požadavky srovnatelné se stranou s 30% voličskou podporou. Plně se tak ukazuje, že zatímco pravici spojují koryta, levici rozdělují ideje.

Přitom po debaklu ve sněmovních volbách v roce 2021 jsem měla pocit, že si subjekty levice uvědomily, že musí zapomenout na žabomyší války a alespoň dočasně spolupracovat. Jinak bude výsledkem absence levice ve Sněmovně. Slýchám, že její úlohu zastoupilo ANO, což je samozřejmě absolutní nesmysl. Stačí se podívat, kdo je nejčastějším koaličním partnerem strany Andreje Babiše i na jeho pohled na daňový systém. To protivládní rétorika a občasná podpora postupu, který by zřejmě volila i levice, nezakryje. Podobně je tomu i u SPD, která samozřejmě nechce měnit systém, v němž její předseda pohádkově zbohatnul. Když někdo proto hovoří o protisystémovosti SPD, musím se smát. O to důležitější ale je, aby se levice do českého parlamentu vrátila.

To se ovšem nestane samo sebou. Že bychom čekali s rukama v klíně až lidé pochopí, že naše politika pro ně ta správná, by byla největší chyba. A to navzdory tomu, že zuří krize a

s největší pravděpodobností budou lidé přemýšlet o alternativách k současnému systému. Naopak – pokud nebudeme co nejaktivnější, zejména na ulicích dneška, tedy sociálních sítích, ale i mezi lidmi, konkurence nás velmi rychle převálcuje.

Ani to ale není všechno. Musíte také vědět, jak s lidmi mluvit. Dneska jsou na to obory na vysokých školách a renomované agentury pracující s psychologií, sociologií, statistikou, výzkumem a samozřejmě politologií třeba jen k tomu, aby pro politickou stranu vytvořily něco takového základního, jako je volební heslo. Srovnajte s postupem, jak například k této problematice dosud KSČM přistupovala. S amatérizmem se i v této oblasti musíme co nejrychleji rozloučit. Komunikace s lidmi (voliči) je vysoce specializovaná věda. I proto na konci roku 2022 schválil ÚV KSČM novou mediální koncepci.

Na závěr bych ráda podotkla, že největší chyba, kterou by KSČM mohla udělat, je uzavřít se do své ulity a přestat vnímat realitu okolo. Nejsme ani vědecké pracoviště, realitní společnost ani diskusní kroužek při čaji o páte, nýbrž politická strana. Budu se opakovat, ale stále má KSČM v tomto obrovské mezery. Každá naše činnost by měla mít konkrétní výstup pro veřejnost. Kdybychom to vzali do důsledku, tak každá schůze ZO, každé jednání okresního i krajského výboru, by mělo přinést něco hmatatelného pro občany a přínosného pro politiku KSČM. Jak jsem říkala na sjezdu – občané nás nebudou hodnotit podle množství schůzí nebo konferencí, pokud nebudou mít praktický výstup. Zbytek našich problémů je nezajímá. A na to bychom měli myslet především.

Kateřina Konečná, předsedkyně KSČM

O autorovi:

Ing., Bc. Kateřina Konečná

**1981, Předsedkyně KSČM od roku 2021. Poslankyně Evropského parlamentu. Dlouhodobě se věnuje otázkám zahraničního obchodu, mezinárodním vztahům, životnímu prostředí a možnostem občanské participace v EU.*

Václav Exner

Úvod – socialismus v 21. století

Pracovní skupina Centra pro strategická a teoretická studia KSČM (CSTS) usiluje o pokračování prací na objasnění představ o cestách k socialismu ve složitých podmínkách už víc než 30 let po porážce socialistického směřování naší země podobně jako v ostatních evropských zemích tzv. socialistického tábora. Vznikají dílčí přípravné texty zpracovávané členy pracovní skupiny. Předkládaný vstupní text vycházející z textů zpracovaných v posledních více než 15 letech byl prodiskutován dvakrát na jednání Rady CSTS spolu s alternativním textem Lubomíra Vacka. Bylo dohodnuto zveřejňování těchto textů, aby bylo možné jejich zpřístupnění levicově, především komunisticky orientované veřejnosti. Teoretickou a programovou činnost pokládáme v CSTS za zvláště důležitou, užitečnou a nezbytnou v situaci, kdy KSČM musí pracovat na své lepší budoucnosti.

Světlem zase obchází strašidlo, hroznější než to Marxovo a Engelsovo v 19. století. Tentokrát ohrožuje globální¹, imperiální a oligarchický kapitalismus. Oznamuje, že už má namále a udělal už dost škod. Svět a s ním i kapitalismus se od dob, kdy jej zakladatelé marxizmu analyzovali, závažně změnil. Vstoupil po své výchozí formě volné konkurence, státně monopolním a imperialistickým stadiu, skvěle analyzovaném V. I. Leninem, do nové etapy. I v současnosti ve své hlubinné soukromovlastnické podstatě zůstal zachován, není zrušen jeho základní rozpor, vztah mezi vlastníky výrobních prostředků a jimi vykořisťovanými především námezdními pracovníky. To se projevuje ve strukturách vlastnických vztahů i v sociální oblasti. V rámci kapitalismu pokračují a jsou urychlovány třídní polarizace společnosti, růst absolutní i relativní chudoby na jedné straně a bohatství na straně druhé – v národním i v mezinárodním měřítku,

¹ *Globalizace je výraz pro všestranné propojování a sjednocování světa bez ohledu na hranice států, kultur nebo jazyků, ale také pro jednu z ideologií, která toto sjednocování odráží ve vědomí lidí. Jde o vícerozměrné procesy zesvětovení lidské civilizace, probíhající diferencovaně na různých úrovních, kdy dochází k propojování a růstu závislosti i k asymetriím a rozpornostem. Vedle ekonomického má i technologické, politické, sociální, kulturní, duchovní aj. aspekty. Zaměřována bývá globalizace jako objektivní trend spojený s rozvojem a celkovým vývojem lidské společnosti, která je v souladu s cíli budování socialistické společnosti, a její historicky podmíněná neoliberální podoba. Na rozdíl od této podoby je nazýván alterglobalizmem postoj prosazující pozitivní změny globálně pro všechny.*

a to přes líbivé, ale celkově málo úspěšné cíle a programy Organizace spojených národů a dalších mezinárodních institucí. Nově se rozdělují privilegia a diskriminace, moc a bezmoc. V kapitalistické společnosti se zrychluje postup financionalizace, „kasinový“ charakter ekonomiky, zesiluje zdání, že jen „peníze rodí peníze“, a svět je zahlcován používáním násilí, sankcí a neustálým ohrožováním válečnými dobrodružstvími. Po „vítězství“ – návratu kapitalismu do zemí tzv. socialistického tábora v Evropě – však zůstává socialistické dědictví nejen ve státech, kde socialistické směřování „poraženo“ nebylo a kde se stále vyvíjí, ale i myslích a zkušenostech mnoha lidí po celém světě. Děj se tak přes mnohá „ideologická“ a propagandistická „vítězství“ představitelů současného kapitalismu v boji o myšlení lidí.

Ke znakům současné doby náleží proměny výrobních sil, pod vlivem zrychlené globalizace a vědecko-technické revoluce, včetně ohromného přínosu informatizace.²

Procesy vědecko-technické revoluce (jako součásti globálního rozvoje) soustavně posunují výrobní síly na kvalitativně nový, vyšší stupeň technologií spojených zejména s informatizací a využitím počítačových technologií. Dochází k pronikavému rozvoji vědy, a to i společenských věd, a techniky, k zásadním změnám struktury materiální výroby, otevírají se nové směry rozvoje lidské civilizace i způsobu života. Kontrolou nad trhem s informacemi dochází také ve velkém a s různým úspěchem k ovlivňování myšlení lidí.

Kapitalistickému světu dnes vládne finanční oligarchie, globální superburžoasie, které jde jen o to ukrojit si maximální podíl z každého bohatství, které poskytuje příroda, i z toho, co vytvořili lidé, z každého zisku, vytvořeného kdekoli a kýmoli. Relativně osamostatněný finanční kapitál se pohybuje podle svých vlastních zákonitostí jen s nepatrnými omezeními a kontrolami. Spekuluje s cizími penězi, banky soustřeďují a kontrolují prostředky všech vrstev obyvatelstva. Kromě poskytování moderních služeb je ale taky oplétají pavoučí sítí se snahou, aby pro nikoho nebylo úniku. Všechny tyto problémy jen prohlubují krizi, zakotvenou ve strukturálních i systémových rozporech kapitalismu. Mění ji v krizi mnohorozměrnou, globální, celosvětovou. Doba mezi explozemi jejích projevů se spíš zkracuje. Jednu generaci postihnou i několikrát. Ani globální kapitalismus tedy nedovede překonat trvající hospodářskou a sociální krizi. Po splasknutí různých spekulativních bublin vždy hrozí, že se projeví další, problémy přinášející bublina, způsobená opatřeními na záchranu kapitalismu, především jeho součástí – finančního světa.

Hrozí nebezpečí spekulací se strategickými komoditami, jako jsou potraviny, čistá voda, energie a další. Je stále zřejmější, že neoliberalní doktrína³ je již za zenitem. Poválečný relativní smír mezi prací a kapitálem skončil i ve vyspělých zemích budujících „stát blahobytu“.

² *Pojem informatizace je v textu využíván ve smyslu masového nasazení elektronických, digitálních komunikačních technologií, které komplexně ovlivňuje ekonomiku, kulturu i volný čas a je jednou z forem aktivace tvořivého lidského potenciálu. Vyčleňuje se tak zvláštní obor práce s informacemi prolínající se takřka se všemi činnostmi a společnost se propojuje v globálních informačních sítích. Významnou silou se stává živá konkrétní intelektuální práce v oblasti informací. Vznikají přitom jak kognitivní přetížení, tak nové informační nerovnosti, kterým čelí informační demokracie a informační vzdělanost. Zároveň rostou i možnosti informační manipulace.*

³ *Pojem neoliberalismus je v textu používán jako označení pro jednu z podob liberální ideologie. Vznikl v 70. letech 20. století a hlásá návrat ke klasickému liberalismu 18. a 19. století s tržním fundamentalismem v duchu principu laissez-faire a s „minimálním“ státem. Výraz je užíván i pro označení*

Další nerovnováhy vyvolává asymetrická liberalizace mezinárodního obchodu. Kapitalismus ohrožuje světovou bezpečnost a vyvolává neustále napětí, nátlak a válečné konflikty. Sílícími zdroji napětí jsou lokální konflikty mezi zeměmi, soupeřícími o území, přístup k přírodním zdrojům, ovládání a vliv. Odpor proti zvenčím vnucovaným sporným kulturním a hodnotovým vzorům vyvolává růst nacionalismu a náboženské nebo ideologické nesnášenlivosti. Agresivní ideové roucho některých náboženských a nacionálních hnutí se stalo záštitou terorismu, který se spolu s teroristickými projevy kapitalistických států a jejich integračních uskupení proměnil na celosvětovou hrozbu.

Za fasádou formálně demokratických procedur působí stále silnější sociální a informační tlak znevolňující myšlení a životní způsob občanů. Místo osvobození od práce kvůli existenční nutnosti sílí pro mnoho lidí její odcizení, případně i sociální vyloučení. Hrozí pokračující kolonizace veřejného sektoru v soukromém zájmu korporací a oligarchů. Logika koncentrace kapitálu je zákonitě provázena nárůstem autoritativních forem vládnutí a rostoucím vlivem mafiánských struktur, jakož i tendencí k růstu totalitních, k fašismu směřujících prvků společenského života.

Ukázalo se, že také představa o dlouhodobější udržitelnosti výlučné pozice jedné supervelmoci – Spojených států amerických – byla jen „zbožným přáním“. Ale ani multilaterální svět, ve kterém se mění postavení hlavních globálních hráčů, není zárukou stability, pokud chybí globální odpovědnost při strategickém zajišťování klíčových zájmů obyvatel světa. Vedle tradičního a stále trvajících konfliktů mezi bohatým Severem a chudým Jihem jsou sílícími zdroji napětí často z vnějšku vyvolávané lokální konflikty. Ohrožení jistot (včetně vlivu privatizace a zásadního omezování sociálního státu) vede k obecnému vzestupu agresivní xenofobie. Rizikové zóny se množí a každá z nich se může proměnit v šířící se chronický válečný požár.

Mění se také úloha národních států, i když je globální kapitál a nadnárodní seskupení stále potřebují jako často ochotnou „převodovou páku“ pro dosažení svých cílů. Sílí dominance nadnárodních společností, které dávno přerostly rámec států. Stupňuje se i celosvětové politicko-mocenské zápolení s využitím nadnárodních seskupení politického, vojenského i hospodářského typu. S tím nebezpečně postupuje oligarchizace ekonomických i politických struktur. Vzmach sítí těchto struktur vede k pokusům diktovat svá pravidla konkurentům i většině států světa. Neekvivalentní mezinárodní hospodářské vztahy dále prohlubují rozdíly mezi zeměmi i lidmi.

Ve světle těchto a mnoha jiných problémů se kapitalismus pragmaticky snaží o lepší regulaci podmínek svého fungování pro zvýšení prospěchu vlastníků a jejich spojenců, snaží se prosadit i regulace na globální úrovni s rozdílnými výhodami a ztrátami pro jednotlivé účastníky. Spory o budoucnost OSN, bretonwoodských institucí nebo Evropské unie a mnoha dalších institucí ukazují, že dosáhnout pro lidstvo uspokojivého výsledku bez odstranění kapitalismu nebude možné.

jednostranně orientované ekonomické politiky (v souvislosti s tzv. Washingtonským konsensem) zaměřené na privatizaci a deregulaci. Ekonomický neoliberalismus je více méně propleten s politickým konzervativismem.

Vyspělý kapitalismus už překračuje rámec své historické legitimacy. Jak je již uvedeno výše, nachází se dnes nejen v dílčí, ale v celkové, strukturální i systémové krizi. Stupňující se nerovnoměrnost jeho vývoje zvyšuje labilitu systému, předznamenávající jeho zánik a celkovou změnu. Jeho zánik je spojen s nebezpečími, která vyplývají z jeho agresivnosti.

Otázka, jakou má být společnost, která přijde po něm, přestala být po předchozích pokusech ve 20. století výlučně teoretickou. Pozitivní systémové alternativy, o jejichž prosazení je potřebné houževnatě usilovat, jsou aktuálním úkolem. Nekapitalistické, či přímo socialistické řešení se však neprosadí automaticky.

Je nutné, aby svět byl jiný – přívětivý pro všechny! Cílem komunistů je tomu přispět svým dílem, a to jejich ideologickou, politickou i praktickou činností.

V komunistických a širších levicových kruzích panuje (již dlouho, nejméně od Komunistického manifestu) široce sdílené přesvědčení, že změna je zralá, že překonání chronických vad kapitalismu je nejen nutné, ale také zákonité, že lidská společnost se má nasměrovat k novému typu společenské formace. Takové, po jejímž dosažení by bylo odstraněno vykořisťování člověka člověkem, obohacování malé části společnosti na úkor ostatní ohromné většiny. Kde zdrojem bohatství jedněch a bídy druhých už nebude přivlastňování nadhodnoty, zisku a renty, tedy vykořisťování. Kde by politická, sociální i hospodářská práva i povinnosti byly pro všechny stejné. Kde by se předcházelo ozbrojeným konfliktům a jejich ničivým důsledkům, všechny poškozujícím sankcím a vnuceným závislostem koloniálního typu.

Taková společenská formace byla už v minulých stoletích pojmenována **socialismus**. Lidé se s ním měli a mají možnost seznamovat v řadě zemí, na mnoha místech. Teoreticky i prakticky. S úspěchy i problémy. S výhrami i porážkami. S tím, že i v současnosti je kapitalismus silný protivník, který pro udržení své vlády nemá zábrany v použití jakýchkoli prostředků, včetně samotného ohrožení lidské existence.

Kupodivu ale je poměrně málo zájmu o to, vyjasnit si podrobnosti nejen, jak by socialismus měl vypadat, ale i jakou cestou se k němu vydat. To postihlo i představu zformulovanou v KSČM v dokumentu Socialismus pro 21. století (2011-2012), i když byl široce publikován doma v rámci vnitrostranických jednání a přeložen do ruštiny a angličtiny v roce 2014 rozeslán mnoha partnerským stranám. Bez odezvy a bez uzavření diskuze politicky schváleným výstupem.

Proč?

Jestliže nevíte, kam chcete jít, pak vás tam žádná cesta nedovede. Naše třída nemůže svrhnout panství kapitálu, pokud nebude mít nějakou představu o tom, čím ho chceme nahradit. Tady je ale právě problém. (Michael Lebowitz, kanadský profesor ekonomie, * 1937). The contradictions of „real socialism“: the conductor and the conducted. (Monthly Review Press, 2012).

Vize socialismu navazuje na tradice humanistického myšlení vyvěrající z touhy po lidskosti, spravedlnosti a svobodě, po rovnosti a důstojnosti člověka, po společnosti, kterou by pokládal za přátelskou a cítil se v ní dobře. Představu takové společnosti již v předminulém století vědecky zdůvodnili a výstižně vyjádřili její cíle a obsah Karel Marx a Bedřich Engels. Ukazuje se, že ve 21. století je vize socialismu stále aktuální a stále naléhavější výzvou.

Představu socialismu formulovalo v minulosti mnoho politických a sociálních hnutí – ne vždy ve stejném významu. K jeho pojetí se vyjadřovalo a vyjadřuje mnoho filozofických, politologických a sociologických škol, směrů a proudů. Socialismus i dnes odmítá, neguje, zkresluje, ba i proklíná a nesnáší mnoho jeho odpůrců. Proto považujeme za nutné objasnit vědecké pojetí socialismu, zformulovat jeho základní rysy jako společnosti reálného humanismu, a vymezit i objektivní místo, které zaujme v příštím vývoji lidstva. Uvědomujeme si, že k odstranění neduhů společnosti nestačí léčit jejich důsledky, ale je nutno odstranit jejich příčiny. Strategický cíl je nejen obecnou politickou vizí, ale je reálným projektem východisek ze současné společenské krize, postihující většinu světa, pozitivním vyjádřením vůle, jak tvořit a rozvíjet „společnost budoucnosti“.

Trpká zkušenost s obnoveným kapitalismem v České republice, neschopnost pravicových i středových kapitalistických vlád i představitelů kapitálu, které dostávají do obtížné situace velkou část obyvatel, přivádějí do řad kritiků uvědoměle či neuvědoměle, trvale nebo přechodně mnoho lidí, vyvolávají pozornost a zamyšlení nad východisky z této situace a hledání cest řešení – kam a jak změnit směr vývoje. V podstatné části populace, jejíž součástí jsou komunisté, to vzbuzuje nejen volání po zásadních změnách, ale i úvahy o tom, co by mělo po kritizovaném současném uspořádání společnosti následovat, a také jaké by měly být přijaty a užívány postupy, abychom se v budoucnu vyvarovali chyb při dosavadních úsilích o socialismus, které byly způsobeny dílem našimi (tedy realizátory, ke kterým se kriticky hlásíme) neznalostmi a nedokonalostmi nebo omylnostmi a dílem také vyvolány činností této cestě nepřátelského okolí.

Řešením tohoto stavu nemohou být dílčí společenské změny, nutná je systémová změna. Za základní strategický cíl této změny považuje KSČM nástup na cestu k socialistické společnosti a její postupné vybudování.

Programové cíle, dokumenty i každodenní činnost Komunistické strany Čech a Moravy vycházejí z dialektického a historického materialismu (filozofie marxizmu-leninizmu – vědeckého socialismu), otevřeného dialogu s mezinárodním komunistickým a levicovým hnutím, jsou otevřené novým myšlenkám a poznatkům. Komunistická strana Čech a Moravy se vyjadřovala a vyjadřuje k pojetí socialismu v současné době (ve 21. století) ve svých programech a sjezdových dokumentech. Kombinací a úpravou textů z VI. sjezdu KSČM v r. 2004 a z XI. sjezdu v r. 2022 je definice:

“Programovým cílem KSČM je socialismus, společnost svobodných, rovnoprávných občanů, společnost založená na rozsáhlé občanské samosprávě ve veřejné správě i v hospodářských činnostech, na vyváženém vztahu zásluh, přínosů pro společnost a solidarity, prosperující, která prosazuje bezpečnost a mír, zabezpečuje všem příležitosti k rozvoji a využití jejich schopností, jistoty v právech i povinnostech a důstojnou životní úroveň a pečuje o zachování a zlepšování životního prostředí. V její ekonomice se prosazují přednosti a klíčová úloha společenského vlastnictví v různých formách a na různých úrovních s ohledem na naplňování celospolečenských, skupinových i individuálních rozvíjejících se potřeb. Rozmanitá struktura hospodářských subjektů zaručuje jejich efektivní, celospolečensky provázané a usměrňované hospodaření. Jde o strategický cíl, který vychází z dlouholetých tradic marxistického myšlení.”

Při dosahování tohoto cíle pokládáme za nutné, od přípravy a nástupu na cestu k socialismu, v co největší, době odpovídající míře, uplatňovat zásady, ke kterým se směřuje. Na zá-

kladě zkušeností celého komunistického a dělnického hnutí je nutné se vystříhat neoprávněných a málo zdůvodněných odchylek od deklarovaných zásad tohoto programového cíle, diskriminaci, postihům za názory nebo vytváření podmínek pro kult osobnosti uvnitř hnutí. Na místě je naopak intenzivní rozvoj vědeckého socialismu, neustálé, krok s dobou držící inovace a reformy týkající se celé společnosti, tedy i samotných komunistů a jejich strany.

Socialismus a cesta k němu nemohou být jiné než demokratické. Demokracie se v něm ale zcela liší od kapitalistické, buržoazní demokracie, i když přirozeně přebírá řadu jejích dílčích pokrokových složek, a je založena na uvedených charakteristikách socialismu.

Socialismus jako cíl a touha po dokonalejší, spravedlivé společnosti žije dále ve vědomí mnoha jednotlivců i celých skupin občanů. Je zcela reálný předpoklad, že tento trend bude pokračovat. Nejde o zbožné přání, ale výsledek poznání současného stavu a střizlivé prognózy dalšího rozvoje společnosti. Pro jeho uskutečnění je nutná teoretická činnost, organizační aktivita, získávání spojenců a postupně většiny společnosti, včetně účasti v politickém boji s představiteli současného kapitalismu. Také připravení lidé – to jsou úkoly komunistických stran i v současné době.

K rozvinutému socialismu nevede cesta, která je přímá, jednoduchá a krátká. I když bude tato cesta spojována s názvem „socialistická“, budou se jeho charakteristiky vyvíjet, reagovat na konkrétní situaci a bude jich dosahováno postupně.

* * *

O autorovi:

RNDr. Václav Exner, CSc.

*1942. Původně fyzik. 1992-2010 poslanec, 1993-2006 místopředseda ÚV KSČM. Odborné články z oblasti fyziky. Publicistika v souvislosti s politickými funkcemi. Odborný zájem: socialismus v 21. století, vývoj v Číně a v Latinské Americe, mezinárodní komunistické a dělnické hnutí. Lektor pro mezinárodní politiku. Místopředseda CSTS. Zájem o inovativní levicovou – komunistickou politiku.

Jiří Malínský

Budoucnost české levice

V poslední době se na stránkách ARGUMENTU objevila řada článků rozjímajících o stavu a vyhlídkách současné české levice. S pocitem pytláka, který namísto atraktivní zvěřiny – jistě po předem schváleném odstřelu – trefil vlastního už vylínaného a pořádně postaršího kozla, se pokusím o několik postřehů, jež mohou na řadu případných čtenářů působit značně opotřebovaně.

Na téma soudobé Evropy a vlastně i světa vychází po více než 30 postkomunistických let poměrně početná a obsáhlá odborná literatura prakticky ve všech předních jazycích světa. Jenom komentovaná citace této literatury by vydala na obsáhlou, možná i vícesvazkovou monografii. Zůstává otázkou, kdo by se byl ochoten probírat jejími stránkami a svazky. Myslím však, že rekapitulace základních faktů a souvislostí není i za tohoto neutěšeného stavu věcí ČSSD a KSČM jako jejích hlavních levicových sil v České republice – jak groteskně to zní – od věci. A to přesto, že tyto konstatace mohou vyznít až banálně.

Nečasová diagnóza času a doby

Žijeme v pozdním kapitalismu s fyziognomií 19. století. Základní odlišnost spočívá jednak v strmém nárůstu blahobytu v evropském civilizačním okruhu, který zahrnuje zhruba nejen Ruskou federaci, ale i Severní Ameriku, Austrálii a Nový Zéland. Skupina nově se industrializujících zemí, doplněná členskými státy OPEC a OECD, tento trend buď nastupuje, nebo nastoupila. Velmi relativní šíření blahobytu, za kterým se skrývá neustávající růst velkoburžoazie (řádově 0,1–1 % populace této části světa) i jejích obslužných vrstev/elit (řádově 2–5 % populace této části světa), je vykupována prozatím *více relativním než absolutním chudnutím* středních i chudinských (nizkopříjmových) vrstev, jež však i tak žijí na vyšší životní úrovni ve srovnání s generacemi jejich rodičů a zejména pra- a praprarodičů.

Zbývající většinová část světa (3,5 až 5 mld světového lidstva) usiluje se stoupající intenzitou všemi možnými prostředky o dosažení těchto standardů a, jak se zdá, po roce 2010 vývojově vzrůstá jejich imigrační nápor na vyspělou část světa (podstatná část Asie, Afrika, Oceánie, Latinská Amerika). Existence černošských *gastarbeitřů* v africkoarabských zemích jižního břehu Středozemního moře jakoby např. unijní Evropou nebyla vnímána. Stejně jako *strmý populační růst jižního, převážně černého kontinentu*.

Hlavní problémy planetárního životního prostředí budou svět jako celek poznamenávat stále citelněji; frekventovaná řešení nejsou ve většině případů řešeními, ale územními přesuny do třetího světa (Jihu). Není to jen otázka zelených plic planety v Amazonii nebo kromobyčejně vysoké těžby uhlí v Austrálii či posunutí přechodu k bezuhlíkaté ekonomice ze strany Číny k r. 2060 nebo setrvalého negativního vlivu USA na stav životního prostředí v celém světě. Neméně složité *budou boje o vodu, rychlost zavádění koloběhových bezodpadových technologií i souboj odlišných pojetí ekologických politik*: těch, které jsou koexistenčně zaměřeny na

přežití a harmonizaci životního stylu evropského civilizačního okruhu našeho druhu (kontinentálních lidstev), a těch, která směřují tak či onak k *civilizační i druhové sebevraždě*.

Je zjevné, že programatických podnětů pro levicovou politiku globální, kontinentální i státně národní je k dispozici celá přehršel na ose unilateralismus-multilateralismus; dominantním problémem naší přítomné i budoucí doby bude mimoto *absolutní a zejména relativní pokles váhy evropského civilizačního okruhu* v jeho užším (sub)kontinentálním i nadkontinentálním vyjádření ve stále složitějším meziformačním pohybu 21. a 22. století. Průvodním zjevem bude i *postupné míšení ras a subras světového lidstva* a kvalita jejich integrace do stávajících lidských společenství. Je také nesporné, že tyto migrační pohyby se nebudou odehrávat jen v řádu desítek, ale spíše zlomků stovek let.

Základní programatické přístupy budoucnosti

Jaké jsou možnosti české levice v takto charakterizovaném rámci stále ještě převážně budoucího 21. století?

Především se musí vymanit z *pomyslného vesmíru vlastní sebestřednosti a snést se na střízlivou zemi marxovského tvůrčího marxismu*. Není třeba hlubokomyslných analýz k metodologickému postřehu o kontinuitě kapitalistické sociálně ekonomické formace v její současné podobě i přetrvávajícímu vykořisťování, kterým se kontinuitně a konstantně vyznačuje. Neokolonialismus samostatnost států přetrvávajícího třetího světa z větší části jen předstírá a *informační mlžina makroekonomických vztahů neskrývá své kořistnické tendence*, které dnes nejzřetelněji vyjadřují *nadnárodní společnosti* všeho druhu a četných, a v jejich prospěch jednostranných, proměnlivých podnikatelských zaměření. Dramaticky, až snad neuchopitelně, stoupala váha i význam spekulativního kapitálu, který je současně potenciální sebevražednou smyčkou soudobého kapitalismu. Největší zbraní tohoto (také kasinového) kapitalismu není jen jeho *statistické, ale i hodnotové rozmlžení*, faktická manufakturizace duševní práce, jež jí zbavuje badatelského ohně a tvůrčího jiskření. Pseudoplánování, které tyto aktivity provází, je obtížně zachytitelné a namísto toho, aby sloužilo tříbení duchů v klasickém osvícenském slova smyslu, naopak přímo i nepřímou preferuje bez ustání *odbornou stále bezvýraznější průměrnost a tuctovost*. Je pravdou, že takto popsaná nosná vývojová tendence není všeobsáhlou; není ale také výjimečnou, ale bohužel naopak dominující a určující. A to i v případě spíše menší společnosti, jak nás o tom přesvědčil nedávný především unijní dvoudenní hradčanský hodokvas politiků vlastně většiny evropských států.

Spatřovala-li se v osmdesátých a zčásti i v devadesátých letech minulého století alternativa k semknutým strukturám tehdejších politických stran a hnutí v rozvolnění těchto podob, k ředění závaznosti stanov, v posilování fakticky téměř neregulovaných diskusí a často pseudodiskusí i závaznosti většinově schválených rozhodnutí a slibovalo-li se z toho rozvinutí tvořivosti a dělnosti oproti předcházejícímu poválečnému období, nemohlo se nevidět, kam toto systematické oslabování kázně a sevřenosti musí vést. Povýk o anarchisticky pojaté svobodě a lidských právech, zbaven zpětnovazebných prvků závaznosti, odpovědnosti, důsledně uplatňované kontroly, jak se ve své zralé podobě tvořila také na půdě Socialistické dělnické internacionály jako reakce na velkou hospodářskou krizi třicátých let minulého století, vedl k *pomíjení uplatňování účinnosti a vykonatelnosti nezbytně nutných sankcí*. Úpadek kázně vedl i k úpadku hodnot a k postupné rezignaci na výhledově vymezitelné cíle. A paralelně s tím i k oslabování nadnárodních kontinentálních a globálních struktur propojujících socialistická i ne-

socialistická blíženecká hnutí do širších, silných celků. Srovnáme-li výkonnost a autoritu Socialistické internacionály předsednické éry Willy Brandta s tou dnešní a zmíníme-li Frankfurtskou deklaraci, dotýkáme se věcí, jejichž příbuznost je dána výlučně shodou názvů a některých členských legitimací. *Bezbřehá svoboda vede k neméně bezbřehé anarchii a rozvratu. A rozpadání.*

Ne mozaiky drobných společenstev, ale naopak vzkříšení i za cenu vícegeneračních projektů a záměrů starých, a ovšem podstatně demokraticky reformovaných, klasických organizačních kolosů kombinujících a prolínajících politické organizace s charakteristikami občanských sdružení a hnutí jsou nezbytným východiskem dobré budoucnosti české levice. Jen tak bude možné sledovat robustnost jsoucích i budoucích civilizačních trendů ve 21. století. Jen v nich bude možný plodný mezigenerační dialog a maximální možné využití výhod spojených s přednostmi elektronické komunikace v budoucích parametrech nanoéry, která se, zdá se, blíží se stejnou neúprosností jako v devadesátých letech tehdy tušená informační dálnice internetu.

Východiska a podněty

Vnitřní (vnitrostranické, vnitrohnutevní) vzdělávání ještě zesílí svůj význam na půdě potřebám hnutí a stran sloužících dynamicky institucionalizovaných vzdělávacích platform, které budou součástí duchovních složek levice (ideově programových center). Znovuvybudování sítě místních, okresních a krajských organizací je současně prodloužením ruky české levice do regionů i odlehlejších míst, jakkoliv není možné počítat s její organizační sítí pro sídla zhruba od 1500-2000 obyvatel *níže* (což nevylučuje pozitivní výjimky z takto stanoveného pravidla).

Blízké organizace (historické sociálně demokratické *zájmové složky*) by měly plnit úlohu určitého *neformálního síta*, kterým by procházely nominace na nové členy levicových politických subjektů. Klasická kariérní politická dráha počínající komunální politikou (výjimky z tohoto pravidla musí zůstat opravdu jen výjimkami) by měla dovést nové členy po 10-15 letech (zhruba zprůměrovaný údaj) až k možnosti kandidatury nebo i činnosti ve špičkových politických funkcích stranických, zastupitelských, parlamentních i exekutivních. Východiskem musí být *věcně vymezený, hodnotitelný i zpětně kontrolovatelný věrohodný sled* politické dráhy jednotlivých adeptů měřitelný nejlépe kombinací odborného zázemí politické organizace na tom kterém stupni za součinnosti zejména servisního zaměření ideově výchovných center (think tanků). (Zhruba těmito tématy se kolem roku 2000 obíral Špidlův pracovní sociálně demokratický kruh.)

Profesionální pracovníci levicových uskupení musí disponovat právy a povinnostmi plně srovnatelnými s právy a povinnostmi řadových členů i funkcionářů a reprezentantů strany všech stupňů. Současně by toto právo mělo být vyváжено důrazem na *korektnost a slušnost jejich chování a vystupování* zejména vůči řadovým členům strany a také zájemcům o členství i sympatizantům. *Pravidelné hodnocení těchto trendů by mělo být součástí odměňování za věrnost ideji i subjektu pod kontrolou ústředního vedení na základě průhledných a zpětně kontrolovatelných zásad.* Jejich součástí by mělo být iniciační i cyklické zejména *vnitrostranické vzdělávání* se zvláštním důrazem na historické tradice národní i evropské, popřípadě světové. Informatizace skýtá v tomto směru mimořádné možnosti a jejího potenciálu by mělo být využíváno co nejplněji.

Důraz na dětské, tělocvičné, turistické, odborné, kulturní i další aktivity, navazující na předcházející historické tradice a s nimi spojované rituály, je činitelem, který členství ve straně hnutí propůjčuje *zvláštní, všednodennost doplňující a rozvíjející ráz*. Současně je to prostředek účinného boje proti sílící atomizaci a tříštění společnosti pozdního kapitalismu. Je zřejmé, že to všechno je dlouhodobý záměr vícegeneračního výhledu. Časový rámec lze odhadnout na 50-75 let převážně kontinuálního vývoje; kvalita jeho zvládnutí a zvládání je současně indikátorem zralosti a přesvědčivosti nejen české levice. K tomu patří i funkční – tj. neztrátové i neziskové současně – *hospodářské zázemí*, včetně podnikatelské organizace minimalizující závislost politických subjektů, tj. i české levice, na veřejných rozpočtech a volebních maratonech, jež by ve 21. století měly být racionalizovány (konat volby v pravidelných 3-4letých intervalech a nevysilovat společnost i politické strany současnou fakticky permanentní volební kampaní). Kontakt s občany nutný je – stranickými slavnostmi a prostřednictvím řešení praktických všednodenních potíží zástupci levice v zastupitelských sborech a všech stupních exekutivy, tj. principem důsledně uplatňované *dialogické praxe* v duchu unijní subsidiarity.

Součástí subsidiárního principu (vyřizování agend tam, kde je to nejrychlejší a nejúčelnější) nemůže nebýt stejně uplatňovaný *výkonový princip* založený na rovnosti všech forem ústavně zakotvených lidských a občanských práv. Neustálé reformování tohoto institutu, racionálně řízené diskuse, jednota slov a činů, nikoliv proklamovaná, ale prakticky neustále prosazovaná a dováděná do ověřitelných aktů a činů zprostředkovaných prostřednictvím důvěryhodných osobností je nejen požadavkem, ale navíc i samozřejmým předpokladem důvěryhodné politiky nejen levicové; součástí tohoto pojetí je i špičková hodnota dynamicky zhotovovaných zápisů opatřovaných v případě potřeby i souvisejícími dokumentárními přílohami (kulturnost diskuse, komunikace). Souhrn všech takto podaných představ a požadavků má *vysoký vývojový revoluční potenciál* (potenciál sociálně revolučních cyklů založený na prioritě společenského bytí před společenským vědomím, tj. na prioritě-upřednostňování praxe před nikoliv opomíjenou a zanedbávanou teorií).

Vývojové uskutečňování programových zejména dlouhodobých cílů (zelená ekonomika, čtyřdenní pracovní týden se zhruba 30hodinovou týdenní pracovní dobou, podpora soustavného permanentního (celoživotního) vzdělávání i v seniorském věku, péče a rozvíjení kulturního dědictví realitního, předmětového i duchovního, společenská samospráva, cílevědomá rodinná politika s rovnováhou otcovství a mateřství) *musí počítat s řády desetiletí a zlomků (čtvrt- a třetino-) staletí v přímé závislosti na zralosti a váze řešených problémů a nastolovaných požadavků*.

Civilizační ráz 21. století

I ve 21. století zůstane živým *téma národa a národního vlastenectví* stejně jako tržní mechanismus, sub- nebo transkontinentální regiony typu Evropské unie, ASEAN, MERCOSUR, Šanghajská organizace spolupráce či Euroasijského hospodářského společenství. Pomíjeny nemohou být ani koordinující organizace globální typu OSN nebo jejich zájmových organizačních forem jako je FAO či UNESCO. Specifické postavení si bude zachovávat i OECD. Bude docházet i k značné transformaci územního vymezování států a národů – v jejich struktuře budou posilovat kulturně zakotvené a vymezované (definované) komponenty (složky). Základním technickým předpokladem těchto dějů je *důsledně mírově zakotvovaná praktická politika na úrovni států*, subkontinentálních regionů i v rovině světových kontaktů. *Multilateralisticky organizovaný svět* je také základním technickým předpokladem funkčního kosmického sektoru společenských výrob (společenskovýrobních řetězců těchto výrob).

Světové, evropské i národní společenství a lidstvo po celou dobu své historie, dosavadní i budoucí, balancuje na špičce křehké a lehce zranitelné i zničitelné rovnováhy. Základní přírodní zákony, byť metamorfovány jejich kulturní transformací, platily a budou platit v přímé vazbě na sféru zprostředkování dnes i v dohlédnutelném budoucnu. Stejně tak bude v globálním společenském bytí přetrvávat, byť bude kulturně zmírňována, i *asynchronnost vývoje* světového lidstva a březinovských *sesterských rostlin a bratrských zvířat*. Rovnost výkonově vymezených šancí, další programový pilíř budoucí české, doufejme silné, levice by tuto naději postupně nastupujícího 21. století měla dále zvýraznit a zvýšit naděje minimálně na udržení toho všeho, co se jí v 19. a 20. století podařilo spoluvybojovat a spoluprosadit.

O autorovi:

PhDr. Jiří Malínský

*1951. Absolvent FF UK obor archivnictví – dějepis. Po absolutoriu ředitel Podještědského muzea Karolíny Světlé v Českém Dubě (1978-1985) a samostatný odborný pracovník a editor Prognostického ústavu ČSAV (1986-1993). Odborný pracovník Ústředního sekretariátu ČSSD (1994-2016) a vedoucí ústředního archivu ČSSD (2004-2015). Dlouholetý člen ústředního odborného zázemí ČSSD (od r. 1993) a zakladatel a předseda ústřední odborné historické komise (od r. 2003). Člen představenstva Masarykovy demokratické akademie (2009-2015) a výboru Společnosti Edvarda Beneše (od r. 2015) a správní rady Knihovny Miloslava Ransdorfa (od r. 2017). Specializuje se na dějiny českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století v celočeskoslovenském kontextu a prognosticizujícím záběru se zvláštním zřetelem na kontextově pojaté dějiny českého sociálně demokratického hnutí.

Jan Zeman

Velká energetická krize 2022

Pro někoho možná překvapivě západní svět a v jeho rámci zejména státy Evropské unie na podzim v roce 2021 postihla velká energetická krize. Nespadla z nebe. Také není produktem zástupné války „Západ versus Rusko o Ukrajinu“, která začala 24. února 2022, jak nám mnozí politici a novináři EU i jednotlivých členských státech nalhávají. Článek se zamýšlí, jak velká energetická krize v EU i v ČR v roce 2022 vznikla a jaké jsou možnosti jejího řešení.

Energetické krize v minulosti

Lidstvo větších i menších energetických krizí zažilo a přežilo již vícero. Jde zejména o krize:

- 1) Z nedostatku dřeva jako základního druhu paliva. Lidstvo ji zažilo mnohokrát, a to jak v důsledku rostoucího počtu obyvatel v příslušném regionu, tak v důsledku rostoucích nároků, zejména vládnoucí třídy, na dřevo. Šlo (a i nyní jde) vesměs o důsledek růstu odlesňování krajiny. Dřevo přitom nikdy nebylo, není a nebude jen palivem, ale bylo, je a bude také základním stavebním materiálem a surovinou pro mnohé výroby. Nadměrná těžba dřeva měla a má fatální následky zejména v subtropích, kde významně přispívá k degradaci příslušných regionů. Přeměna lesů na ornou půdu, louky a pastviny obvykle naráží na nepříznivé klima, a zejména na nadměrnou exploataci, takže půda poměrně rychle degraduje na polopouště a pouště. Největší poušť světa Sahara vytvořila asi z poloviny větší klimatická změna před asi 6 000 lety, z druhé poloviny odlesňování, nadměrná exploatace lidmi. Nedostatek palivového dříví v subtropích vedl a vede k pálení zvířecího trusu – cenného hnojiva – a urychluje vyčerpávání půdy a její přeměnu na půdu neplodnou. Ve Středomoří je mnoho území, které člověk odlesnil, nejednou už ve starověku, a která se nepodařilo znovu zalesnit ani přirozeným náletem, ani umělou výsadbou. Proti odlesňování působil zejména pokles počtu obyvatelstva v důsledku epidemií, neúrody a válek. V západní a v jižní Evropě klasicky za velkého moru v polovině 14. století, na území Česka klasicky za války třicetileté 1618-48.
- 2) Energetická krize plynoucí z nedostatku dřeva v Evropě v 18. století vedla k formování dobově moderního lesního hospodářství, které produkovalo podstatně více dřeva než dřívější extenzivní exploatace lesů, a k energetickému využívání uhlí, později i dalších fosilních paliv – ropy a zemního plynu. Energetická politika jednotlivých států až do 50. let 20. století stála v zásadě na schopnosti zajistit dostatečnou těžbu nebo dovoz uhlí.
- 3) I když krizí ve využívání fosilních paliv byla řada, pozornost si zaslouží dva ropné šoky, ke kterým došlo v 70. letech 20. století.

První ropný šok (říjen 1973, za 4. izraelsko-arabské, tzv. Jongkipurské války) obnášel zvýšení světových cen ropy během dvou týdnů asi 4,5 x, tj. na 450 %, a plné embargování dvou hlavních podporovatelů Izraele – USA a Nizozemí v dodávkách ropy a k dílčímu embargování (snížení vývozu ropy o 10 %) do ostatních vyspělých kapitalistických států (VKS) ze strany Organizace států vyvážejících ropu – OPEC.

Prvnímu ropnému šoku přecházelo období velmi levné ropy 1960-73. Přinášelo sice dosud nevídaný ekonomický růst a tzv. „blahobyť“ ve VKS, ale také obrovskou spotřebu paliv a energie, jednostrannou orientaci energetiky na stále více dováženou ropu a obrovskou devastaci životního prostředí. Energetika postavená na spalování uhlí a ropných paliv vytvářela „černé kraje“ se silně znečištěným ovzduším, levná ropa stimulovala velký rozvoj energeticky, environmentálně a na území náročné silniční dopravy při vážném potlačování mnohem šetrnější dopravy železniční, tramvajové a trolejbusové i kontroverzní chemizaci zemědělství. Nadměrná silniční doprava významně zvyšovala hrubý domácí produkt, ale současně ve velkém devastovala životní prostředí, zejména ve velkých městech a v okolí dálnic. Ropné látky se staly postrachem vodních zdrojů.

Na první ropný šok VKS reagovaly vysloveně pasivně, tj. nechaly zásadně zvýšené ceny ropy promítnout do cen příslušných výrobních a spotřebních řetězců ropy. V letech 1974-75 tak došlo ve VKS k vysoké inflaci (odtud dobová karikatura nikoliv Evropské, ale Inflační hospodářské společenství), od roku 1945 k bezprecedentní sociálně ekonomické krizi ekonomik všech VKS včetně prudkého zvýšení nezaměstnanosti. Tlak zásadně zdražené ropy vedl také k omezení nejkřiklavějších případů plýtvání s ropnými palivy při spotřebě. Ceny ropy na světových trzích se posléze několik let zvyšovaly již jen mírně.

Druhý ropný šok vznikl vojenským útokem Iráku na Írán v září 1980, vyprovokovaný Izraelem a USA, spojený s vyřazením částí iránských a později i iráckých zařízení na těžbu ropy a vývoz ropy. Nedostatek ropy vedl k dalšímu prudkému zvýšení cen ropy na světovém trhu a následně k další hluboké, sociálně ekonomické krizi ve VKS 1981-82. Zejména evropské VKS začaly vypracovávat a realizovat plány na úspory paliv a energie, zejména té z ropy. V energetice došlo k částečnému odklonu od ropných paliv k uhlí, k zemnímu plynu a k jaderné energii a k určitým úsporám paliv a energie ve spotřebě, včetně určité rehabilitace dosud přehlížené železniční, tramvajové a trolejbusové dopravy v evropských VKS. Došlo k výraznému posílení investic do průzkumu nových ložisek ropy a následně investic k růstu její těžby. Problémem bylo, že když se v roce 1982 situace stabilizovala, došlo k prudkému poklesu ceny ropy na světových trzích a následně k odložení četných programů úspor paliv a energie VKS do „šuplíku“. O ochranu životního prostředí ani tenkrát příliš nešlo.

Oba ropné šoky vážně sociálně ekonomicky poškodily i rozvojové státy, netěžaře ropy. Naopak vedly k prudkému zbohatnutí států – vývozců ropy. Prudký pokles cen ropy po roce 1982 působil obráceně. Mimo jiné vážně prohloubil sociálně ekonomické problémy Sovětského svazu, na jehož vývozu se významně podílela ropa a na ní cenově navázaný zemní plyn.

Energetické krize, zvané první a druhý ropný šok, byly vyvolány špatnou energetickou politikou VKS, zejména jejich velmi vysokou spotřebou energií a jednostrannou orientací na do té doby levnou ropu. Vynutily si vyváženější energetickou politiku.

Oba ropné šoky zasáhly tehdejší socialistické státy mnohem slaběji než VKS a asymetricky SSSR (vývozce ropy) a většinu dovozců ropy ze SSSR. Základní příčinou byla skutečnost, že nebyly zdaleka tak závislé na dovážené ropě jako VKS a že při klouzačných cenách fosilních paliv a jiných nerostných surovin na mezinárodním socialistickém trhu se zásadní zdražení ropy do jejich cen promítalo se značným zpožděním a v případě druhého ropného šoku bez drastického cenového „vrcholu“. Druhý ropný šok ve spojení s potřebou odbourávat dotace na těžbu uhlí v Československu vedl k citelnému zdražení fosilních paliv a k malé ekonomické krizi 1981-82 při plném zachování základních sociálních jistot včetně stoprocentní zaměstnanosti. K pozitivům prvního ropného šoku patří, že zastavil snahy o omezování vlaků, tramvají a trolejbusů ve prospěch údajně levnějších autobusů. K pozitivům druhého ropného šoku patří, že i v socialistických státech podnítil zvýšené úsilí o úspory paliv a energie ve spotřebě, viz zpřísnění normy tepelné náročnosti budov v Československu v roce 1982, vznik programů využívání tepla kondenzačních elektráren k vytápění sídlišť a k posilování elektrických trakcí v městské hromadné dopravě.

- 4) Energetická politika a s ní spjaté energetické krize byly ale mnohem závažnější, než se uvádí. Mnoho válek, včetně obou světových, se po roce 1900 vedlo mimo jiné o zdroje fosilních paliv a v jejich rámci zejména o zdroje ropy. Byly i války vedené prakticky výlučně „o ropu“. Z válek po roce 1989 šlo klasicky o války států NATO vedené USA a Velkou Británií proti Iráku na jaře 2003 a vedené nejen Francií proti Libyi na jaře a v létě 2011, na základě hrubých lží vydávaných za pravdu. Cena bojů o paliva a energie byla často zjevně zničující, v uvedených dvou případech zničení příslušných států.

Jak se zadělávalo na současnou energetickou krizi v Česku

Prvním problémem byla skutečnost, že VKS z předchozích energetických krizí nevyvodily žádné podstatné dlouhodobé poučení. S palivy a s energiemi se nehorázně plýtvalo dál, čítančným příkladem je dopravní politika, maximalizující mezinárodní přepravní toky při vysoké preferenci silniční, dále letecké a vodní dopravy. Úsilí o ochranu životního prostředí se omezovalo zejména na instalaci environmentálně šetrnějších technologií. Úsilí o ochranu stability klimatu dlouho chybělo, po roce 2000 bylo spíš jen předstíráno. Nebyly realizovány rozhodné kroky na ochranu stability klimatu a nic podstatného na tom nezměnilo ani 27 světových klimatických konferencí.

Státní centralizovaný systém výstavby jaderných elektráren (JE) se osvědčil v Sovětském svazu, v Československu a ve Francii. Soukromovlastnický systém výstavby JE se v USA a v Japonsku neosvědčil. Doba výstavby JE v USA byla proti SSSR, ČSSR či Francii asi trojnásobná, trojnásobné byly i vynakládané měrné investiční náklady. V Japonsku připustili výstavbu JE s hrubými projektovými chybami, které umožnily velkou havárii JE Fukušima.

Vážným problémem se v některých VKS stala silná hnutí proti JE. Postrádala racionalitu, resp. ani velké havárie JE v Harrisburgu v USA v roce 1979, v JE Černobylu na Ukrajině v roce 1986 a JE ve Fukušimě v Japonsku v roce 2011 k tomu nedávaly objektivní důvod. Rozvoj jaderné energetiky tak byl zcela znemožněn v Rakousku (referendum o zprovoznění dokončené

JE ve Zwentendorfu v roce 1978 ještě před Harrisburgem), v Itálii, časem i v Německu. Navíc provozované JE stárnou, i při citelném prodlužování jejich životnosti. Jejich možná náhrada novými modernějšími JE nebude vůbec jednoduchá.

Na takovém vysvětlení je jistě hodně pravdy, ale zjevně nestačí, viz případ Česka, které ale při zásadní diskontinuitě vývoje po roce 1989 není plně reprezentativní.

Pro vysvětlení současné energetické krize v Česku musíme vzít v úvahu tyto faktory:

- Prohlášení 40 let budování socialismu za dobu temna a nástup obrazoborců.
- Tažení ekologů českých i zahraničních proti výstavbě a provozování JE.
- Klausovská transformace, ignorující četná specifika energetiky.
- Takřka všeobecná ignorace potřeby razantních úspor paliv a energie v ČR a silná energeticky náročná prosilniční a proletecká dopravní politika.
- Přijímání směrnic v rámci naší údajné cesty do Evropy (Evropské unie – EU).
- Vyděračství ze strany USA.
- Německá politika Energiewende, politika Zelené dohody pro Evropu EU, viz ¹⁾ a nemožnost českých vlád, zvláště té Petra Fialy v současnosti.

V době státního převratu v listopadu 1989 měla Československá socialistická republika silný, rozvinutý a značně odolný energetický sektor, včetně silného energetického strojírenství, vyrábějícího i JE. Nešlo ale o energetiku soběstačnou, neboť rozhodující část ropy a zemního plynu jsme museli dovážet, a to v přepočtu na získanou energii v mnohem větším rozsahu, než činil náš vývoz uhlí a elektřiny. Ukončením těžby uranu v roce 1988 se Československo stalo plně závislé i na dovozu paliva pro jaderné elektrárny. Jaderné články jsme dováželi ze Sovětského svazu od počátku, ale do roku 1988 se vyráběly z českého uranu. Negativní dopady zejména povrchové těžby hnědého uhlí a jeho spalování v neodsířených elektrárnách a teplárnách na životní prostředí byly vážné. Ropná paliva hrála v energetice (ne ale v dopravě a v chemickém průmyslu) Československa okrajovou roli. Plynofikace od konce 60. let sice postupovala poměrně rychle, ale týkala se zejména malých a středních zdrojů znečištění ovzduší, do velké energetiky prakticky nepronikla. Nedostatečný byl tlak na úspory paliv a energie. V dalším se pokusím popsat hlavní milníky na české cestě od silné energetiky k současné hluboké energetické krizi.

Ochromení rozvoje jaderné energetiky

Výstavba první československé průmyslové JE Jaslovské Bohunice měla několikaleté zpoždění, druhá JE Dukovany byla postavena podle tehdejších plánů včas. V roce 1987 začala v Československu výstavba JE Mochovce na Slovensku a Temelín v Česku. Výstavba dalších JE se plánovala. Výsledky těchto plánů jsou po 33 letech žalostné, viz tabulka č. 1:

Tabulka č. 1 – Plány rozvoje jaderné energetiky v Československu a realita

Elektrárna	Elektr. výkon	Rok plán. zprov.	Uvedení do provozu
Jasl. Bohunice V1	2 x 440 MWe	1978	1980-1981
JB V1 II	2 x 440 MWe	1980	1984
JEDU – V2 I1	440 MWe	1985	1985
JEDU – V3 II	440 MWe	1985	1986
JEDU – V3 III	440 MWe	1986	1986
JEDU – V3 III	440 MWe	1987	1987
Mochovce (MO) 1	440 MWe	1989	1998
MO II	440 MWe	1990	1999
MO III	440 MWe	1991	2022
MO IV	440 MWe	1992	2024
Temelín (TE) 1	1 000 MWe	1992	2002
TE II	1 000 MWe	1994	2003
TE III	1 000 MWe	1995	?
TE IV	1 000 MWe	1997	?
Kecеровce	1 000 MWe	1999	?

Zdroj: ²⁾ První tři sloupce – Harmonogram výstavby JE v ČSSR, materiál schválený vládou ČSSR v prosinci 1985. Čtvrtý sloupec je skutečnost roku 2022.

Po státním převratu 1989 nastoupilo rychle obrazoborectví, protijaderné štvání, velmi špatná klausovská transformace ekonomiky (nejen přehnaná liberalizace a privatizace, ale také zuřivé odmítání snah o jakoukoliv koncepci, což v případě energetiky, vyžadující v hlavních směrech plánovat rozvoj na 30 i více let, je zjevně tragické) a stále větší nekompetentnost řízení obecně a energetiky zvlášť. Následky byly drtivé. Zpoždění ve výstavbě nových bloků JE dosáhlo v ČR a v SR po roce 1989 obrovských rozměrů a některé plánované JE podle všeho nebudou postaveny vůbec. ČR by měla děkovat ministru průmyslu a obchodu Miroslavu Grégrovi, že silou své železné vůle dotáhl výstavbu prvních dvou bloků JE Temelín až do jejich zprovoznění. Jinak by na tom byla ČR zle i v elektroenergetice už v roce 2022.

Výstavba JE Mochovce I a II nabrala zpoždění 9 let, Mochovce III budou mít při letošním spuštění zpoždění 31 let, Mochovce IV zřejmě 32 let, JE Temelín I 10 let, JE Temelín II 9 let, dokončení JE Temelín III a IV a JE Kecеровce je ve hvězdách.

Pravda, v některých dalších bývalých socialistických státech bylo ještě hůř. V Polsku krátce po převratu v roce 1990 nezprovoznili dokončovanou JE v Żarnowici, v NDR krátce po sjednocení Německa zavřeli fungující JE v Greifswaldu, později si EU svým vydíráním vydupala zavření obou bloků slovenské JE Jaslovské Bohunice 1 (4 +4 +2 po 440 MWe), obou bloků litevské JE Ignalino a čtyři ze šesti bloků bulharské JE v Kozloduji.

Problémem po roce 1989 nebylo zavírání starých uhelných bloků elektráren, resp. s tím počítaly i plány tehdejší vlády vedené KSČ ve vazbě na výstavbu nových JE. Zásadním problémem bylo, až na výjimky, nestavění nových, zejména JE. Kolaps výstavby JE způsobilo obrazoborectví, militantní kampaň protijaderných ekologů a klausovská transformace ekonomiky, byť sám V. Klaus byl silně projaderný. Podle protijaderných ekologů je prý nepotřebujeme,

lehce se nahradí obnovitelnými zdroji energie (OZE). Čert ví, jak k takovému závěru došli. Solidní výpočty nikdy nepředložili, s bilancemi paliv a energií nebyli schopni solidně pracovat a ani se o to nepokoušeli. Možná je mátl prudký pokles průmyslové a zemědělské výroby, provázený poklesem spotřeby paliv a energie, v 90. letech. Dopad jejich boje na životní prostředí, a zvláště na ochranu stability klimatu, byl velmi negativní, viz tabulka č. 2:

Tabulka č. 2 - Jaderné elektrárny a snižování emisí CO₂ v ČR v letech 1990-2018.

Kdo	Kde	Období	Snížení emisí CO ₂
			Tuny
Výroba el. z JE	JEDU, JETE	1990-2018	612 062 042
ze zpoždění výstavby JE v l. 1990-2008 na území ČS 1)	JETE, JEMO, JE Kecerovce, předčasné zavření Jasl. Bohunic 1	1990-2018	868 853 279
JEDU	vytápění Brna	1993-2018	172 276 341
JETE	vytápění ČB, Ta, Pí, Str.	1995-2018	21 454 170
E. Mělník	vytápění Prahy z EME	1991-1995	4 220 680
Spalovna Malešice	likvidace odpadu, dod. tepla	3 roky z 6 1991-97	737 020
E. Chvaletice	vytápění Kolína	1992-2018	2 640 000
Zbytečná silniční doprava	(1/3 emisí CO ₂)	1990-2018	144 861 500
Celkem			1 682 243 531

Zdroj – vlastní výpočty, viz ³⁾. (1/3 emisí CO₂ v předposledním řádku tabulky je z celkových emisí silniční dopravy, vykazovaných českou statistikou).

Zatímco výroba elektřiny v JE Dukovany a Temelín v letech 1990-2018 odvrátila asi 612 mil tun emisí významného skleníkového plynu oxidu uhličitého (CO₂), zpoždění výstavby JE v ČR a na Slovensku, včetně předčasného zavření JE Jaslovské Bohunice I na základě vydírání ze strany EU, přineslo zvýšení emisí CO₂ ve výši asi 869 mil. t, počítáno proti dominující alternativě elektřiny vyráběné z uhlí. Hanba by měla praskat, ale nepraská, všechny původce této tragédie, a to nejen ve vztahu k obyvatelům různých korálových ostrovů, které v důsledku rostoucího oteplování klimatu, tání ledovců a stoupání hladiny oceánů mizí pod hladinou moře.

Výstavba JE by i v případě zachování socialismu v ČSSR mohla mít určité zpoždění. Zpozdila se výstavba Jaslovských Bohunic (naše první průmyslová JE), ne však JE Dukovany. Ty byly dokončeny včas a kvalitně. Patří do pětiny nejbezpečnějších a nejspolehlivějších JE světa. Československé ekonomice v roce 1989 rozhodně nehrozil kolaps, jak tvrdí apologeti nového režimu. Když vezmu možné průměrné zpoždění výstavby a zprovoznění nových JE dva roky, činí zbytečné emise CO₂ v důsledku ochromení výstavby JE v ČR a v SR po roce 1989 „jen“ 701,5 mil. tun emisí CO₂. Jistě by nedošlo k předčasnému zavření JE Jaslovské Bohunice 1.

Zvýšené využívání uhlí k výrobě elektřiny a tepla se negativně podepsalo na škodách vlivem jeho těžby a na emisích tuhých znečišťujících látek (TZL), oxidu siřičitého (SO₂), oxidu dusičitého (NO₂), oxidu uhelnatého (CO), těkavých organických látek (VOC) a dalších z jeho spalování. Rozsáhlá ekologizace elektráren a tepláren v Česku z let 1991-98 byla nutná. Jejich tzv. zbytkové emise ale nejsou zanedbatelné, byť v čase se dále mírně snižují.

Projekt horkovodu z JE Dukovany do Brna k vytápění města byl v roce 1989 na rýsovacích prknech projektantů. V roce 1990 ho smetli obrazoborci a protijaderní aktivisté. Zpoždění při výstavbě a nepříznivé systémové prostředí v ČR způsobilo, že JE Temelín nevytápí České Budějovice, Tábor, Strakonice a Písek, což za léta 1992-2018 kromě jiného obnáší asi 194 mil. t emisí CO₂ navíc. Nevyužívání tepla uhelné elektrárny Chvaletice pro vytápění Kolína a opožděné využívání tepla uhelné elektrárny Mělník pro vytápění Prahy obnáší asi 6,8 mil. t emisí

CO₂ navíc. Nekalkuluji čtyřleté zpoždění odvrácení emisí následným rozšířením vytápění mělnickým horkovodem na Jižní Město, do Modřan, Komořan, Vysočan, na Palmovku, do Holešovic... Špatná dopravní politika (maximalizace přepravních toků a brutální preference energeticky a emisně náročné silniční a letecké dopravy) vedla k asi 145 mil t emisí CO₂ navíc.

Opuštěný rozestavěný parovod z Chvaletic do Kolína nakonec rozkradli zloději. Takových případů bylo víc. Při absenci solidních podkladů si netroufám dopady těch dalších případů ne-realizace vyčíslit.

Terčem obstrukcí některých ekologů byly i spalovny odpadu. Od roku 1987 stavěná Spalovna Praha Malešice měla nakonec šestileté zpoždění uvedení do provozu. Tři roky dávám na zajištění přísnějších emisních norem, tři roky na obstrukce. V roce 2012 spálením necelých 300 000 tun komunálních odpadů odvrátila emise v přepočtu na CO_{2ekv.} (kromě vlastního CO₂ ze spalování uhlí odvrátila i nemalé úniky skládkového plynu s vysokým zastoupením silného skleníkového plynu metanu) ve výši 245 673 tun emisí CO_{2ekv.} (tolik emisí by vzniklo při alternativním spalování uhlí a skládkování spáleného odpadu). Za tři roky může jít o 737 020 tun emisí CO_{2ekv.}, dále o 54 tun emisí TZL, 1 125 tun emisí SO₂, 1152 tun emisí NO₂, 132 tun emisí CO a 50 tun emisí VOC. Reálně bylo odvráceno emisí víc, protože v roce 2012 bylo spalování proti letům 1994-97 emisně šetrnější. Podrobněji viz ⁴⁾.

Spalovna komunálních odpadů Chotíkov u Plzně byla postavena a zprovozněna přes četné obstrukce některých ekologů s víceletým zpožděním. Jak hodně ji zpozdili a jaký to mělo dopad na emise nejen skleníkových plynů, netroufám si odhadnout. Jisté je, že další spalovny odpadu nebyly z obavy z obstrukcí realizovány. Takto vzniklé emise neumím vyčíslit.

Praktické zastavení výstavby velkých elektráren nejen v Česku vedlo k postupné erozi vyspělého energetického strojírenství Česka i Slovenska. JE Temelín 1 a 2 jsme ještě byli s to postavit z velké části sami. Výstavbu dalších jaderných bloků, zejména jejich technologické části, jsme již nuceni nakupovat v cizině.

ČR významně zvýšila emise skleníkových plynů také svou zběsilou prosilniční (a proletickou) dopravní politikou. **Zbytečná silniční doprava (doprava, která by při rozumné politice nemusela být, a doprava po silnici místo po železnici) obnáší za léta 1990-2019 asi 145 mil. t přímých emisí CO₂.** Vezmu-li za základ rok 1990 s emisemi z motorové dopravy ve výši necelých deseti milionů tun CO₂ v ČR, pak v letech 1991-2018 činily tyto emise v průměru za rok přes všechna technická zlepšení letadel, aut a silnic asi 15,5 mil. tun. Jde o vytváření zbytečné dopravy zejména nekomplexní výstavbou a o zbytečný přesun přepravních toků z kolejové na silniční dopravu.

Transformace ekonomiky v 90. letech

Pozitivní byly dopady ekologické transformace – stanovení územních limitů těžby uhlí, nový zákon o ochraně ovzduší a zákon o odpadech, ač jejich realizace nebyla levná. Nejnákladnější byl program odsiřování spalín. Nakonec ho podstatně zlevnila krize odbytu západních výrobců odsiřovacích zařízení, jež podstatně snížila jejich ceny. Řada podniků a některá města se drahému odsiřování vyhnuly zrušením svých kotlen a připojením se na dodávky centralizovaného tepla. Část podniků klausovskou transformaci nepřežila, včetně jejich kotlen. Zkušenosti realizace i zpětné analýzy ukazují, že podstatně zvýšené požadavky na ochranu životního prostředí zásadní problémy v rozvoji energetiky ani ekonomiky nevytvořily. Jejich realizace vedla k omezení enormní výše environmentálních škod na veřejném zdraví, vlivem koroze

zvýšené znečištěním ovzduší, na lesích, na polích... Naopak nekvalitní byla novelizace horní legislativy.

Pozitivní bylo zavedení možnosti reverzního chodu plynovodu Bratrství, 18. října 1995 byla propojena elektroenergetická soustava ČR se soustavou EU, v roce 1996 byl postaven ropovod Ingolstadt. Tato opatření omezila energetickou zranitelnost Česka z titulu závislosti na jednom dodavateli. Usnadnil se tak i obchod s přebytky, což bylo významné zejména u elektrické energie.

Pozitivní bylo odbourání dotací na paliva a energie pro domácnosti v letech 1990-91 a odstranění tzv. nepřímých křížových dotací cen zemního plynu a elektřiny v letech 1997-98.

Dočasný přebytek uhlí vyvolala převážně umělá hluboká transformační krize ekonomiky ČR v letech 1991-93, dále sociálně ekonomická krize 1997-99 a také úsilí o rychlou ochranu čistoty ovzduší, resp. plynofikaci. Stát jej řešil rychlým zavíráním dolů pro ztrátovost. Šlo o značně kontroverzní řešení. Důl je vysoká dlouhodobá investice na realizaci i z hlediska ekonomické návratnosti, o skandálech provázejících rušení některých dolů nemluvě. Jednou zavřený důl se obtížně znovu otvírá. Vždy to stojí hodně peněz. Neméně závažné jsou sociálně devastující účinky zavírání dolů na příslušné regiony. Ani vysoké odstupné pro propouštěné horníky na tom mnoho nezmění. Horník se na novou profesi rekvalifikuje obtížně, v 90. letech navíc byla nezaměstnanost v ČR vysoká. Zvláště v regionech útlumu těžby uhlí. Byly zavřeny i zcela nové doly Kateřina na Trutnovsku a Důl Slaný. Důl Slaný byl zasypán nebezpečnými odpady. Do roku 2022 byl jako rezervní udržován nový důl na černé uhlí Frenštát.

Transformace státních podniků palivoenergetického komplexu na akciové společnosti vedla k obnově ziskové motivace a nejednou i k rozsáhlému propouštění pracovníků. S výjimkou dolů určených k brzkému útlumu následovala částečná i úplná privatizace mnohých těchto firem, jež stimulovala poškozování životního prostředí, viz opakované pokusy o prolomení územních limitů těžby na Dole Československé armády. Privatizovaly se zisky, nacionalizovaly ztráty. Privatizace Ostravsko karvinských dolů Bakalovi včetně bytů proběhla za skandálních podmínek. Doly OKD stát prodal Bakalovi značně pod cenou. Bakala firmu následně vytuneloval. Stát umožnil Bakalovi nesplnit podmínku privatizace – prodat 42 000 bytů jejich uživatelům za tehdejší příznivé ceny. Místo toho je Bakala sdírá na rychle se zvyšujícím nájemném a všem se směje ze Švýcarska. Stát ČR, resp. jeho justice, proti němu nepodnikla nic. Sabotovala i trestní stíhání Bakaly švýcarskými soudy za ekonomické podvody spáchané ve Švýcarsku.

Nežádoucí úspory paliv a energie?

Razantní úspory paliv a energie vesměs odmítali ekonomové i energetici s tím, že by brzdily rozvoj ekonomiky ČR, což je prý nepřijatelné. Nahrává jim i používání chybného indikátoru – energetické náročnosti tvorby hrubého domácího produktu (HDP). Modelově řečeno, HDP se zvýší o 4 %, spotřeba paliv a energie se zvýší o 2 %, energetická náročnost HDP se sníží o 2 %, což vypadá pozitivně, ale dochází k absolutnímu růstu spotřeby paliv a energie.

Ani ekologové zde nevyvíjeli větší aktivity. Slovně ano, ale současně podporovali mnohé mechanismy, úspory podvazující. Náhrada ne hospodárných parovodních rozvodných systémů (ztráty tepla při transportu v parovodech činí asi 15 % přepravovaného tepla) horkovodními (proti parovodům mnohem delší mělnický horkovod má ztráty tepla při dopravě z Mělníka do Prahy asi 3 %) tak postupovala pomalu. Podobně to vypadalo v řadě jiných oblastí. Větší racionalizaci spotřeby paliv a energie činili jen podnikatelé s cílem snížit náklady. Proti působil

značný růst průmyslové výroby za vlád s dominancí ČSSD. Specializace ČR na výrobu aut vyvolávala rozsáhlou spotřebu paliv a energie v dopravě. Pravda, někdo auta musí vyrábět. Slovensko, ČR a Slovinsko se zde staly evropskými premianty. Specializace na auta je ale značně riskantní, podobně hypertrofie silniční dopravy.

Program zateplování budov se rozjel až v roce 2010, a to na základě peněz, které ČR získávala špatně nastaveným obchodem s povolenkami na emise CO₂. Vedení EU jej nastavilo tak špatně, že ČR tak získávala značné peníze, aniž by musela hnout prstem. Tyto peníze našťastí prakticky nešlo jinak utratit a na rozdíl od Ukrajiny také nebyly rozkradeny.

Obecným problémem dosahování absolutních úspor paliv a energie je podle některých expertů zákonitost, že když se paliva a energie ušetří na jednom místě ekonomiky, vzápětí se spotřebují jinde. Poprvé na to upozornil ekonom W. S. Jevons roku 1865 ve své knize⁵⁾, zabývající se postupným vyčerpáváním zásob uhlí ve Velké Británii v 19. století, viz „Jevonsův paradox“. Takových případů ale známe dost i z domácí praxe. Vysoké úspory paliv a energie dosažené náhradou parní trakce na železnici trakcí elektrickou a motorovou, zejména v letech 1965-75, vzápětí pohltila rostoucí silniční doprava. Drtivě to známe po roce 1989, kdy rozsáhlé úspory paliv a energie, dosažené v nedopravních sektorech, dlouho plně a v posledních letech z větší části pohlcuje růst spotřeby paliv a energie v sektoru doprava. Problém jistě je, že takovéto zneklidňující skutečnosti nechávají vědeckou frontu klidnou, resp. zjevná společenská potřeba tyto skutečnosti podrobně analyzovat se dlouhodobě ignoruje.

Mezinárodní smlouvy

I v ČR platí mezinárodní mnohostranné dohody o osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení daně z přidané hodnoty, včetně jí spotřebovaných paliv a energie, a o osvobození mezinárodní námořní, námořně rybářské, vnitrozemské vodní a letecké dopravy od placení spotřební daně za pohonné hmoty ze vzdálené minulosti. S výjimkou letecké dopravy (tzv. chicagská konvence z roku 1944) mají charakter zvykového práva. Lze-li věřit výpočtům na základě české statistiky, jen ČR tak v roce 2017 podpořila ničení životního prostředí a stability klimatu částkou asi 50 miliard Kč, z toho téměř 18 mld. Kč byla přímá podpora spotřeby fosilních paliv, zejména ropných. Údajně jde o podporu maximální mobility, což je ale zjevně perverzní, byť se na něm HDP „napase“. Rozumná dopravní, energetická, environmentální i klimatická politika žádá tyto dohody okamžitě zrušit, resp. včera bylo pozdě. Realita je ale tristní. Ač se uskutečnilo již 27 světových klimatických konferencí a deseti státům světa hrozí zatopení stoupající hladinou oceánu v důsledku rostoucího tání ledovců, žádný stát nenavrhл jejich zrušení, takže platí dál a pomáhají ničit mimo jiné stabilitu klimatu na Zemi.

Perverzní je i tzv. energetická charta, zvláště pak ustanovením, že spory mezi státy, jež ji přijaly, a soukromými firmami řeší místo řádných soudů nikým nevolená a nikomu neodpovědná arbitráž. Také ČR k přijetí energetické charty pomohla EU. Za současné energetické krize členské státy EU energetickou chartu vypovídají, a dokonce i Evropská komise zrušila klausuli o dvacetileté platnosti odpovědnosti států za případné škody způsobené soukromým firmám v případě opuštění energetické charty. Pro ČR je tragické, že o opuštění energetické charty ke své škodě neuvažuje, ač končící české předsednictví v EU pro to vytvořilo dobré podmínky.

Diktát Bruselu

Nastoupení cesty do EU bylo v energetice kontroverzní, či spíše tragické, z řady důvodů. Rostoucí a dnes převažující protijaderný kurs vedení EU byl jen jedním z mnoha negativ.

Oddělení tranzitních soustav rozvodu elektřiny a zemního plynu od krajských distribučních firem vzhledem k jejich přirozenému monopolu postrádalo smysl, leč ČR se podvolila EU.

Ještě nesmyslnější byla částečná nebo úplná privatizace těchto firem z rozhodnutí domácích diletantů. Celostátní rozvody elektrické energie zůstaly ve státní firmě ČEPS, krajské distribuční společnosti v Praze, v Jihočeském a v Jihomoravském kraji koupily zahraniční firmy. Ostatní distribuční společnosti elektřiny ovládla polostátní firma a. s. ČEZ, kde stát v roce 2022 vlastní asi 70 % akcií. Plynárenství bylo celé nesmyslně privatizováno německému zájemci v roce 2001 – tranzitní plynovody, zásobníky i krajské distribuční společnosti, takže stát nad ním zcela ztratil kontrolu. Na privatizaci českého plynárenství se zle podepsal ministr Grégr. Petrochemický průmysl koupila polská státní firma Orlen.

Oddělení tepláren od elektrárenské společnosti ČEZ způsobilo, že s výjimkou dostavby mělnického horkovodu (4 roky zpoždění) nedošlo k většímu využití tepla kondenzačních elektráren k vytápění, a tím i ke značnému podvázání úspor paliv a energie, viz předchozí text. Noví majitelé tepláren o toto teplo neměli zájem.

Transformace původně státních podniků na akciové společnosti, a zejména následná částečná či úplná privatizace řady z nich, vedla k zásadnímu oslabení vlivu státu na rozvoj palivoenergetického komplexu. Hůř se připravovala státní energetická politika – koncepce. Ještě podstatně hůř se uplatňovala v praxi.

Dočasný nadbytek elektrické energie v 90. letech vedl k podivné kampani za „ekologicky šetrné vytápění elektřinou“, přestože jde z hlediska komplexní energetické náročnosti o nejnáročnější druh vytápění. Navíc po zásadním zdražení elektřiny se dostalo mnoho občanů, kteří přešli na elektrické vytápění, do problémů toto vytápění ufinancovat. Ekologizace vytápění neprobíhala potřebnou přednostní podporou rozvoje centralizovaného vytápění, ale plynofikací. Případy poskytnutí mnohem vyšších státních dotací na plynofikaci při odmítnutí mnohem nižších dotací na připojení se k centralizovanému vytápění, nevyžadují komentář. Únosné ceny zemního plynu ale stát nebyl s to po privatizaci plynárenství v roce 2001 zajistit, takže majitelé mnohých rodinných domků si raději starý kotel na uhlí ponechali, což úsilí o ekologizaci vytápění v případě nepříznivého vývoje cen plynu vážně poškozovalo, resp. i obec se i po plynofikaci ocitala ve smogu. Ideologický přístup k centralizovanému vytápění jako k nechtěnému dítěti, či dokonce přežitku socialismu, a jeho postupné osekávání byl chybný, leč i ekologové zde až na výjimky mlčeli.

Přijímání směrnic Evropské unie

Nasměrování České republiky na vstup do EU mělo pro rozvoj palivoenergetického komplexu ČR výrazné negativní dopady. Jde zejména o tyto směrnice EU a jejich novely:

- Směrnice o trhu s elektřinou.
- Směrnice o trhu se zemním plynem.
- Směrnice o podpoře obnovitelným zdrojům energie.
- Směrnice o podpoře biopaliv.
- Směrnice o obchodu s povolenkami na emise oxidu uhličitého.
- Směrnice o bezpečném ukládání oxidu uhličitého pod zemí.
- Směrnice o bezplatném přenosu elektřiny přes území druhých států.
- Směrnice o liberalizaci železniční dopravy.

Tyto směrnice působí v souhrnu a zesilují svá negativa.

Směrnice o trhu s elektřinou

Směrnice o trhu s elektřinou popírá zákony fyziky. Elektřina je tok elektronů, který teče z místa jejich nadbytku do místa jejich nedostatku, ve využitelné podobě v příslušném vodiči. Tento fyzikální jev byl a je dobře známý. Elektrony nemohou téci v rozvodech proti sobě, neboť by to odporovalo fyzikálním zákonům. Podle ekonomických neoliberalů, pravicových ekologů, eurobyrokratů a různých spekulantů na trhu s elektřinou by ale tak téci měly.

Za pravicového ekologu se svého času označil někdejší ministr životního prostředí Bedřich Moldan, snad ve snaze vyjít s pravicovou ODS. Skutečným pravicovým ekologem byl liberál, předseda Strany zelených (SZ) a ministr životního prostředí Martin Bursík. Z jeho avantýr v letech 2007-09 se česká SZ a jádro českého ekologického hnutí dodnes nevzpamatovaly. Pravicový je i starší návrh Weisackerovy ekologické daňové reformy – dlouhodobě zvyšovat zdanění fosilních paliv (ano) při snižování sazeb daní z příjmu, viz ⁶⁾. Požadavek snižovat sazby daně z příjmu znamená dále snižovat jejich beztak nízkou progresivitu, přitom sociální spravedlnost žádá jejich progresivitu zvyšovat, nejen v ČR. V tomto směru je Weisackerův koncept ekologické daňové reformy chybný. V relativně chudé ČR se příliš neprosadil.

Mezi výrobce a spotřebitele na trhu s elektřinou tak vstupuje obchodník, který musí uhradit své náklady včetně možných ztrát a usiluje o zisk. Svým často spekulacím rozhodováním rozvrací rozvoj elektrizační soustavy. Zajímá ho jen okamžitý či krátkodobý zisk. Velké investice do rozvoje elektroenergetiky jsou ale rentabilní jen dlouhodobě. Trh s elektřinou tlačí její cenu k výši provozních nákladů nejlevnějších (uzavíracích, závěrných) elektráren. Ničí perspektivu rozvoje zejména klíčových, investičně náročných elektráren s dlouhodobou návratností. Trhem s elektřinou vytvářené nízké ceny elektřiny ochromují rozvoj elektroenergetiky. Bez jejího spolehlivého fungování ale moderní společnost není s to efektivně existovat.

Tyto skutečnosti jsou sice dobře známé, ale nebránily neumětelům z vedení EU pod tlakem ekonomických neoliberalů a pravicových ekologů prosazovat tzv. trh s elektřinou a klást si ho jako podmínku pro vstup zájemců o členství v EU. V ČR jeho přijetí nepodpořila jen KSČM.

Směrnice o trhu se zemním plynem

Podobně působí trh se zemním plynem. Pokud ve Velké Británii v 70. letech 20. století působilo asi deset hlavních těžařů a dodavatelů zemního plynu ze Severního moře, měl tam trh se zemním plynem smysl. Pokud se v Česku a v řadě dalších států prakticky všechen zemní plyn dováží, často od jednoho hlavního dodavatele, trh se zemním plynem smysl nemůže mít. Plodí pouze spekulace. Místo aby zemní plyn dlouhodobě zlevňoval, ho dlouhodobě zdražuje, protože i obchodník se zemním plynem musí pokrýt své náklady a vytvářet zisk. Není neobvyklé, že příslušná silová elektřina nebo zemní plyn je prodán 10krát, než ho koupí konečný zákazník, resp. spotřebitel. Sem tam se elektřina nakonec neprodá, tj. dochází k plýtvání.

Prosazování klimaticky vysoce náročného zkapalněného zemního plynu LNG, jež je i mnohem dražší a vyžaduje obrovské investice do terminálů, začalo v rámci západní politiky rusofobie dávno před 24. únorem 2024, kdy začala ruská vojenská speciální operace na Ukrajině. Vedení EU vychází vstříc USA, které proti EU vedou nelítostnou ekonomickou válku.

Dlouhodobé spolehlivé dodávky zemního plynu přitom negarantuje, což názorně ukazuje současná energetická krize, jež propukla naplno na podzim 2021. Kromě objektivních faktorů ji vážně zhoršila spekulace. Zásobníky zemního plynu se plní zásadně v létě, kdy je plyn levnější a kdy je nízká spotřeba, na rozdíl od zimy. Podobně se v létě pořízují tou dobou levnější zásoby uhlí a dřeva na zimu. Obchodníci se zemním plynem ho v létě 2021 nenakupovali do zásoby, protože se jim zdál drahý. Spekulovali na pokles jeho cen. Když přišel podzim a bylo zjevné, že v zimě bude plynu nedostatek, poptávka po plynu vzrostla a nastal další citelný růst ceny zemního plynu na světových trzích, jež byl nepřekvapivě přenášen na jeho spotřebitele v EU. Pravda, zlatým dolem spekulantů se stal rok 2022, kdy spekulaci podpořila válka na Ukrajině a zejména zběsilé sebevražedné embargování Ruska ze strany států EU.

Někteří experti říkají, že trh se zemním plynem je dobrý jen pro „příznivé počasí“. To je hodnocení velice mírné. Skutečnost je mnohem horší.

Představa, že plyn v plynovodech bude proudit proti sobě, je stejně absurdní jako představa, že v elektrovodičích bude proudit proti sobě elektřina.

Směrnice o podpoře obnovitelným zdrojům energie (OZE) a směrnice o podpoře biopaliv

Negativa trhu s elektřinou a se zemním plynem zesiluje směrnice o podpoře OZE. Základní princip této směrnice je, že se elektřina z OZE musí vykupovat vždy přednostně, v jakémkoliv množství a za vysoké, spotřebiteli energie prostřednictvím nepřímých křížových dotací silně podporované, ceny, jež jsou pro výrobce rentabilní. Elektřina je pak mnoho let zbytečně drahá, klasicky v Německu či v Česku. Elektrárny a teplárny na fosilní a jaderná paliva jsou tak uměle nerentabilní a není efektivní do nich výrazněji investovat. Stávající zdroje postupně dožívají a jejich dostatečná náhrada OZE je v nedohlednu. Zakládá se tak na elektroenergetickou krizi.

Směrnice o podpoře OZE má hrubé vady. Po zavedení v roce 2003 v EU znamenala masivní podporu převážně technicky a ekonomicky nezralých, a tudíž beznadějně ekonomicky ztrátových technologií, vážně zdražujících elektrickou energii i teplo. I když základní typy OZE mají značně rozdílné vlastnosti, byly a dodnes jsou podporovány všechny a maximálně, ať to stojí, co to stojí. Tento systém vedl též k rozsáhlým tunelům na peníze spotřebitelů elektřiny a někdy i státu, přičemž ten český, převážně fotovoltaický, byl i v rámci zlé praxe EU při zohlednění velikosti ekonomiky ČR největší. Podle Nejvyššího kontrolního úřadu znamenal kumulativně tunel do veřejných rozpočtů a rozpočtů spotřebitelů elektřiny až 1 000 miliard Kč bez většího užítu pro ochranu životního prostředí, klimatu a energetiku, viz ⁷⁾, o těžké kompromitaci rozvoje OZE v ČR nemluvě. Odpovědnost za tento tunel nese vláda Mirka Topolánka (ODS, KDU-ČSL, SZ), v jejím rámci zejména premiér, ministři financí, životního prostředí, průmyslu a obchodu a zemědělství Miroslav Kalousek (KDU-ČSL), Martin Bursík (SZ), Martin Říman a Petr Gandalovič (oba ODS), úřednická vláda Jana Fischera a její významní ovlivňovatelé – Mirek Topolánek (ODS) a Jiří Paroubek (ČSSD), resp. reálná většina poslanců a senátorů v Parlamentu ČR.

Tak jako se V. Klaus na někdejší socialistickou ekonomiku díval jako na konfiskát, kterého se stát musí co nejrychleji zbavit prakticky za jakoukoliv cenu, tak evropští byrokraté pod tlakem části ekologů přistupují k tradiční velké energetice: klidně se může zlikvidovat. S její náhradou si nemáme dělat těžkou hlavu.

Nejen nevládní ekologové-energetici, ale také neumětelové z vedení EU ignorují skutečnost, že OZE jsou různé a mají značně rozdílné parametry se silnými dopady na efektivnost.

Biopaliva pěstovaná na zemědělské půdě mají charakter spalování potravin, tj. prohlubování hladu ve světě, dále ničení tropických lesů (za účelem těžby tropického dřeva pro topení a za účelem pěstování palmy olejné pro výrobu a vývoz palmového oleje), stimulace eroze půdy (kukuřice na bioplyn – třetina pěstované kukuřice v ČR), nadměrné chemizace zemědělství (řepka na bionaftu – třetina pěstované řepky v ČR) ad. Tyto zjevné perverze EU povýšila na veřejný zájem a ekonomicky je silně podporuje. Kritiku takového počínání ignoruje.

Trapně pak vyznívá obviňování Ruska ze strany EU, že při své válce na Ukrajině jistou dobu bránilo vývozu ukrajinského obilí ve výši údajně až 20 mil. t, když státy EU coby biopaliva každý rok spálí asi 60 mil. t produktů ze zemědělské půdy, tj. v zásadě potravin, a ještě tuto sabotáž světové výživy vydávají za opatření na ochranu životního prostředí a klimatu.

Vodní energie je vítaná, ale její získávání je provázáno rozsáhlým ničením vodních poměrů výstavbou a provozem podmiňujících vodních děl. Přehradní a jezové nádrže ničí vodní poměry v oblastech zátopy s citelným přesahem do okolí. Možnosti získávat vodní energii jsou v Česku omezené a vyčerpané na asi 3 % objemu vyrobené elektřiny. Nové turbíny vodních elektráren sice mají o něco vyšší účinnost, ale při rostoucím suchu hrozí spíše pokles výroby elektřiny ve vodních elektrárnách v Česku, o vodních elektrárnách závislejících na roztávajících ledovcích v Alpách a v dalších pohořích s ledovci nemluvě.

Norsko své potřeby elektřiny pokrývá vodními elektrárnami v rozsahu 98-99 %, což je až na masové ničení vodních poměrů jezery podmiňujícími provoz vodních elektráren příznivé. Finsko, Švédsko, Rakousko a Švýcarsko své potřeby elektřiny z vodních elektráren pokrývají v rozsahu asi 40 %, což je dost. Málokterý stát má ale tak příznivé přírodní podmínky. Ta česká či polská 3 % jsou mnohem častější. Je dost států, které vodní elektrárny nemají vůbec.

Vítr vyrábí elektřinu nejnepravidelněji s malou možností předvídat vývoj větrnosti. Mají řadu vážných a nejasných dopadů. Pokud je větrných elektráren hodně a mají vysoké výkony, mají dopad na kontinentální proudění vzdušných mas. Mohou ho snižovat, mohou snižovat množství srážek přenášených z oceánů na kontinent a prohlubovat tak suchu. Pro tuto nejasnost byla pozastavena jejich další instalace v Izraeli až do vyjasnění podezření. V EU jsou přesto větrné elektrárny dál bezhlavě podporovány. Problémem jsou listy větrných elektráren: vyrábí se z vzácných tropických dřev, takže stimulují ničení tropických deštných pralesů. Nezládnutá je recyklace jejich vysloužilých listů, resp. jejich zahrabávání do země ve Velké Británii je špatné. Problémem je i poměrně krátká životnost větrných elektráren, pětinasobná náročnost na ocel a dvojnásobná náročnost větrných elektráren na beton proti srovnatelné výrobě elektřiny v jaderných elektrárnách, akustické znečištění (pracující větrné elektrárny „hvízdají“), zabíjení ptactva(?!) a hyzdění krajinného rázu větrnými elektrárnami. Nad tím vším se zavírají oči.

Vysoký podíl větrných elektráren na uspokojování svých potřeb elektřiny má v Evropě sousední Německo (hlavní oblast větrných elektráren na pobřeží Severního moře má během roku větrnost asi 80 %, ČR jen 15-20 %). Mnoho elektřiny z větru v Evropě vyrábí i Velká Británie, Dánsko, Nizozemí... Zásadní je otázka jejich efektivnosti, kdy oficiální metodiky jejího měření nejsou objektivní. Efektivnost větrných elektráren roste s růstem větrnosti lokality a s růstem výkonu větrné elektrárny. Možnosti větrných elektráren v ČR snižuje skutečnost, že velká část větrných lokalit v ČR má až na výjimky zákaz budování větrných elektráren z důvodu ochrany přírody a krajinného rázu. Masová výstavba větrných elektráren v ČR naráží na ochranu krajinného rázu a houževnatý odpor obcí.

Využívání energie Slunce je perspektivní jak pro ohřev vody (dnes už je rentabilní), tak pro výrobu elektřiny (zatím rentabilní jen za podmínky, že výrobce si ji sám také spotřebuje). Získávání energie ze Slunce je ale nepravidelné, nulové v noci, nejvyšší v červnu, nejnižší v prosinci, resp. využití slunečních panelů činí v ČR 15-20 %, což není mnoho. Také recyklace slunečních panelů není dosud efektivně zvládnuta.

Elektřina je prakticky neskladovatelná. Potřeby spotřebitelů na dodávky elektřiny se liší v čase. Časový nesoulad mezi výrobou a spotřebou elektřiny mají řešit akumulátory elektřiny. Mají své nemalé náklady, zaznamenávají velký rozvoj, ale mohou pomáhat vyrovnat tyto rozdíly nejvýš v relaci „den a noc“ v malém, ale rozhodně ne ve velkém a mezi létem a zimou.

Potřeba omezit elektroenergetické špičky přispěla k prosazování tzv. elektromobility na základě představy, že čisté elektřiny bude dost. Že energetičtí experti dospívají ke zcela jiným závěrům? Stoupence OZE to nezajímá.

Klasickým problémem poměrně úspěšného rozvoje využívání OZE v Německu je, že v zimě, zejména v prosinci a v lednu, větrné a fotovoltaické elektrárny pracují jen minimálně, takže je nutné jejich stoprocentní zálohování, obvykle plynovými elektrárnami. Palivo zemní plyn ale patří k těm drahým.

V podmínkách ČR jsou nejasné možnosti efektivního využívání tepla zemského nitra. Půl miliardy korun na pilotní projekt (dvouvrt do hloubky 3-4 km k získávání horké vody k vytápění Litoměřic) stát léta odmítá uvolnit. Velmocí ve využívání geotermální energie je dlouhodobě Island. Jeho příznivé přírodní podmínky se ale málo kde vyskytují. Vazba rozsáhlého využívání geotermální energie na aktivní sopky na Islandu je ale riziková, protože sopka občas vybuchne a zničí své okolí.

Nedávný materiál⁸⁾ ukazuje, že požadavek českých nevládních ekologických organizací k nadměrné věcné i systémové podpoře využívání OZE, nejednou i za cenu vysokých negativ, se nezměnil a že si mnohá negativa využívání OZE ani nepřipouští.

Směrnice o obchodu s povolenkami na emise oxidu uhličitého

Obchod s emisními povolenkami vznikl v USA v 70. letech. Tehdy byl v USA zaveden obchod s povolenkami na emise oxidu siřičitého SO₂. Tento obchod nebyl dostatečně vyhodnocen. Část expertů se domnívá, že uspěl, byl efektivní a přispěl ke snížení nákladů na snížení emisí SO₂. Jiní experti tvrdí, že nic podstatného neovlivnil, že redukci emisí SO₂ si vynutily uplatňované emisní limity. Závěr o efektivnosti snížení nákladů na redukci emisí SO₂ uplatňováním obchodu s povolenkami na emise SO₂ nevypovídá nic o národohospodářské efektivnosti, protože nebere v úvahu odvrácené ekonomické škody na životním prostředí, dosažené snížením emisí SO₂. I kdyby přispěl ke zlevnění redukce emisí SO₂, neplyne z toho nutně národohospodářská efektivnost. Pokud by samotný systém emisních limitů snížil tyto emise více a s tím i více snížil škody vlivem emisí SO₂, byl by efektivnější než obchod s povolenkami na emise SO₂. Protože solidní výpočty ekonomických škod ze znečištění ovzduší SO₂ chybí, jde o závěry spekulativní.

Výše uvedené pro obchod s povolenkami na emise SO₂ platí plně i pro obchod s povolenkami na CO₂. Při uplatnění obchodu s povolenkami na emise CO₂ vznikají i další negativa.

Předně, zatímco emise SO_2 škodí jen regionálně, emise skleníkových plynů včetně CO_2 ovlivňují klima srovnatelně na celé Zemi nezávisle na místě emise. Tudiž, pokud dosáhneme přesunu emitentů v prostoru, klasicky při redukci průmyslové výroby, která následně vzniká v jiných státech, celkové emise skleníkových plynů se na Zemi nezmění, nula od nuly pojde.

Vedením EU zavedený obchod s povolenkami na emise CO_2 vykazuje řadu absurdit: postihuje pouze emise CO_2 , a to jen z velkých zdrojů znečištění. Ostatní emise skleníkových plynů nepostihuje. Směrnice se tudíž dá do jisté míry obcházet v zemích zapojených do tohoto obchodu příslušnou úpravou velikosti zdroje emisí CO_2 a také převodem aktivit náročných na emise skleníkových plynů do zemí, kde se obchod s povolenkami neuplatňuje.

Obchod s povolenkami na emise CO_2 je spekulativní nástroj, rozvracející velké emitenty CO_2 . S rozumnou politikou nesouvisí nejen proto, že ignoruje jiné druhy skleníkových plynů, střední, malé a mobilní zdroje emisí CO_2 , ale i proto, že ho většina světa právem ignoruje.

Problémem bylo v EU i jeho hrubě chybné nastavení. Výchozí se staly emise CO_2 v jednotlivých státech EU, dosažené v roce 1990. Protože někdejší socialistické státy měly tehdy velmi vysoké emise CO_2 a v následujících letech je v důsledku katastrofálních propadů průmyslové a další výroby významně snížily, dosahovaly požadovaných hodnot i značných přebytků emisních povolenek, aniž by musely hnout prstem. Ty následně prodávaly, například Japonsku. Ke cti ČR patří, že příjmy z prodeje těchto povolenek v souladu s pravidly zavedeného obchodu s povolenkami vydávala na opatření ke snížení emisí CO_2 , zejména na zateplování budov.

Dlouho se cena emisní povolenky na 1 tunu CO_2 pohybovala kolem 3 eur. V roce 2010 by přitom měla stát v průměru asi 27 eur. Po stažení části emisních povolenek z trhu EU v roce 2021 jejich cena vystoupala na 30 eur za tunu CO_2 (asi 750 Kč/t, ale v roce 2020 by měla činit asi 1 350 Kč/t, resp. data pro výpočet za rok 2021 dosud nejsou k dispozici, v srpnu 2022 dosáhla výše asi 100 eur/t CO_2 , tj. asi 2 500 Kč/t. V září 2022 ale klesla asi o 30 % proti srpnu. Takové kolísání cen emisních povolenek samozřejmě vylučuje racionální rozhodování.

Vedení EU se v rámci rozvíjení obchodu s povolenkami na emise CO_2 dopustilo dvou hrubých faulů. Předně do obchodu s povolenkami pustilo spekulanty. Část povolenek na emise CO_2 poté skupili spekulanti z hedgeových a důchodových fondů z USA. Dále v roce 2021 stáhlo množství povolenek na emise CO_2 v rámci prosazování ochrany stability klimatu, čímž vážně poškodilo velké emitenty CO_2 . Nejen v ČR tak nastartovalo prudké zdražení elektřiny, navíc v nejnevhodnější době. Hlavními postiženými jsou Polsko, Česko a Bulharsko, leč jen Polsko navrhlo systém obchodu s povolenkami na emise CO_2 přehodnotit.

Místo spekulativních povolenek na emise CO_2 je nutné používat jednotnou daň na antropogenní emise, uvalenou nikoliv jen na CO_2 z velkých zdrojů, ale na všechny antropogenní emise všech skleníkových plynů v přepočtu na tzv. $\text{CO}_{2\text{ekv.}}$, a pravidla jejích změn. Emitenti skleníkových plynů by tak věděli, kolik tyto emise stojí, s čím mají počítat a na co se mají připravit.

Směrnice o bezpečném ukládání oxidu uhličitého pod zemí

Myšlenka bezpečně ukládat emise CO_2 pod zemí je jistě krásná, ale efektivně nerealizovatelná. Základní problém tkví ve skutečnosti, že bezpečné ukládání emisí CO_2 pod zemí není reálné, že i při sebevětší opatrnosti, tj. pečlivém výběru vhodných geologických podmínek pro takové úložiště a jeho precizní realizaci, nelze vyloučit, že se tam ukládaný CO_2 za určitých

podmínek neuvolní, neunikne na povrch a tam neudusí všechny přítomné. Zachycování emisí CO₂ je ve větším rozsahu realizovatelné jen u velkých emitentů CO₂, jež jsou ale v současné době zjevně předmětem odstřelu. Je energeticky i ekonomicky vysoce náročné, což je činí ne-smysluplné.

Směrnice o bezplatném přenosu elektřiny přes území druhých států

Jen totální ignorace ekonomických zákonů při zavádění trhu s elektřinou mohla vést k přijetí principu bezplatného přenosu elektřiny přes území druhých států. Vysoké environmentální a klimatické ambice Německa, protijaderná hysterie a neschopnost vybudovat vedení velmi vysokého napětí mezi severem Německa s vysokou výrobou elektřiny z větru a jihem Německa s vysokou spotřebou energie vedla k praxi rozsáhlých přetoků německé elektřiny přes českou elektrizační síť. Přestože několikrát naši elektrizační síť přetoky německé elektřiny přivedly na pokraj blackoutu, musíme tuto službu poskytovat Německu zadarmo!

Směrnice o liberalizaci železniční dopravy

Směrnice o liberalizaci železniční dopravy její rozvoj rozvrací, přestože představuje základ energeticky a ekologicky šetrné dopravy. Problém je, že železniční dopravní infrastruktura často nestačí, což je případ i hlavních železničních a příměstských tratí v ČR. Problémy české železnice jdou ale nejvíce za diskriminační a nejednou i škůdcovskou politikou českého státu vůči železniční dopravě obecně a vůči národnímu dopravci – Českým drahám zvlášť.

Velká odvětví technické infrastruktury mají strategický význam a přirozený monopol. Je nutné je rozvíjet jednotně v rámci celého státu, pro jejich efektivní rozvoj je nutné veřejné vlastnictví. Stát nesmí škodit programově, svou zkorumpovaností a nekompetentností.

Pozitivní směrnice EU v energetice

Jde zejména o směrnici, nařizující členským státům udržovat nouzové zásoby ropy ve výši alespoň 90denní spotřeby příslušného státu pro případ výskytu krizových situací. Obdobnou směrnicí pro minimální zásoby zemního plynu EU přijala až v krizovém roce 2022. Trh se zemním plynem v roce 2021 v důsledků spekulací selhal a z více důvodů selhává i v roce 2022. Tedy, za socialismu bylo zabezpečení povinností těchto směrnic samozřejmostí.

Pozitivní jsou směrnice o hospodaření s energií, zvláště pak požadavky na snižování náročnosti budov na vytápění. Aktuálně je požadovaný tzv. nízkoenergetický standard u nových a rekonstruovaných budov. Pravda, jsou případy, kdy energetické požadavky na nové výrobky se nevyvarovaly přehmatů, obvykle v zájmu těch či oněch lobby.

Pozitivní je i Směrnice o podpoře komunitní energetiky, která ale byla přijata až v roce 2017, tj. pozdě. V ČR přitom dosud nebyla aplikována, byť pod tlakem současné energetické krize se tak snad stane v dohledné době.

Komunitní energetika v Česku a v dalších státech EU sice není zakázána, ale právo platné v ČR i v prosinci 2022 její rozvoj brzdí. Zásadní problém je, že velcí distributoři elektřiny ji sice vykupují za obvyklé ceny, ale při jejím prodeji kalkulují využití sítí vysokého napětí, což ji citelně zdražuje pro spotřebitele, přestože spotřebitel může být v sousední obci a dodávka příslušné elektřiny nemusí vyžadovat služby velmi vysokého, vysokého a nejednou i středního napětí. Proto zde musí zasáhnout stát a uzákonit, že prodejní ceny komunitní elektřiny konkrétního

dodavatele konkrétnímu spotřebiteli musí být reálné a že její územně blízký odběratel ji dostane s reálnou příirážkou za distribuci, tj. například jen s příirážkou ve výši nákladů distribuční sítě nízkého napětí. Zatímco v Rakousku či v Německu je toto uzákoněno již dlouhá léta a komunitní energetika, obvykle na bázi OZE, se tam úspěšně rozvíjí a přispívá mimo jiné ke stabilizaci venkova a demokratizaci společnosti, v ČR má zde i nadále ekonomickou stopku.

Zahraniční tlaky

Zahraniční tlaky směřují zejména proti rozvoji šetrné jaderné energetiky, viz tlak rakouských, německých a dalších zelených protijaderných ekologů, podobný tlaku jejich českých kolegů. Mají také podobu vydírání ze strany USA, které neomaleně ČR vnucují výstavbu JE dvakrát zkrachovalou, nekvalitní, málo bezpečnou a velmi drahou americkou firmou Westinghouse, a německou energetickou politikou Energiewende.

Vydírání USA

Když český premiér Petr Nečas po návratu z jednání v Moskvě připustil možnost účasti, a tím i výstavby 3. a 4. bloku JE Temelín ruským Rosatomem, byl vzápětí svržen, viz aféra Nagyové v červnu 2013, a od tendru na JE Temelín se o rok později odstoupilo.

Když se schylovalo k tendru na výstavbu 5. bloku JE Dukovany, byla českými tajnými službami (BIS) na přání USA 17. dubna 2021 vymyšlena provokace Vrbětice. Ruské a čínské firmy byly následně zákonem vyloučeny z tendru jako bezpečnostní riziko, ač největším bezpečnostním rizikem je výstavba Dukovan 5 brutálně prosazovaným Westinghousem z USA. Jisté je, že další JE za koloniální podřízenosti USA těžko postavíme.

Dnes je s to JE stavět pouze Rusko, Čína, USA, Francie a Jižní Korea (KHNP). Jedničkou je Rusko, dvojkou Čína, obě jaderné velmoci staví JE v nemalém počtu doma i v zahraničí. Ty si ale ČR absurdně zakázala, dokonce zákonem. Westinghouse v posledních dvaceti letech dvakrát zbankrotoval, v USA s obrovskými problémy staví dvě jaderné elektrárny. Výstavbu jedné po mnoha letech výstavby a investování velkých částek zastavil, resp. vzdal, ve výstavbě druhé pokračuje při obrovském zpoždění a násobném zvýšení nákladů s nejistým výsledkem. Zle je na tom i francouzská Areva, kterou po jejím technickém bankrotu převzala francouzská státní elektrárenská společnost EdF. Náklady výstavby nové jaderné elektrárny ve Finsku (Olkiutolu 3) se jí zvýšily asi třikrát a doba její výstavby se prodloužila o 14 let. V roce 2022 se konečně uvádí do provozu. Pokud si to Finové ošetřili vysokými sankcemi, budou mít novou JE sice s velkým zpožděním, ale prakticky zadarmo. Tím hůř ale pro EdF. Podobné problémy má i JE stavěná EdF ve Francii ve Flamanville. KHNP sice staví relativně úspěšně JE, ale jde o menší, modulové bloky o výkonu asi 400-450 MWe. Projekt výstavby JE Dukovany 5 ale počítá s výstavbou bloku o výkonu 1 200 MWe. Z výše uvedeného je zřejmé, že si zde ČR, na rozdíl od Maďarska, které si nechává novou JE v Paksu postavit Rosatomem na úvěr, pořádně naběhla.

Energiewende 1

Německá energetická politika Energiewende byla přijata v roce 2012. Počítala během deseti let s odstavením jaderných a uhelných elektráren a jejich dočasným nahrazením do doby plného přechodu k OZE levným ruským zemním plynem. Proto se v témže roce rozhodlo, že plynovod Nord Stream 1 bude doplněn výstavbou plynovodu Nord Stream 2. Politika Energiewende chtěla sázkou na OZE získat pro Německo významnou ekonomickou výhodu. Jedničkou v OZE ale již v té době byla Čína, dvojkou USA. Drtivou většinu solárních panelů do Evropy

dodává Čína. Politika Energiewende zásadní ekologizaci německé energetiky reálně nemohla příliš pomoci, protože její první prioritou byl boj proti ekologicky i klimaticky šetrným JE, takže emise skleníkových plynů v úhrnu spíš zvyšovala, než snižovala, o vážném poškozování přírody a krajiny nemluvě. Vážným problémem je ignorace negativ OZE, které jsou mnohem závažnější, než se připouští.

Problém komplexní energetické náročnosti

Velkým problémem byla a je neschopnost počítat komplexní energetickou náročnost zamýšlených „energetických manévru“. Jinak by mnohá řešení, která v úhrnu zvyšují celkovou spotřebu paliv a energie, a tím i celkové emise skleníkových plynů, nemohla být přijata. Kromě elektrického vytápění sem patří úsilí o vodíkovou ekonomiku, elektromobilitu apod.

Vodíkovou energetiku můžeme rozvíjet jedině na základě dostatku levného a šetrného vodíku. Jsou tři technologie průmyslové výroby vodíku: elektrolýza vody, chemický rozklad vody a ze zemního plynu. Energetická náročnost výroby vodíku elektrolýzou vody a chemickým rozkladem vody je tak vysoká, že tyto postupy ji činí energeticky absolutně neefektivní. Někteří autoři uvádějí, že na 1 kWh elektrické energie z vodíku se spotřebují 3 kWh elektřiny. Někteří ekologové uvádějí předpoklad dostatku levné šetrné fotovoltaické a větrné elektřiny. Tento předpoklad je problematický, zvláště v dohledném časovém horizontu. Výroba vodíku ze zemního plynu je sice možná, ale pak je efektivnější využívat přímo zemní plyn.

Vodík má i řadu dalších problémů. Protože atomy vodíku jsou velmi malé (atomové číslo 1), velmi obtížně se zkapalňuje (teplota blízká nule je průmyslově nedosažitelná, proto se ve směs užívá stlačený vodík), skladuje a dopravuje. Jeho doprava vyžaduje masivní ocelové tanky a důkladné chlazení, což citelně komplikuje jeho využívání v průmyslovém měřítku. Vodík snadno vybuchuje, resp. bezpečnostní hledisko nelze brát na lehkou váhu.

Ekologicky šetrný (zelený) vodík nemůže být vyráběn ze zemního plynu. Efektivnost jiných postupů získávání vodíku závisí na šetrnosti získávání energie nezbytné pro tyto procesy.

O efektivnost elektromobility se vedou spory. Příznivci Energiewende a Zelené dohody tvrdí, že elektromobil je proti autům s benzínovým a naftovým motorem energeticky efektivní. Řada jiných odborníků tvrdí opak. Upozorňují na vysokou náročnost elektromobilů na dodávky barevných a vzácných kovů a na problémy spojené s těžbou a zpracováním jejich rud (obvykle je provází těžká devastace regionů těžby), soustředěných navíc často jen do několika států. Upozorňují na vysokou váhu elektrobaterií v elektromobilu, na vysokou energetickou náročnost výroby řady komponent pro elektromobil, bateriemi počínaje. Osobně se přikláním k problematické efektivnosti elektromobilů, byť v podkladech obou stran řada věcí chybí, technologie se poměrně rychle vyvíjí a věcná diskuse je značně limitována ideovou přepjatostí stoupenců elektromobility.

Katastrofálně dopadla kontrola reálnosti plné elektromobility na základě zákonů fyziky, viz ⁹⁾. Při žalostné datové základně počítal jen nároky Číny, Evropského svazu (myšleno EU?) a USA v roce 2018. Ze 1 416 miliónů aut je nutné nahradit jich 99,5 %. V roce 2018 fosilní paliva pokrývala asi 84,7 % spotřeby energie, OZE pokrývaly 4,05 % a jaderné zdroje 10,1 %.

Celková dodatečná kapacita generování elektrické energie z ne-fosilních paliv, která by byla potřebná na kompletní dekarbonizaci, je kolem 37 671 TWh. Dodatečných 221 594 no-

vých elektráren by muselo být postaveno na zajištění energetických potřeb dekarbonizovaného světa. Průměrně přes 8 200 elektráren ročně by muselo být stavěno příštích 27 let. V Evropě a v Severní Americe to většinou trvá přinejlepším 12-15 let napláňovat, získat povolení a postavit novou elektrárnu, a 20-30 let pro jaderné elektrárny. Celková globální flotila v r. 2018 byla pouze 46 423 elektráren. Na vyřešení potřeby energie pro kompletní dekarbonizaci, téměř pětinasobek elektráren, než je v provozu nyní, by muselo být postaveno za pouhých 27 let. Pouze v USA by bylo potřeba téměř 16 000 nových elektráren.

Převést všechna současná silniční vozidla na krátké vzdálenosti (1,39 miliardy vozidel) na elektrická by vyžadovalo 65,19 TWh baterií (282,6 milionů tun lithiových baterií), a dalších 6 158,4 TWh elektřiny ročně z přenosové sítě na nabíjení těchto baterií. Studie předpokládala, že silniční vozidla pro dálkovou dopravu, drážní systém a mořská plavidla by byla poháněna vodíkovými palivovými články. Žádná taková dnes nejsou.

V hybridním scénáři, použitém na zjednodušení výsledků, dalších 958,6 TWh elektrické energie z ne-fosilních paliv by bylo potřebných pro náhradu energie z fosilních paliv, vytápění budov a výrobu oceli. V celkovém součtu roční kapacity ne-fosilních elektrických zdrojů k přidání ke globální přenosové soustavě, jak poznamenáno dříve, byla spočítána na “ohromujících” 37 670,6 TWh.

282,6 milionů tun lithia pouze pro pohánění 1,39 miliardy silničních vozidel na krátké vzdálenosti přesahuje současné globální zásoby lithia. Navíc každá z těch 1,39 miliardy baterií by měla užitečnou životnost pouze 8-10 let, podle odhadů Mezinárodní Energetické Agentury (IEA). Takže 8-10 let po výrobě by byly potřeba nové baterie na výměnu. Recyklování, pokud je možné, bude narážet na významné technické náklady a výzvy pro životní prostředí. Není dost kobaltu v současných rezervách na uspokojení této potřeby. Navíc, tyto odhady ignorují potřebu lithia, niklu a kobaltu na uspokojení dalších průmyslových potřeb těchto minerálů.

Kapacita úložiště v bateriích na zmírnění přerušované dodávky na 24-hodinovém základě by byla 2,82 milionů tun. Mnohem víc by bylo potřeba na ochranu před sezónními deficity. Donedávna největší lithiové bateriové úložiště na světě byla Hornsdale 100 MW (nebo 100 MWh?) stanice v Austrálii, postavená za cenu 90 milionů australských dolarů. Celková kapacita úložiště pro poskytnutí čtyřtýdenního nárazníku světu (tedy přibližně polovina toho, co by bylo potřeba na většině severní polokoule) by byla 573,4 TWh. Toto by vyžadovalo 5,7 milionu stanic velikosti Hornsdale, a hmotnost lithiových baterií by byla 2,5 miliardy tun. Tedy v celkovém součtu 2,78 miliard tun lithia by bylo potřeba na vyřešení problému s přerušovaností. Toto představuje pětinasobek globálních rezerv niklu, 11násobek globálních rezerv kobaltu v r. 2018, a čtyřnásobek globálních lithiových rezerv. Doba od objevu po zahájení těžby v Severní Americe činí minimálně 15 let.

Jednoduše nahradit globální zdroje benzínu palivy z biomasy by vyžadovalo 16 milionů km² půdy. To je desetinásobek orné půdy v USA. Nahradit pouze současné palivo pro letadla biopalivy by vyžadovalo 831 000 km² půdy, nebo asi dvojnásobek množství orné půdy v Kanadě.

Autoři studie Geological Survey of Finland uvádějí, že “*nebyli schopni citovat žádnou uskutečnitelnou náhradu pro použití zemního plynu pro produkci petrochemických hnojiv*”. Rozumně doporučovali použití organického farmaření. Nicméně, bez moderních hnojiv by dekarbonizace snížila produkci potravin více než o 50 % a miliardy lidí by zemřeli hladu.

“Zásadní závěr je, že náhrada systémů poháněných fosilními palivy (ropa, plyn a uhlí) použitím obnovitelných technologií, jako jsou solární panely a větrné turbíny, není možná pro globální lidskou populaci v pouhých několika dekádách. Prostě není čas ani zdroje to učinit. Co může nastat je zásadní redukce společenské poptávky po zdrojích všech druhů. Toto implikuje velmi odlišnou společenskou smlouvu a velmi odlišný systém vládnutí místo toho, který je tu dnes.” Viz ⁹⁾.

Nezávisle na studii ⁹⁾ jsem uváděl, že masová elektromobilita, korunovaná zákazem nových aut na fosilní paliva v EU od roku 2035, předpokládá dostatek šetrně získávané elektřiny, a tím i zásadní zvýšení její výroby, což se ale nezdá reálné. Masová elektromobilita, korunovaná zákazem nových aut na fosilní paliva v EU od roku 2035, má i další problémy. Předpokládá dostatek šetrně získávané elektřiny, a tím i zásadní zvýšení její výroby, což se ale nezdá reálné. Kalkulace s dostatkem nepravdělně vyráběné a dodávané elektřiny ze Slunce a z větru klade otázku, zda vysoká elektromobilita nebude příčinou kolapsů elektroenergetických soustav, obávaných blackoutů. Elektromobilita předpokládá dostatečnou síť dobíjecích stanic. Současná intenzivní silniční doprava zajištění takové sítě dobíjecích stanic, navíc s preferencí rychlého nabíjení, silně problematizuje. Zdaleka ne všichni motoristé disponují garáží, kde lze snadno auto na noc zapojit do zásuvky a dobít. Sídliště nejen Prahy 13, kde bydlím, jsou doslova plné aut parkujících na ulicích, což možnost nabíjení elektromobilů za plné elektromobility zpochybňuje. Riziko zejména podzemních garáží je, že hořící elektromobily se obtížně hasí (auta na vodík zase mohou ničivě vybuchnout). Bezpečnostním rizikem je i skutečnost, že případný blackout by rychle paralyzoval veškerou dopravu. Elektromobilita je prakticky vyloučena v armádě, v záchranných složkách atd. Samozřejmě, náhrada stávajících aut na fosilní paliva elektromobily neřeší obrovskou náročnost aut na plochu.

Problém komplexní emisní náročnosti

Problém výpočtu komplexní emisní náročnosti skleníkových plynů spočívá zejména v ignoraci emisí silného skleníkového plynu metanu, který provází těžbu fosilních paliv, přitom mnohem víc těžbu ropy a zemního plynu než těžbu uhlí. Nepočítají se emise od těžby jednotlivých druhů fosilních paliv až po jejich spotřebu, ale jen emise provázející jejich bezprostřední spotřebu, spalení. Výsledkem jsou scestné závěry o přínosu plynofikace pro ochranu stability klimatu. Opak je pravdou. Vzniká tu přitom dilema: zatímco u emisí toxických škodlivin jsou řádově horší tuhá a ropná paliva ve srovnání se zemním plynem, v případě emisí skleníkových plynů jsou podstatně horší ropná a plynná paliva ve srovnání s uhlím. U nekalkulovaných válek spojených s proléváním krve a ničením hodnot všeho druhu je zdaleka nejhorší ropa.

Problém je ještě složitější v tom smyslu, že jsme dosud uvažovaly dopravu zemního plynu klasickými plynovody, bez zkapalňování na LNG za účelem přepravy tankery. Zkapalňování zemního plynu na LNG pro potřeby jeho přepravy tankery a jeho následná konverze na plyn jsou energeticky velmi náročné procesy. Spotřebují asi třetinu v něm obsažené energie. V posledních 10-15 letech rychle se rozvíjející praxe zkapalňování zemního plynu za účelem jeho přepravy tankery podstatně zvyšuje celkové emise skleníkových plynů ve srovnání s klasickou přepravou zemního plynu plynovody.

Tento trend začal dávno před 24. únorem 2022, kdy začala ruská „Speciální vojenská operace“ na Ukrajině a následovalo embargování Ruska Západem včetně odpojování se od dovozu ruských fosilních paliv, v případě plynu šetrně dopravovaného plynovody ve prospěch plynu nešetrně dováženého tankery. Nejen plynofikace, ale ještě víc vyřazování kvalitního levného

ruského zemního plynu dopravovaného plynovody ve prospěch LNG je ranou ochraně stability klimatu, o ekonomické sebevraždě řady států EU včetně Česka nemluvě.

Dílčími chybami úředních výpočtů jsou počítání emisí CO₂ vzniklých rozpadem vápence na oxid vápenatý CaO a CO₂ (správně) při neodečítání spotřeby CO₂ při spotřebě cementu a vápna se zpožděním 4-5 let (chyba!) a počítání přínosů lesů k bilanci skleníkových plynů podle plochy lesů, nezávisle na výši zásob dřeva na pni. V řadě zejména rozvojových států není známá výše zásob dřeva na pni. Používaná metodika prý může být věcně chybná, ale musí být jednotná.

Realitu názorně ukazují data emisí skleníkových plynů v ČR za poslední léta, kdy tzv. fugitivní emise ze změn využívání krajiny přešly v důsledku kůrovcové kalamity lesů ze záporu do nemalého kladu, neboť zničení části našich lesů citelně zvyšuje emise skleníkových plynů. Ještě v roce 2017 změna ve využívání krajiny snižovala celkové emise skleníkových plynů o 4,1 mil. tun CO_{2ekv.}, a to zejména zvyšováním zásob dřeva na pni. Již v roce 2018 v důsledku kůrovcové kalamity přešla do zvýšení o 1,4 mil. t CO_{2ekv.}, v roce 2019 se zvýšily o 8,2 mil. t a v roce 2020 se zvýšily předběžně o 12,8 mil. t CO_{2ekv.} Plocha lesů se přitom v ČR prakticky nezměnila.

Energiewende 2

Politiku Energiewende prý připravovali nejlepší němečtí energetičtí odborníci. Obsahuje ale vážné chyby, svědčící o zásadních nedostatcích v matematice, či spíš o přání otcem myšlenky: potírání JE, ignorace zásadní potřeby absolutního snížování spotřeby paliv a energie, otazníky metodického rázu. Počítání emisí nejen skleníkových plynů jen za EU při ignoraci emisí vyvolaných jinde, zejména v rozvojových státech, je letitý neduh politiky EU.

Řada agitátorů za Energiewende nerozlišuje „výrobní kapacity elektráren“ od jejich schopnosti vyrábět elektřinu. Nainstalování vysokých kapacit fotovoltaických elektráren vedlo ke zvýšení výroby elektřiny v nich jen v rozsahu zlomků jejich kapacity. Klasické velké elektrárny vyrábí běžně po 80 % ročního času proti nepřekvapivým 15-20 % ročního využití fotovoltaických elektráren, tj. po méně než čtvrtinu.

I když se nakonec v Německu elektřina z OZE absolutně dostala mírně před výrobu elektřiny z uhlí a z plynu (dominuje elektřina z větrných elektráren), problém nerovnoměrnosti a u větrné elektřiny také malé předvídatelnosti doby výroby zůstává. Musí být ze 100 % zálohována jinými, obvykle plynovými elektrárnami, což jejich provoz významně prodražuje. Tyto plynové elektrárny ale svými velmi vysokými cenami vytvářejí uzavírací náklady a drasticky zdražují elektřinu všem účastníkům obchodu na burze s elektřinou v Lipsku. V Česku se zemní plyn k výrobě elektřiny téměř nevyužívá, takže jej tento obchod doslova ožebračuje.

Obchodování s českou elektřinou na lipské burze zavedla vláda Mirka Topolánka (ODS, KDU-ČSL, SZ) v roce 2008, čímž Česko zbavila výhody levné elektřiny. Významně posílila české dotování německé politiky Energiewende. Povinnost účastnit se obchodování s elektřinou na burze směrnice EU neukládají, resp. zde jde zjevně o českou hloupost a servilitu. Jak ale v roce 2022 v podmínkách hluboké energetické krize řekl český (nikoliv německý) poslanec za ODS pan Skopeček, musíme být na lipské elektroenergetické burze, abychom podpořili německou politiku Energiewende!

Podobně zhoubný byl přechod od dlouhodobých smluv na dodávky ruského zemního plynu za relativně nízké ceny k nákupům na základě okamžitých, tzv. spotových cen. Vedení EU takovou povinnost neuzákonilo, byť k této praxi opakovaně vyzývá. V ČR tento přechod po roce

2001 učinil německý soukromý vlastník, vzešlý z privatizace českého plynárenství. Vláda ČR měla omezené prostředky tomuto čelit, ale ani se o to nepokusila. Naposledy Fialova vláda v roce 2022 nevyužila nabídky německých vlastníků zásobníků zemního plynu je v ČR odkoupit, a tím přispět ke stabilizaci české plynárenské soustavy. Odmítla je odkoupit přesto, že zemní plyn v zásobnících na území ČR ji z velké části nepatří, tudíž může být dodán například do Německa. To jí ale nebrání tvrdit, že na zimu jsme připraveni.

Tragická Zelená dohoda pro Evropu

Tragická se stala Zelená dohoda pro Evropu (tzv. Green Deal), viz ¹⁾, schválená vedením EU s výjimkou Polska v prosinci 2019. Má transformovat EU na klimaticky neutrální společenství do roku 2050, při snížení emisí skleníkových plynů do roku 2030 na 50 % úrovně roku 1990. Tento mezicíl byl následně ještě zpřísněn na snížení emisí skleníkových plynů o 55 %. Hlavními nástroji dosažení cílů Zelené dohody mají být masivní dotace z těžce deficitních rozpočtů EU a obchod s povolenkami na emise CO₂.

Původní návrh Evropské komise „*povinnost každého státu*“ (dosáhnout požadovaného snížení emisí) byl na návrh českého premiéra Andreje Babiše nahrazen formulací „*povinností snížit emise v průměru za celou EU*“. Tím sice byla odvrácena hrozící pohroma pro ČR, ale vznikly spory o výši snížení emisí skleníkových plynů jednotlivými členskými státy EU. Doplnění textu pod čarou o „*bere se na vědomí, že některé členské státy pro uspokojení svých potřeb energie využívají jadernou energii*“ (návrh francouzského prezidenta Macrona, jímž vyšel vstříc Andreji Babišovi) vypadá pěkně, ale reálně má jen deklaratorní charakter.

Ano, je to krásný cíl, ale katastrofální je jeho naplnění, viz ¹⁰⁾. Prostě, nejprve uhelná, a krátce poté všechna stávající fosilní a jaderná energetika se relativně rychle zruší a nahradí OZE za pomoci nástrojů dotací a obchodu s povolenkami na emise CO₂. V EU pouze Polsko na tento paskvil nekývlo. I v prosinci 2022 pokračuje bizarní spor, zda zemní plyn a jaderná energie jsou klimaticky šetrné. Samozřejmě, zemní plyn je klimaticky krajně nešetrný a jaderná energie je klimaticky šetrná.

Schválení Zelené dohody pro Evropu především vyslalo dva velmi silné negativní signály:

- 1) Stávající velká energetika (těžba fosilních paliv, elektrárny, teplárny a výtopny na fosilní paliva, koksárny, petrochemie ad.) a s ní spjaté činnosti jsou již nikoliv dlouhodobě, ale již střednědobě na odpis, nevyplatí se do nich významněji investovat, a to včetně investic za účelem snížení emisí a investic k dosažení úspor paliv a energie.
- 2) Státy EU mají za ně náhradu, což je zjevně v rozporu s realitou, a to i když vynechám ropu jako důležitou surovinu pro chemický průmysl mimo výrobu pohonných hmot a topných olejů. Otevřela se tak naplno cesta k velké energetické krizi v EU.

K energetické krizi se schylovalo již delší dobu, protože nízké ceny fosilních paliv na světových trzích řadu let ochromovaly investice do rozvoje těžby fosilních paliv, do jejich zpracování a ve VKS i do velkých elektráren a tepláren na fosilní paliva. Jejich náhrada preferovanými OZE postupovala zjevně nedostatečně, o nízkém zájmu o úspory paliv a energie nemluvě. Protože se takové investice staly vysoce rizikové, nevynakládaly se a riziko velké energetické krize rostlo.

Na jaře 2020 přispěla k dezorientaci v energetice pandemie nového druhu koronaviru, která snížila výrobu obecně a návazně i výrobu paliv a energií. I když šlo o dočasný jev, jednotlivé vlády států EU byly zaměstnány bojem s pandemií, hrozící energetickou krizi ignorovaly,

neboť rozpracovávaly Zelenou dohodu pro Evropu. Když kontroverzní očkování v první polovině roku 2021 utlumilo nejhorší projevy pandemie, došlo od poloviny roku 2021 k oživení ekonomik VKS. S ním začala prudce růst poptávka po energii. Nedostatečná nabídka paliv a energie a spekulace obchodníků se zemním plynem vedly k jejímu prudkému zdražování. Rostly i ceny surovin a potravin. Trh se choval tržně. EU i Česko byly zaskočeny energetickou krizí, kterou měly předvídat. Situaci zásadně zhoršil 24. února 2022 ruský útok na Ukrajinu, fakticky proxy válka „Západ – Rusko“ na Ukrajině.

Při trochu rozumné politice Západu by k válce nedošlo. Nepřátelství vůči Rusku Západ vyhlásil již v roce 1999 bezdůvodným přepadením Jugoslávie a rozšiřováním vojenského paktu NATO o bývalé socialistické státy sovětského bloku, přes ostré protesty Ruska. Hodně oleje do ohně přililo prohlášení NATO o připravenosti přijmout do paktu Ukrajinu a Gruzii v roce 2008. Situaci dále prudce zhoršil USA sponzorovaný státní převrat na Ukrajině v únoru 2014, následovaný zákazem ukrajinských jazyků na Ukrajině (postihl asi polovinu obyvatelstva, nejen nejpočetnější ruskou menšinu), zákaz řady politických stran a médií, masovým terorem nejen vůči obyvatelstvu povstalejšího Donbasu a stupňující se politikou rusofobie, prý evropské hodnoty. Politika rusofobie na Ukrajině, v Polsku, v Pobaltí a zjištěné vojenské a ekonomické zájmy USA prodávat EU svůj drahý, méně kvalitní (nižší výhřevnost, více nežádoucích příměsí ad.) a klimaticky mnohem závadnější břidlicový plyn vykonaly své. Budování odpalovacích ramp pro rakety s doletem do Moskvy v řádu 5 minut v Okačevu u Oděsy, tajná výroba biologických zbraní hromadného ničení v řadě ukrajinských biologických laboratoří za peníze USA, zaměřených na slovanské obyvatelstvo, okázalé sedmileté ignorování minských dohod o urovnání na Donbase, osmiletý teror a příprava na dobytí povstalců držené části Donbasu a referendem k Rusku znovu připojeného Krymu vedly ruského prezidenta V. V. Putina k zahájení „speciální vojenské operace na Ukrajině i za cenu těžkých sankcí za strany Západu, alespoň podle Putina opakovaného prohlášení. Samozřejmě, válka je nepřijatelná, včetně té na Ukrajině. Je přitom pravda, že za přepadení Jugoslávie 1999, Afghánistánu 2001, Iráku 2003 či Libye 2011 nikdo západní agresory nesankcionoval, takže zažíváme opět nechvalný dvojí či vícenásobný metr.

Vedení EU na válečnou krizi reagovalo nejhoupavějším možným způsobem. Místo aby se postavilo do čela snahy vyjednat zastavení války a sjednání pro obě strany přijatelného míru (do léta 2022 to bylo reálné), plně se postavilo za Ukrajinu. Začalo ještě více Ukrajinu vyzbrojovat, i za cenu vlastního odzbrojení, vypracovávat a přijímat první, druhý, pátý, osmý balíček sankcí proti Rusku (k 20. prosinci 2022 se schvaluje 9. balíček sankcí), včetně omezování a později zastavování odběru ruských fosilních paliv v rámci už i před 24. únorem 2014 hroživé politiky sankcí proti Rusku. Ceny fosilních paliv po 24. únoru 2022 tak následně nepřekvapivě dále zásadně rostly, s kolísáním 3-5krát. Protože je Rusko jejich velký vývozce a EU je nakupuje často za spotové ceny, paradoxně mu zásadně zvýšené ceny paliv a energií financují válku na Ukrajině. Rusko přitom svůj vývoz fosilních paliv rychle přesměrovává mimo západní země, zejména do Číny a do Indie, takže poklesem objemu jejich prodeje státům EU netrpí. Rozvojové státy se vesměs nepřipojily k západním sankcím proti Rusku s tím, že bližší košile než kabát (mnohé jsou závislé na dovozu ruského obilí, průmyslových hnojiv, ropy atd.) i proto, že zvláště Západu mají v zemích třetího světa již vesměs plné zuby. Příznačná byla podzimní reakce států OPEC+ – na místo Západem požadovaného zvýšení těžby a dodávek ropy se rozhodly těžbu ropy o 2 milióny barelů za den snížit a udržet tak vysoké ceny ropy na světových trzích. Odběr ropy z Ruska o 40 % ale zvýšily i USA, navzdory slovně vyhlašovanému embargu na dovoz z Ruska. Sankce uplatňují, jen když se jim to hodí. Naopak slibovaný břidlicový plyn na rozdíl od jara a léta 2022 sice státům EU začaly na podzim dodávat, ale za ceny 3-5 krát vyšší,

než jsou jeho ceny v USA a než jsou ceny zemního plynu u dlouhodobých kontraktů s Ruskem, o horší kvalitě břidlicového plynu, chybějících terminálech a tankerech na LNG nemluvě. Prostě, v rámci spojenecké solidarity USA státy EU sdírají z kůže a někteří v Česku, v Polsku či v Pobaltí jim za to ještě děkují.

Peter Staněk s odkazem na slovenské studie tvrdí, že sankce uvalené na Rusko v roce 2014 za Krym působily Západu asi 3krát vyšší ztráty než Rusku, o zásadním posílení energetiky a zemědělství Ruska nemluvě. Současné sankce postihují státy EU mnohem víc, podle některých expertů asi 10krát víc než Rusko. Ale EU jede dál, až do svého úplného zhroucení či rozpadu. Totiž, životní úroveň širokých vrstev občanů rychle klesá, zejména energeticky náročné podniky bankrotují, nebo uvažují o přesídlení do států s dostatkem levnější energie.

Odpojování se od Ruska

Nová německá vláda SPD, SZ a FPD už v prosinci 2021 na nátlak USA rozhodla nezprovoznit dokončený plynovod Nord Stream 2. Polsko už před 24. únorem 2022 zastavilo odběr zemního plynu z Ruska plynovodem Jamal. Poté ho kupovalo „derusifikovaný“ z Německa s využitím plynovodu Jamal v reverzním režimu za dvojnásobné i vyšší ceny. O frašce zvané derusifikace ruských fosilních paliv, hnojiv ad. se už napsalo leccos, včetně humorných fejetonů (kapitán nad nákladem rozpráhne ruce, řekne „čabraka dabraka“ a ropa je derusifikovaná. Problém je, že při přečerpávání ropy z ruských tankerů na jiné tankery v mezinárodních vodách dochází k dalším únikům ropy do moře. U plynu a uhlí se derusifikace provádí přepsáním příslušných papírů v přístavech třetích zemí. Samozřejmě, cena derusifikovaných fosilních paliv je podstatně vyšší, než by byla cena při přímém nákupu v Rusku, přitom zvýšené dopravní náklady tvoří jen malou část takové daně za derusifikaci.

EU tolik podporovaná Ukrajina omezila tranzit zemního plynu do EU plynovodem Bratrství o třetinu a vrazila tak řadě svých střeoevropských spojenců, včetně ČR, nůž do zad. Embargování Ruska Západem způsobilo, že se zastavila přeprava zemního plynu plynovodem Nord Stream I, viz nejprve kanadské obstrukce a poté německé nezprovoznění opravované turbíny plynovodu. Z energetické krize ale hlasitě obviňovaly Rusko a Putina, ač bylo a je zřejmé, že energetickou krizi si evropské státy vyvolaly samy svou dlouhodobě špatnou energetickou politikou a nereálnou politikou sankcí vůči Rusku. Dne 26. září 2022 velký vojenský teroristický útok těžce poškodil plynovody Nord Stream 1 (obě větve destruovány) a 2 (jedna větev destruována, druhá zůstala ušetřena). Sice již nějaký měsíc nebyly provozované, ale mohly být na základě politického rozhodnutí prakticky kdykoliv zprovozněny. Hlavní podezřelý z tohoto teroristického činu jsou USA (prezident Biden to ještě před válkou sliboval), které vehementně léta vnucují EU svůj velmi drahý a klimaticky mnohem závadnější břidlicový plyn, popř. spojenci USA Velká Británie či Polsko.

Ministr zahraničí Ruska Sergej Lavrov nedávno obvinil Velkou Británii z teroristického útoku na oba plynovody Nord Stream. Ruská rozvědka zachytila textovou zprávu tehdejší britské premiérky Lis Trussové. Přesně **jednu minutu** poté, co se na GAZPROM spustily alarmy, záznamy iCloud premiérky Liz Trussové iPhone ukazují, že použila svůj iPhone k odeslání textové zprávy Antonymu Blinkenovi, ministru zahraničí USA: **"Je to hotovo". Zdá se, že únik této zprávy byl bezprostředním důvodem bleskové rezignace britské premiérky Trussové už po 45 dnech ve funkci dne 20. října 2022. Šlo o teroristický čin nejen proti Rusku, ale také proti EU.**

Současně se Ukrajina neúspěšně pokusila zničit plynovod Turkish Stream.

Vedení EU a členských států s výjimkou Maďarska nedochází, že USA prostřednictvím Ukrajiny válčí nejen proti Rusku, ale také proti EU. Ke své škodě se EU stala vazalem USA. Ty jí nelítostně drtí. EU hrozí rozpad, mimo jiné pro nevládnutou energetickou krizi.

Rozhodnutí Německa mohutně dotovat ceny paliv a elektřiny v Německu znamená zásadní zvýhodnění německých podniků a ohrožení konkurenceschopnosti ekonomik ostatních států EU. Jde o brutální porušení práva EU, byť mu to nemohoucí Evropská komise zpětně odsouhlasila. Německo podniká i další zoufalé kroky ke zmírnění energetické krize. Do 15. dubna 2023 odkládá uzavření svých posledních tří bloků jaderných elektráren, posiluje těžbu uhlí a výrobu elektřiny v uhelných elektrárnách, za účelem rozšíření uhelného velkolomu v Porýní likviduje i tamní park větrných elektráren...

Ani zveřejnění Zprávy Rand Corporation z 25. ledna 2022 ve švédském listu Nya Dagbladet, jak USA připravovali podstatné oslabení německé ekonomiky prostřednictvím války na Ukrajině, viz ¹¹⁾, s vedením EU nehnulo. Ani velké sezení předních politiků evropských států (bez Ruska a Běloruska) 6. října 2022 v Praze se nez mohlo ani na odsouzení válečné destrukce plynovodů Nord Stream 1 a 2, a to ani ve variantě bez jmenování viníka. Sezení reálně nad EU zlomilo kříž s tím, že za všechno zlo je vinen Putin a Rusko.

EU i Česko drtí energetická krize

Energetikou krizí, kterou samy vyvolaly, jsou více či méně postiženy všechny členské státy EU. Zle se projevují i četná minulá zanedbání. Jaderná mocnost Francie v létě 2022 neprovozovala přes 50 % svých jaderných elektráren. Některé nesplňovaly normy bezpečného provozu (koroze některých zařízení pro dlouhodobě zanedbanou údržbu), další se v důsledku velkého sucha ocitly bez podmiňujícího chlazení říční vodou. Polsko, Finsko a Bulharsko se v létě 2022 odpojily od ruských dodávek fosilních paliv. Na podzim zjistily, že se bez nich neobejdou. Energetická krize již významně pomohla padnout vládám v Bulharsku, ve Švédsku a v Itálii. V případě pádu vlád v Černé Hoře, ve Velké Británii a na Slovensku byla neschopnost řešit energetickou krizi jen jednou z příčin jejich pádu.

Veliké problémy jsou i s dodávkami LNG. Kromě jejich přesměrovávání do lépe platících zemí východní, jihovýchodní a jižní Asie je vážným problémem velký nedostatek tankerů na přepravu LNG a nedostatek terminálů na jejich přečerpání z plynových tankerů. Mezi Francií a Španělskem chybí propojení plynovodů. Nepříjemné je i to, že vážnou dodávky zemního plynu z Alžírsko pro jeho oživený spor s Marokem o Západní Saharu.

Tragické je, že vedení EU trvá na nákupu LNG za spotové (okamžité) ceny, resp. odmítá dlouhodobé smlouvy na dodávky zemního plynu s odkazem na Zelenou dohodu pro Evropu. Proto je odmítl i Katar, jeden ze tří velkých vývozců LNG na světě. Do roku 2026 je prý vyprodán.

I když v jiných členských státech EU, s výjimkou Maďarska, o nekompetentnost řešit velkou energetickou krizi zakopáváme na mnoha místech, bezkonkurenčně nejhůře si vede nová česká vláda pětikoalice, či spíš pětidemolice, Petra Fialy (ODS, TOP-09, KDU-ČSL, STAN, Piráti), jež nastoupila v prosinci 2021. Její totální energetickou negramotnost ukazují výroky ministra zahraničních věcí piráta Jana Lipavského, že Putin nám o vánocích 2021 dal dárek ukázáním, že se klidně obejdeme bez ruského plynu, či ministra průmyslu a obchodu Josefa Síkely, že

v případě nouze Němci omezí svou průmyslovou výrobu a chybějící zemní plyn nám dodají (asi jako když na jaře 2020 kradli zdravotní potřeby, zakoupené druhými státy, podle zásady „*kra-deme vše, krademe všem*“), či když opakovaně zaměňují závěrné elektrárny za neexistující elektrárny „závětrné“.

Pravda, problémů v české energetice zdědila Fialova vláda víc než dost. Že je ale nevidí, či spíš nechce vidět, a všechnu kritiku bagatelizuje, je děsivé.

Vláda Petra Fialy patří k nejhorlivějším podporovatelům Ukrajiny na úkor české armády i obyvatelstva. V rámci této horlivosti přivedla na buben Armádu ČR (česká vojenská pomoc Ukrajině činila v říjnu 2022 podle ministryně obrany Jany Černochové 47 mld. Kč a v jejím důsledku vojenské sklady ČR zejí prázdnotou), ale proti sílící energetické krizi nedělá nic podstatného. Spoléhá prý na jednotné řešení na úrovni EU, které ale nepřichází a při značně rozdílné energetické situaci v jednotlivých členských státech EU ani přijít nemůže.

Tváří v tvář hluboké energetické krizi vláda ČR ani nezakázala často spekulativní vývoz paliv a energie z ČR, jak učinily mnohé jiné státy EU. Podobně nezakázala vývoz potravin.

Již v srpnu 2022 vláda ČR rozhodla poskytnout půjčku a.s. ČEZ ve výši 75 mld. Kč, aby mohla pokračovat v pro ČR ničivém vývozu elektřiny přes Lipskou burzu a jejím následném nákupu a prodeji v ČR za mnohonásobně vyšší ceny. Ani přebohatý ČEZ prý neměl dost peněz na zaplacení vysokých záloh, požadovaných na Lipské burze. Přitom vykazuje rekordní zisky (za leden až září 2022 se mu zvýšily z 6,7 na 52,3 mld. Kč, proto iniciativa Česká republika na prvním místě rozšířila požadavek na demisi vlády o požadavky odvolání vedení Energetického regulačního úřadu pro pasivitu a vedení a.s. ČEZ pro vyděračství) a neurvale zvyšuje cenu elektřiny dodávané domácím odběratelům. Orgány regulující ceny paliv a energie v ČR zůstávají nečinné. Podobné půjčky v září odsouhlasila velkým soukromým vývozcům elektřiny z ČR.

Tzv. zastropování cen elektřiny a zemního plynu celého půl roku odmítala. Po mohutné stotisícové protestní demonstraci v Praze 3. září 2022 se rozhodla ho přijmout, zřejmě s cílem ovlivnit komunální a senátní volby. Učinila tak ale v perverzním provedení. Až od 1. ledna 2023 zastropovala jen cenu silové elektřiny ve výši 6 Kč/kWh bez daní a distribučních nákladů, tj. mnohem výš, než navrhuje EU, na úrovni 4-6krát vyšší než některé jiné členské státy EU. Cenu zemního plynu zastropovala ve výši 3 Kč/kWh (nikoliv kubík, jak někteří uváděli). Místo konečných cen spotřebitelů zastropovala ceny výrobců elektřiny, a to diferencovaně podle základních typů výrobců elektřiny nad 1 MWh (70 eur za MWh u jaderné, 180-230 eur za MWh u elektřiny z hnědého uhlí v závislosti na velikosti elektrárny, u biomasy 200-230 eur za MWh a u ostatních OZE 180 eur za MWh). Ztráty příslušných energetických firem bude kompenzovat cestou enormních dotací, tj. na účet daňových poplatníků. Pro některé dodavatele je toto zastropování výzvou k dalšímu zvyšování cen elektřiny a zemního plynu na úroveň zastropování.

Diskriminace jedněch na úkor druhých je zralá na ústavní žalobu. Na ústavní žalobu je zralé i vládou prosazované zdanění nepřiměřených zisků některých firem (energetických, bank ad.) od 1. ledna 2023 sazbou 90 % (windfall tax), vzhledem ke dvojímu zdanění při zachování stávajících daní z příjmu pro tyto subjekty. Byla zveřejněna schémata, jak banky a další velké firmy v zahraničním vlastnictví se mohou placení windfall daně vyhnout. Český oligarcha Daniel Křetínský poté, co na vládě nepochodil s návrhem na řešení cen elektřiny po vzoru Slovenska, stěhuje sídlo své firmy do zahraničí, aby se placení této daně vyhnul. Nepřekvapuje, že velký výrobce a vývozce elektrické energie ČR má doma jednu z nejdražších elektřin v EU.

Cenu elektřiny pro domácnosti lze čekat ve výši 9 i více Kč/kWh, protože se do ní zahrnou ještě náklady na distribuci, na daně ad. Mnoho zejména energeticky náročných výrobců a občanů, závislých na topení zemním plynem nebo elektřinou, bude ožebračeno i při tomto zastropování. Naopak budou zachovány obří zisky energetických spekulantů a vytvoří se další obří díra v řádu stamiliard korun za rok ve státním rozpočtu. Do zastropování cen elektřiny nakonec vláda ČR zahrnula i velké spotřebitele elektřiny.

K uzavření elektrárny Mělník 3 o výkonu 500 MWe došlo 17. srpna 2021. Zřejmě by se výroba elektřiny v ní ještě dala na nějakou dobu obnovit, ale neuvažuje se o tom. Nedotčeno zůstalo rozhodnutí zasypat rezervní důl Frenštát navzdory vyhrčené energetické krizi – byl v létě 2022 zasypán. Možnosti řešení energetické krize se tím v ČR dál zhoršily.

Relativně snadno těžitelná významná rezerva uhlí zůstává jen v lokalitě utlumovaného velkolomu Československé armády na Mostecku. Chrání jí ale územní limity těžby a existence městečka Horní Jiřetín, které by se muselo zbourat. Městečko se samozřejmě zuřivě brání. Nemyslím si, že by to bylo dobré řešení. S praxí bourání obcí a měst jsme snad v Česku jednou pro vždy skončili. Navíc by to byla otázka několika let, ne okamžitého řešení energetické krize.

Česko je ale energetickou krizí mimořádně ohroženo. Kromě řady výše uvedených faktorů, které lze shrnout jako nekompetentnost vlád ČR po roce 1989 a současné Fialovy vlády obzvlášť, je to dáno geograficky a historicky. Prý nám nic nehrozí. Přitom už ve 2. čtvrtletí 2022 se snížila životní úroveň občanů v průměru o 10 %. Podobně dopadlo 3. čtvrtletí 2022. Při 18 % inflace spotřebitelských cen (září 2022 proti září 2021, roční inflace vypadá na 15 %) se ještě více znehodnotily úpory peněz všeho druhu. Protiinflační zvyšování základní úrokové míry Českou národní bankou až na 7 % je jednak málo účinné vůči stávající, převážně dovezené, inflaci (v prosinci 2022 už mohou dominovat domácí netržní faktory inflace v podobě sabotážní politiky vlády ČR, ale ty úroková míra ČNR též ovlivňuje málo, podobně jako dovezenou inflaci), jednak podvázalo výroby závislé na provozních úvěrech a hypotéky. Řada nezávislých expertů předvídá krach té části české ekonomiky, která má vysokou spotřebu zemního plynu a elektřiny, a studený odchov té části obyvatel ČR, která přímo či nepřímo závisí na vytápění zemním plynem či elektřinou. Prudce se přitom zvýšily i ceny uhlí a dřeva. Samozřejmě, chudí občané, závislí na plynovém či elektrickém vytápění, jsou ohroženi zdaleka nejvíce. Třešničkou na dortu je, že užívání elektromobilu dnes vyjde u mnoha dodavatelů elektřiny aktuálně draž proti vozidlu na benzín či naftu.

Vláda Petra Fialy má prý vše pod kontrolou, leč podnikatelé jsou zděšení a občanům často zbývá jen modlení. V září začalo zavírání výrobců, řada firem zkoumá možnosti odchodu do zahraničí za levnější energií včetně největšího podniku Škoda Mladá Boleslav. Hrubý domácí produkt ČR ve 3. čtvrtletí 2022 klesl o 0,2 %, 2krát víc, než předvídali ekonomičtí analytici. V tuto chvíli ekonomiku ČR nejvíce sráží nutnost mnoha občanů i podniků nošetřit, kde se dá. Nakupují méně, a tím podvazují poptávku po službách i zboží a výnos daně z přidané hodnoty. Lze čekat i propad výnosů daně z příjmů, který nemusí do budoucna kompenzovat inflace. Ekonomická recese ČR bude podle všeho mnohem hlubší, než je nutné.

Propad se nepřekvapivě týká i spotřeby elektřiny a zemního plynu. Takovéto vyrovnávání nabídky a poptávky je nepřijatelné, neboť nás vrhá daleko do minulosti, či spíš rovnou do třetího světa. Pro část občanů může být vražedné.

Nebezpečně roste i zadlužování ČR. Vláda navzdory významnému zvýšení příjmů státního rozpočtu vlivem vysoké inflace o asi 117 mld. Kč za rok 2022 nepřekvapivě nic neušetřila a již k 31. říjnu 2022 je s deficitem na úrovni předchozí, jí tolik kritizované vlády Andreje Babiše, bojující v letech 2020-21 s pandemií nového druhu koronaviru. Jistě, asi 100 mld. Kč k deficitu přispívá daňový balíček z počátku roku 2021, schválený zejména poslanci ANO 2011, ODS a SPD na dva roky a nyní Fialovou vládou prodloužený na neurčito. Díru do rozpočtu ve výši asi 35 mld. Kč za rok a současně další ránu poctivému podnikání způsobuje zrušení elektronické evidence tržeb, prosazené přes veto prezidenta Miloše Zemana Fialovou vládou pětikoalice.

Základem obrovských rozpočtových deficitů je katastrofální hospodaření vlády Petra Fialy. Návrh státního rozpočtu ČR na rok 2023 je tragický, přičemž plánovaný deficit 295 miliard korun může být nakonec trojnásobný. Nedostatečná je zvláště jeho příjmová stránka. Uzákonění progresivního zdanění u pravicové vlády ale nelze čekat.

Přitom by v konkrétních podmínkách ČR stačilo málo, zejména přejít od politiky pro válku k politice pro mír, zrušit enormně nákladný a pro obranu ČR nepotřebný nákup nové vojenské techniky v čele s útočnými stíhačkami F35, po vzoru Maďarska sjednat s Ruskem dlouhodobou smlouvu o dodávkách zemního plynu za pevné, relativně nízké ceny (k bezpečné dopravě ale aktuálně zbývá jen plynovod Turkish Stream), opustit Lipskou elektro-energetickou burzu a zavést povinnost prodávat elektřinu za výrobní ceny plus určitý zisk přímo českým odběratelům (ceny elektřiny a plynu by pak mohly být poloviční i nižší), zredukovat převážně perverzní podporu OZE. Prvním požadavkem je zrušit velký, převážně fotovoltaický tunel z let 2009-10, dále podporu OZE omezit na investiční podporu solární energetiky. Nutné je i odstoupit od obchodu s povolenkami na emise CO₂. Premiér Fiala ale v prosinci 2022 odkýval rozšíření obchodu s povolenkami na emise CO₂ i na domácnosti, auta ad. Již v září 2022 je zejména energetickou a potravinovou chudobou v ČR ohroženo na 40 % občanů.

Věcné možnosti řešení energetické krize v ČR jsou podstatně snadnější než v EU, byť tato krize má v ČR mnoho rysů podobných s EU. Základní bariérou účinnějšího řešení energetické krize v ČR je nekompetentní vláda Petra Fialy, která krizi neřeší a některými opatřeními i vyhrocuje. Koná podle pokynů z Washingtonu, z Bruselu a z Berlína proti zájmům ekonomiky ČR a jeho obyvatel.

Odpor roste

Požadavek stotisícové demonstrace v Praze na Václavském náměstí 3. září 2022 na demisi vlády Petra Fialy, zastavení cenzury, zastavení prodeje elektřiny na Lipské burze a nákupu zemního plynu za spotové ceny, nahrazení válečné politiky mírovou politikou a na odstoupení od Green Dealu, organizované iniciativou Česká republika na prvním místě, byl zcela na místě. Podobné požadavky zaznívaly na obdobných masových demonstracích v Praze na Václavském náměstí 28. září a 28. října 2022, před budovou České televize 17. a na Letné 26. listopadu 2022 i na několika menších demonstracích organizovaných v jiných velkých městech ČR. Organizovanost těchto demonstrací přitom byla velmi malá, organizátoři čelili mimo jiné nepřátelství mainstreamových médií v čele s Českou televizí.

Rozpaky vyvolalo vystoupení dvou ekologických protijaderných aktivistek na pětitisícové odborářské demonstraci proti asociální politice vlády ČR „za sociálně citlivý Green Deal“ 8.

října, neboť svým bojem proti jaderné energetice a bezzubým prosazováním Green Dealu přispěly k současné energetické krizi. Tato demonstrace odborářů se všeobecně hodnotí jako fiasko.

30. října 2022 se v Praze uskutečnila důkladně organizovaná a někým hojně dotovaná demonstrace Milionů chviliek na podporu vlády Petra Fialy a její válečnické politiky, tj. za další hazard s naší budoucností. Vyzněla rozpačitě. Mnozí účastníci zřejmě ani nevěděli, proč přišli demonstrovat. Prý za Ukrajinu, za Českou republiku se zde prý demonstrovalo v pátek 28. října. Účast zachraňovali Ukrajinci.

Tu a tam se v Česku probouzí místní politická reprezentace. V Brně si vzpomněli na starý socialistický projekt výstavby horkovodu z Dukovan do Brna, zamítnutý v roce 1990. I při zachování územní ochrany jeho trasy si na jeho realizaci nějaký rok brněňští počkají, přičemž velmi tíživá bude už zima 2022/23. V Českých Budějovicích zanařikali nad zkrachovalým budovatelem horkovodu z Temelína. Podařilo se sice vysoutěžit nového, ale tuto zimu horkovod v provozu určitě nebude a tamní teplárna jede na plyn. Horkovod do Budějovic a dalších jihočeských měst se ale měl začít stavět už v roce 2002, ve vazbě na zprovoznění druhého bloku JE Temelín. Město ale nemělo zájem, ač teplárnu Českých Budějovic vlastnilo.

Oblast Veleslavína, Prahy 13 a Řep mohly mít dodávky centralizovaného tepla z uhelné elektrárny Mělník, leč hlavnímu městu to bylo jedno (mezi čtyřma očima mně bylo vysvětleno, že komunistické návrhy se zásadně odmítají a nikdo jiný prý jeho výstavbu nepožadoval) a tak chybí i územní ochrana trasy horkovodu z Holešovic do Veleslavína a dál do Řep a na Prahu 13. Pražská teplárenská sice po roce 1995 na tento horkovod napojila i pražské Jižní Město, Modřany, Komořany, Lhotku, Vysočany, Holešovice a vytlačila z nich palivo zemní plyn, ale řídila se především ziskem a snadností realizace.

Závěr

O rostoucí energetické krizi v Česku psali mnozí, včetně mě, viz ¹²⁾, ¹³⁾, ¹⁴⁾, podobně o ožebračování obyvatelstva touto krizí, viz ¹⁵⁾ ad. Zatím to je, jako když se hází hrách na zeď. Energetická a následně sociálně ekonomická krize se ale neptá a ptát nebude.

Literatura:

- 1) Zelená dohoda pro Evropu, Brusel, 11. 12. 2019.
- 2) Harmonogram výstavby jaderných elektráren v ČSSR, materiál schválený vládou ČSSR v prosinci 1985.
- 3) Zeman, J.: Analýza vybraných problémů udržitelného rozvoje – pohled do budoucnosti a do minulosti, 2. 12. 2014, KSV – Fórum společenských věd, vyvěšeno 4. 1. 2015, ISSN 2336-7679, <http://www.klubspolved.cz/ZemanJ141202-ch.htm>.
- 4) Zeman, J.: Zabezpečení co největší ekologizace veřejné zakázky hlavního města Prahy na soz, využití a zneškodnění směsných komunálních odpadů, Studie pro odbor odpadů magistrátu hlavního města Prahy, odevzdána 18. srpna 2015.
- 5) Jevons, W. S.: „The Coal Question“, 1865. Citováno v Brookes, 2000; resp. Rubínová, S.: Reakce poptávky domácností po energii na zvyšování energetické účinnosti: teorie a její důsledky pro konstrukci empiricky ověřitelných modelů, Politická ekonomie č. 3/2011.
- 6) Weizsacker, E. U. a kol.: Faktor čtyři, Phare, Frýdek-Místek 1996.

- 7) Informace z kontrolní akce č. 14/06 Peněžní prostředky určené na podporu výroby energie z obnovitelných zdrojů, s. 22, NKÚ 6. 1. 2006, [Informace z kontrolní akce NKÚ č. 14/06 – Peněžní prostředky určené na podporu výroby energie z obnovitelných zdrojů \(nku.cz\)](#).
- 8) Návrh pozice Zeleného kruhu a Klimatické koalice ke sladění rozvoje OZE s ochranou přírody a krajiny *schváleno* 5. 11. 2022.
- 9) Lyman, R., Lehr, J.: Net Zero — Honba za nemožným, 21. 12. 2022 na [PA Pundits – International](#), překlad P. A. Semi, 28. 12. 2022, [Net Zero — Honba za nemožným - pokrač24, resp. https://tupa.gtk.fi/raportti/arkisto/42_2021.pdf](#).
- 10) Zeman, J.: Green Deal jako ohrožení ČR i klimatu, 24.1.2022, [Green Deal jako ohrožení ČR i klimatu – !Argument \(casopisargument.cz\)](#).
- 11) <http://nyadagbladet.se/utrikes/shocking-document-how-the-us-planned-the-war-and-energy-crisis-in-europe/>, Švédský list Nya Dagbladet, do ČR 14. 9. 2022.
- 12) Zeman, J.: Energetická katastrofa v České republice, Haló n., 16. 3. 2022.
- 13) Zeman, J.: Bojuje vláda ČR s energetickou krizí? Haló n., 17. 3. 2022.
- 14) Jak zastavit inflaci v ČR? Časopis Argument, 2. 8. 2022, [Jak zastavit inflaci v ČR? – !Argument \(casopisargument.cz\)](#).
- 15) Šulc, J.: Lidem hodili drobký. Parlamentní listy, 14. 9. 2022.

O autorovi:

Ing. Jan Zeman, CSc.

*1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.

Jiří Dolejš

Pokrok a stupidita v informační éře

Moderní civilizace je stále více založena na produkci a využívání informací. Všichni jsou připojeni a celý svět lze neustále živě sledovat. Komunikační nástroje a technologie ale samozřejmě lidé i zneužívají. Nejčastěji k tomu, aby donutili ostatní věřit věcem, které nejsou pravda, nebo jsou vymyšlené. Obsah na sítích je tak často zavádějící, škodlivý a ubližuje. Není zřetelný rozdíl mezi konzumovanou informací a dezinformací. A tady jsou kořeny konzervativního odporu k pokroku spojeného s informační společností.

Na jedné straně se nevěří v serióznost mainstreamu, na druhé straně se slepě věří v emočně cinknutým příběhům. Ale civilizaci nelze odstříhnout od nových informací a používat místo nich jen tradiční výklady autorit s jedinečnými teoriemi. Hltání a šíření laciných memů prý nahrazuje myšlení a vede k anarchistickému popírání řídicí hierarchie. Pokrok se ale týká jak teorií, tak metod rozhodování a řízení. Odpovědnost za schopnost myšlení nezaniká, jen na něj prostě staré konzervy a tradiční autority nemají patent.

Tím, že se průtok informací zrychlil, lidé nemají čas vše číst. To nám pak nenechává prostor pro správné posouzení informací. Invaze netříděných informací odhaluje limity absorpční kapacity člověka – množství a složitost informací přetěžuje lidskou kognitivní kapacitu (information overload). Omezená kognitivní kapacita lidí vede k tomu, že člověk nebude schopen v reálném čase efektivně vyhodnocovat ohromné datové balíky (big data) ze sociálních systémů. Informační společnost pak tone v nadprodukci nesmyslů a vzniká informační frustrace.

Vidět a chápat jsou samozřejmě dvě věci. Na tom je založen princip optické iluze. V anatomii oka známe místo na sítnici, kdy oko nevidí (tzv. Blind Spot). Mozek chybějící data doplní po svém. Máme v závalu informací záměrně pěstovat schopnost nevidět? Poněkud matoucí je pojem měkké dovednosti ve vztahu ke schopnosti orientovat se v informacích a jejich validitě. Alexandr Solženicyn kdysi řekl, že vedle práva vědět existuje i právo nevědět, „nezaneřadit svoji Bohem stvořenou duši žvásty“. Ale umět rozpoznat žvást je dnes čím dál tvrdší požadavek.

Analýza iluzí dokáže odhalit překážky ve vnímání. Nejde jen o nahodilost v přijímání informací, rutiny ve vyhledávání a ověřování informací, ale také o práci s celkovým obrazem a kontextem. Rozhodující je zkušenostní perspektiva, jinak můžeme uvíznout ve světě fata morgány, virtuálních hypotéz a žádná víra ve vnitřní zření jakýchsi přirozených prapodstat nám nepomůže. Vědět o omezenosti poznání je z noetického hlediska dobré, propadat jí už nikoliv. Neschopnost odlišit podstatné od nepodstatného, pravdivé od falešného, ověřené od nespolehlivého vede k informační stupiditě.

Pro Františka Koukolíka je stupidita přirozená součást lidské normality, žádná patologie či degenerace, nějaká chátra dnes označovaná jako dezoláti. Člověk podle něj kráčí dějinami jako „homo sapiens stupidus“ a výskyt stupidy je jakási imanentní parazitní evoluční strategie pro

část naší společnosti. Tvrdí, že onomu homo stupidus jde prostě jen o taktiku sabotáže určitých civilizačních procesů, které by je jinak odstavily zcela na vedlejší kolej. Dá se však spokojeně souhlasit s Koukolíkem že stupidita v on-line kolektivu spojeném přes sociální sítě odráží vlastně evoluční výhodu?

Rozlišení skutečných psychopatů a sociopatů, od běžných deprivantů má pro Koukolíka i prognostický význam. Slovo deprivant zavádí Koukolík jako označení člověka který se psychologických, biologických či sociokulturních důvodů nedosáhl plného rozvoje, strádající. Jde o pojem antropologický nikoliv lékařský. Respekt k situaci deprivantů může být podle něj nástrojem k vymezování civilizační kostry vyváženějšího pokroku (funkčních institucí, vyšší gramotnosti, symetrie práv a povinností). Deprivanti si jen zoufale vynucují aspoň nějaké kompromisy se svými zájmy, které meritokraté mají tendenci přehlížet. Tím, že je deprivantům dopřáno sluchu, ale není vyhráno.

S tím souvisí problém konceptu slepé důvěry, kdy slepě důvěřujeme všemu, co vidíme, co naše přesvědčení potvrzuje. Už je to jakýsi problém kognitivní lenosti, čímž narážím na to, že lidé rezignují na úsilí opravdu se snažit pochopit. Zpracováváme informace rychleji a rychleji a stále méně je kriticky vyhodnocujeme. Velkou roli v tom hrají také emoce, kterých se dá lehce zneužít. V informační válce se v psychologii oslovení nejčastěji sází na emoci strachu, který oslovuje lidi zoufalé, s pocitem opuštěnosti.

Pouliční akce tzv. dezolátů (z latinského desolatus, tedy opuštěný, zpustošený) lze při jejich bezobsažnosti a nesourodosti motivací chápat jako jakýsi „akefalický metapopulismus“, kdy jediné pojítko je projekce nenávisti účastníků. Negativními emocemi hypnotizovaný dav ale není demos, ani nemá pozitivní ideu ani hlavu. To sice z účastníků těchto akcí automaticky nedělá lumpenchátru, ale také ani některá použitá sympatická hesla a symboly z nich nedělají subjekt pozitivních změn. Pouhá kverulantská opozičnost také nedělá z takových pseudoalternativ nositele pravdy.

Bohužel právě panice a žvástům nabízejí alternativní média ze všeho nejvíc. Přehnaná víra v moudrost zrozenou z alternativních informací na síti může vytvářet debilizaci tvorby obsahu uvnitř sociálních bublin (srv. Jaron Lanier, Digital Maoismus, 2006). Je to vlastně kontrapunkt tradičního kyberleninismu, věřícího v dějinnou sílu proletářů spojených internetem. Výměna skutečného poznání za „infotainment“ (jeho účelem není poznání ale vyvolání emoce) pak míří nikoliv k civilizačnímu pokroku, ale k určité debilizaci, navíc ve veřejném prostoru.

Útěk k alternativám pro alternativu a jen kvůli zakořeněné nedůvěře k mainstreamovému médiu pak dává prostor hybridním hrozbám. Tříšt' plytkého mesianismu, permanentní guerilla proti všem a všemu a zájmová slepota rozkládá jak schopnost občanské společnosti, tak zastupitelské demokracie. Různí módní influenceri, doručující přes svou popularitu na sítích různé obsahy, vlastně nemají žádná pravidla. Stanou-li se pro někoho sympatičtí, uvěří jim bez problému všemu, co říkají. Příklon k takovému populismu módních influencerů a názorových rádobyvůdců je jakýsi nový druh „chvostismu“, znamená být ve vleku jiných zájmů a sil.

Význam těchto „vůdců“ roste nejen v politické komunikaci. Pracují s nimi dokonce i marketingové strategie. Reklama na trhu se snaží o emoční přednastavení názorů. Třeba se vypořádat už i s efektem konfirmačního zkreslení, které vytvářejí algoritmy sociálních sítí. To je tendence člověka upřednostňovat ty informace, interpretace a vzpomínky, které podporují jeho vlastní názor. Máme tendenci souhlasit s tím, co se nám líbí, a naopak nesouhlasit s tím,

co je jiné, a to bez další debaty nebo uvažování. To ve výsledku vede k tomu, že se jen utvrzujeme v našich stávajících přesvědčeních a jsme málo vystaveni odlišným názorům.

Informační technologie se nezadržitelně integrují do sociálního života. Tzv. digitální generace (generace Z), tedy lidé narození po roce 1990 do světa digitálních technologií, jsou už přirozeně počítačově gramotnější. Díky tomu mají k dispozici enormní množství on-line informací, o kterých se lidem v časech cenzury ani nesnilo. Tzv. připojená populace bravurně sjíždí různé obsahy na sítích. To však neznamená, že čím dál složitějšímu světu lépe rozumějí a že věcnou komunikaci lze nahradit módním vyžíváním se v memech a metaforách.

Nepřipraveným konzumentům je dnes často servírován manipulativní koktejl z tzv. alternativních faktů, který obsahuje post-truth mix (směs faktů a smyšlenek). Roste sugestibilita populace a snížení prahu k různým mystifikacím. Nebezpečné jsou panikařské virály, které se šíří infosférou jako virus a přizívají různé masové psychózy. Informace je prostě třeba filtrovat, testovat jejich obsah a zvládat jejich komplexnost. Důležitá je schopnost kritického nadhledu a kvalifikovaná práce s kontextem.

Novou kvalifikací je odolnost vůči hybridní informativní masáži. Z boje proti dezinformacím se stalo politické téma. Protože jde o hranice svobody slova a míru možné represe. Hysterickou reakcí je přirovnávat současnost k časům totalitní cenzury, přesto je potřebné praxi boje s dezinformacemi vždy citlivě zvažovat. S ohledem na kazuistiky verbální kriminality bych rozlišoval vykládat nesmysly a ptákoviny (každý má právo se svobodně ztrapnit) od štvání a šíření nenávisti (zejm. návodného charakteru). Míra společenské nebezpečnosti je to, co by mělo rozhodovat. A také praktická schopnost občanské společnosti vypořádat se s extrémem.

Pokud se impuls z času osvícenectví poněkud vyčerpá, může přijít nová říše rozumu, využívající informační revoluce. Záleží přitom na hodnotové orientaci, která musí vždy zůstat v centru veškerých snah. Hodnotová dezorientace je přitom někdy vydávána jako ztráta přirozenosti. Hodnoty ale zrají v sociálních konfliktech a jsou také předmětem poznávání. Jenom tak pak jsou témata rámována progresivně a ne reakčně. Lepší zítřky musí být reálným projektem, a nikoliv snem o utopii. Majákem civilizace zůstává schopnost rozumu rámovaná zkušeností ověřovaným systémem civilizačních hodnot.

Mezi civilizační hodnoty informační společnosti patří kvalita a relevance informací, informační vzdělání. Pokud se s využíváním informačních technologií společnost stává znalostní a ekonomika digitální, tak rostou nároky na ovládnutí klíčových funkcionalit společnosti. Mění se kultura rozhodování a vzniká i virtuální exploatace světa. V informační společnosti je člověk objektem i subjektem informatizace. Připojená populace je ale snadno sledovatelná, vzniká tzv. společnost totálního dohledu. Zdaleka nejde jen o shromažďování a ochranu dat. Tzv. mentální kapitalismus nabízí výnosy odváděním pozornosti aktérů přes masmédia a sociální síť.

Dehumanizovaná technika se tak stává znovu strašákem, probouzí frankensteinovský komplex z modernizačních změn. Ale tenhle intolerantní boj s pokrokem je už důsledek jakéhosi metakognitivního selhání, tedy neschopnosti nahlížet na stará omezení a nové výzvy. Typickou konzervativní reakcí je, že prý tu hrozí zánik „normálního“ myšlení a destrukce tradiční identity. A rigidní konzervy by nejraději zařadili zpátečku a hájili svou představu tradičního hierarchicky uspořádaného světa před informační revolucí.

K zvládnutí informační revoluce samozřejmě nestačí naivní technooptimismus. Slepotu uprostřed moře informací ale nevyřeší ani konzervativní návrat k tradičním teoriím. Informační technologie (IT) jsou nezadržitelné, stejně jako nezadržitelně mění společnost. Big Data, smart systémy, cloudová uložení, síťové propojení dosud izolovaných procesů, masové nasazení umělé inteligence (AI) – to vše přinese změny. Očekávané vlny zásadních technických inovací (deep tech) a rizika s nimi spojená je třeba řídit. A otázkou také je, jak lze digitalizaci našich životů evolučně dávkovat?

Produkce zvláštního druhu statku (info goods) je dnes podmínkou kreativní a inovativní civilizace. Poptávka po tomto nadstandardním „superior goods“ roste, protože právě na tomto poli se rozhoduje o pokroku, nové technologie budou parametrem konkurenceschopnosti. Znalost, jak lovit v informačním moři, a nabídka chytrých (smart) řešení zvyšuje intelektuální výkonnost. S pomocí revoluce na straně nabídky informací lze společnost účinněji řídit, ale vzniká problém informační demokracie, kodifikace informačních práv s ohledem na ignoranci příjemců (recipientů).

Rozvoj nových služeb utváří kvartérní sektor (znalostní) a kvintérní sektor (informační a inovativní). Přichází digitálně robotická etapa proměn samotné práce spolu se vzestupem práce na dálku (teleworkingu). Ne každý ale zde uspěje, přesuny zaměstnanosti přinášejí i nová sociální rizika. Lidé se budou přesouvat do služeb s nižším růstem produktivity a s hůře placenou prací. Neprivilegovaní a příslušníci underclass, omezení specialisté stejně jako patické osobnosti kverulující v izolovaných sociálních bublinách těžko zachytí dynamiku nové doby.

Technika dnes ale nenahrazuje jen fyzickou práci. Roste její využití i v oblasti práce duševní, zejména při rutinním rozhodování. O našich životech tak nakonec mohou čím dál více rozhodovat chytré algoritmy. O těch zatím rozhodují nevolení experti. S evolucí umělé inteligence se lidská civilizace ale stává „turingovskou“ infosférou (v komunikačním testu podle Alana Turinga bude umělá a lidská inteligence už k nerozlišení). Břemeno řízení mohou postupně přebírat computery se schopností se učit a dál vyvíjet. A zárukou pokroku se nakonec stane tato nelidská a umělá entita.

To není nějaká sci-fi. Čím dál více dat už dnes vyhodnocuje umělá inteligence. Ta může data ale nejen hodnotit, ale i prefabrikovat. Technologie umělé inteligence pak umožňuje vytvářet nový typ dezinformace. Deepfake (spojením slov deep, hluboký a fake, falešný) je souhrnný pojem pro vytváření, manipulaci a modifikaci digitálních dat užitím chytrých algoritmů. Smyslem je změna původních informací na nepravdivé a manipulativní. Obrovským rozvojem prochází i obrazová umělá inteligence. Nejde jen o fotografie, ale i celá videa.

Účinnost „deepfake“ ověřoval výzkum, který zkoumal, jak přesně lidé rozlišují podvrhy. Deepfake algoritmy týkající se tváří svedou netrénovaní lidé rozlišovat se slušnou pravděpodobností. Jsme totiž nositeli vysoce specializované neuronové sítě, která se vyvíjela desítky milionů let, specializované na poznávání všech aspektů tváře, a to ve všech úhlech a podmínkách pozorování.

Kdo bude skutečně svobodný a kdo bude objektem informačních manipulací? Šíření inovací je samozřejmě nerovnoměrné, vykazuje časové zpoždění a jsou rozdíly jak mezi státy, tak uvnitř společnosti. Technologie 4.0 a 5.0 nebudou dostupné všem. Kdo bude nakonec hegemonem technologického předstihu? Předběhne Čína USA? Inovace strategického řádu vyžadují koncentraci kapacit a kontrolu nad patenty. Hrozí tedy digitální oligarchie a zcela nový typ

nerovností. Informační technologie přepisují i učebnice vedení války, výhodu má ne ten s větším počtem vojáků, ale s chytřejšími prostředky. Nechuť konzervativců k pokroku je tedy pravý opak toho, co bude nyní třeba.

Otázkou je skupinová schopnost rozpoznávání, kdy skupina může lépe vyhodnotit data, než jednotlivce (srv. James Surowiecki, *Wisdom of Crowds*, 2004). Ona „moudrost davu“ závisí od vztahu názoru jednotlivce k názoru celé skupiny i zda lidi v rozlišování ovlivňuje emoční priming (vtištěné informace spouštějící asociace či afekt). Toto intuitivní rojení jako proces kolektivního rozhodování je známé u hmyzu (např. včelí úl či termitiště). Jsou ovšem různé formy rozhodování skupiny v proudu informací a kolektivní inteligence u lidských „rojů“ může v nějaké vzájemné interdependenci snadno kognitivně degenerovat

Tahle „moudrost davů“ vychází z toho, že názory každého jedince jsou zatíženy nějakým šumem. Průměr názorů má tento šum omezit. Moudrost davu ovšem selhává, pokud vážne spolupráce rozmanitých členů skupiny, či se tito členové nechávají strhnout emočně přesvědčivými členy skupiny a imitují nejvíce rezonující názor, aby snížili názorový konflikt. Využití názorů více expertů (např. metoda Delphi) se snaží interakci ve skupině dát systém, který by ji zbavil kognitivních deformací. Empiricky ovšem tyhle zóny mudrců jsou choulostivé na další problémy.

Emoční deformace vnímaných informací je znát už na tom, že reakce na stejný zdroj informací může být u různých osob zcela protichůdná. Dokonce polarizující. Co u jednoho vyvolá nadšení, u druhého odpor. Racionální pochybnosti o sdíleném jsou nepříjemné (takové myšlení doslova bolí), zato emoční ztotožnění vyvolává libé pocity členství v komunitě lidí stejně naladěných. Stav, kdy se lidé vzájemně upevňují ve svém přesvědčení, se nazývá komnata ozvěn. Obdoba úkazu, když se odrazem v uzavřeném prostoru zesiluje echo. U šíření zábavného infotainmentu to možná nepříjde až tak riskantní (kulturní škody nejsou hned zřejmé), ale funguje to i u informací závažného charakteru, včetně tvorby politických rozhodnutí.

S informatizací společnosti lze uvažovat o skupinách (davů) propojených on-line s pomocí sociálních sítí a digitální komunikace. Mnohým se dnes jeví různá sdělení jako pravdivá, protože jsou sdílená na tzv. alternativních zdrojích na síti. Otázky testování pravdivosti jsou upozaďovány pro pocit vzpoury proti tzv. mainstreamu. Rozdíl je mezi pouze nespolehlivými informacemi, často jde jen o neověřené fámy (*misinformation*), od vědomě zfalšovaných informací (*disinformation*, *malinformation*), které vznikají s úmyslem ublížit.

Antipokrokářské fobie nepomohou. Spojení plebsu a IT jako automatického receptu na rozklad společnosti je ale také naivní. Módní uje manipulovatelnost skupiny na netu, i když nemusí jít hned o tendenci k nové totalitě. Nová víra v sílu on-line kolektivů může být sterilizována absencí kontaktů na sociální realitu. Nevyřeší to ani tak nové informační svobody jako spíš kultivace nové gramotnosti, schopnosti orientovat se ve stále globálnějším a komplexnějším světě složitěji zprostředkovaném.

Jistou obranou je mediální, digitální a informační gramotnost. A společnost musí mít fungující systém strategické komunikace. Aby mohly být informace včleňovány do podstatných, a nikoliv někým jiným vnucovaných, souvislostí. Psychologie ukazuje, že je pravděpodobnější, že si lidé v sobě uchovávají příběh než fakta. To neznamená používat falešné narativy. Pravdivá fakta jsou i nadále zásadní, jen prostě musíme najít smysluplné způsoby, jak je prezentovat. A také jak se bránit informačním kanálům, které upřednostňují před racionalizující objektivitou

emočně silné názory. V informační éře výběr informací systémem „přání otec myšlenky“ totiž jinak než informační stupiditou skončit nemůže

Seznam vybrané literatury:

The Cyberleninist Manifesto, 1996

Franck, George, Mental Capitalism, 2006

Flynn, James Robert, What is Intelligence Beyond the Flynn Effect, 2007

Koukolík, František, Homo sapiens stupidus, 2003

Lanier, Jaron, Digital Maoismus, 2006

Muller, Jan_Werner, Was ist populismus, 2016

Prokop, Daniel, Slepé skvrny, 2019

Riva, Alexandra, Informačná bublina a jej dôsledky, 2016

Rollwagwe, Max, Metacognitive Failure as a Feature Holding Radical Beliefs, 2018

Surowiecki, James, Wisdom of Crowds, 2004

O autorovi:

Ing. Jiří Dolejš

**1961. Ekonom, národohospodář. Původně působil jako vědecký pracovník v Ústavu prognózování ČR, pak v Ústavu hospodářské politiky. Člen různých spolků, např. Čs. vědeckotechnické společnosti, České společnosti ekonomické, či Občanské futurologické společnosti. Pro KSČM začal pracovat jako ekonomický expert, od roku 1999 do 2018 místopředseda KSČM. V letech 1994-2002 zastupitel v ZHMP. V letech 2002-2021 poslanec PS PČR. Nyní předseda CSTS.*

Pavel Sirůček

Tvůrčí partnerství

J. S. Milla

a H. Taylorové-Millové

Britka Harriet Taylorová-Millová (1807-1858) publikovala v oblasti sociálně politické filozofie a zasahovala také do ekonomie. Sehrála důležitou roli v hnutí za zrovnoprávnění žen a bývá považována za jednu z hlavních postav, které utvářely veřejné mínění v pozdní viktoriánské éře. Životní a intelektuální dráha H. Taylorové-Millové se těsně prolíná s osudy a dílem Johna Stuarta Milla (1806-1873). Tento britský ekonom, logik, filozof, politolog a sociální reformátor bývá někdy nazýván posledním polyhistorem. Je řazen ke klíčovým osobnostem klasické školy politické ekonomie, resp. poklasické (či tzv. millovské) ekonomie. Je významnou přechodovou postavou v ekonomické vědě (coby též jistý předchůdce neoklasické ekonomie) a nachází se i na pomezí klasického a moderního liberalismu. Bývá označován i za prvního feministického ekonoma, za předchůdce ekologické a nerůstové ekonomie i humanistických ekonomů anebo za evolučního či družstevního socialistu.

Harriet Taylorová-Millová a John Stuart Mill⁴

Filozofie (a ekonomie) ve spodničkách a kalhotách

„*Filosof ve spodničkách*“ bylo jedno z pojmenování H. Taylorové-Millové. Nazývána byla také „*bouřlivou zrzkou*“ anebo nelichotivě i „*panovačným ženským autokratem*“ aj.⁵ Má jít o dodnes nedoceněnou velkou postavu klasického liberalismu. J. S. Mill totiž neměl být osamělým geniálním intelektuálem, jak bývalo tradováno, nýbrž měl úzce spolupracovat se svou přítelkyní a pozdější ženou, kterou měl uznávat jako intelektuálně rovnocennou i coby spoluautorku svých nejvlivnějších děl. Úspěchy žen v dějinách však mají být až příliš často zastírány kvůli sexismu vlastní doby anebo bagatelizovány díky předsudkům současnosti. Nejenom v souvislosti s životní a tvůrčí partnerkou J. S. Milla bývá kritizováno, že historie má tendenci vymazávat ženy (nejen) z filozofie. Ve feministickém duchu tímto je míněna tzv. „*mužská*“ historie a především muži-filozofové, kteří měli mnohé myšlenky

⁴ Pramen: <https://davidmarkkeirse.wordpress.com/2015/05/11/the-new-mills/>.

⁵ Srov. např. <https://www.utilitarianism.net/utilitarian-thinker/harriet-taylor-mill>. Řada současníků na H. Taylorovou-Millovou nepohlížela s takovým nadšením jako samotný J. S. Mill – srov. (Packe, 1954).

ženám přímo ukrást.⁶ I v tomto ohledu jsou muži a ženy šovinisticky stavěni proti sobě.⁷

K (gender)feministickým tématům náleží i údajná marginalizace filozofek s fabulacemi ohledně genderovosti filozofického kánonu.⁸ Otázku, proč se v historii vyskytuje tak málo filozofek, klade např. (Lernerová, 2000).⁹ S vyústěním, že ženy filozofovaly odpradáva a celá řada z nich velmi významně ovlivnila utváření dějin prostřednictvím svých mužských partnerů. Kterí přitom ovšem měli sklízet všechny úspěchy, přičemž na filozofky bylo často nahlíženo jako na pouhé milenky filozofů.

S I. Kantem bývá spojován názor, že bolestivé přemýšlení ničí ženské půvaby a hluboká důkladnost studia složitějších vědeckých či filozofických otázek náleží spíše mužům. G. W. F. Hegel sice nepopírá možnost vzdělání žen, poukazuje ale na přirozené rozdíly mezi muži a ženami, které pro filozofii nejsou uzpůsobeny.¹⁰ V dějinách filozofie však jmenuje antickou filozofku Hipparchii z Maroneia (350 př. n. l. – 280 př. n. l.).¹¹

(Kalnická, 2009 aj.) píše, že ženy k filozofii přístup měly. Skrze četbu dostupné literatury i prostřednictvím mužů – vědců, politiků anebo umělců. Ke kterým vzhlížely, čerpaly od nich inspiraci a zároveň jim inspirace poskytovaly. Odvolává se na studii (Le Doeuffová, 1977),¹² která „tvrdí, že ženy minulosti měly k filozofování přístup většinou prostřednictvím osobního vztahu k nějakému filozofovi, který je do filozofie zasvětil a vyznavačkou jehož filozofických názorů se poté staly. Nezískaly tedy přístup k filozofii vůbec, ale pouze k jedné podobě filozofie“ (Kalnická, 2009, s. 812). Prostor k filozofování ženám přitom neposkytovala pouze symbióza s filozofem, nýbrž taktéž i s Bohem.¹³

⁶ „Prolistoval jsem nejméně tři moderní filozofické encyklopedie, a kromě Hypatie jsem nenašel ani jedno jméno. Ne proto, že by ženy nefilozofovaly. Proto, že filozofové na ně raději zapomněli potom, co jim ukradli jejich myšlenky“ (Eco, 2004, cit. dle <http://www.sidonie-casopis.cz/proc-zname-tak-malo-filozofek/>). Míneněna je Hypatia z Alexandrie (asi 350/370 – 415/416) – novoplatonská filozofka a první matematická.

⁷ Zrcadlo agresivnímu feminismu satiricky nastavuje, přičemž zároveň poukazuje na některé opakující se negativní stereotypy v soužití mezi mužem a ženou, text (Hausmann, 2013). K příčinám neuvěřitelného kapitulantství mužů před feministickými absurditami srov. (Hausmann, 2002). Podle J. Hausmanna má jít především o důsledek přirozeného výběru, který měl v mužích vytvořit genetický imperativ ochraňovat a podporovat ženu coby dárkyni života, na níž kdysi dávno záviselo přežití celého kmene anebo rodu. Což má pokračovat i v současnosti, kdy svět jako celek čelí spíše přelidnění. S příkladem, že rozvodoví soudci muži, ovšem i ženy, podvědomě upřednostňují ženy a pošlapávají práva mužů. Srov. (Sirůček, 2019b aj.).

⁸ Srov. (Kalnická, 2009), která „chápaní filozofek pouze jako inspirátorek, milenek a žaček filozofů...“ (tamtéž, s. 829) odhaluje jako jednu ze strategií „marginalizace filozofek a kategorie genderu ve filozofii...“ (dtto). Vedle např. i „ztotožnění adeptky filozofie s dítětem, resp. s tím, komu je určeno „poučení“ o dějinách filozofie a filozofii, ale kdo není jejím subjektem... chápaní genderu jako „dodatkového“ filozofického problému (za všeobecnou problematikou člověka) a nakonec akceptace samostatné filozofické aktivity ženy, ale s (nepřímým) zdůrazněním její charakteristiky v duchu patriarchálního obrazu ženy“ (tamtéž).

⁹ „... argumentující hlavně historickou sociální pozicí žen a jejich omezenými možnostmi přístupu ke vzdělání, vstupu do veřejné sféry a dalšími podmínkami jejich života“ (Kalnická, 2009, s. 811). G. Lernerová takto činí v návaznosti na text (Nochlinová, 1971), zabírající se absencí velkých umělek v historii.

¹⁰ „Žena však klade podle Hegela svému zduchovnění odpor... žena samotná... není nositelem pohybu ducha a nemá na něm přímou účast, má na něm účast jen jako překonaná individualita“ (Kalnická, 2009, s. 816–817). Srov. (Hegel, 1960, 1965).

¹¹ Vedle řecké kynické filozofky Hipparchie lze připomenout též Aspasiu z Milétu (asi 465 př. n. l. – asi 400 př. n. l.), uváděnou též jako luxusní kurtizánu, ale i možnou manželku řeckého politika a vojevůdce Perikla.

¹² „... Le Doeuff ve své zásadní studii poukázala na to, že ženy měly v dějinách k filozofování přístup (i když vzhledem k jejich „feminine condition“ v malé míře), a že k jejich systematickému a filozoficky „zdůvodňovanému“ vytlačování došlo až s osvícenstvím, vrcholu dosáhlo v 18. a 19. století, a ve skrytější podobě pokračuje dodnes“ (Kalnická, 2009, s. 812).

¹³ Další cestou žen k filozofii byla volba životního stylu v podobě celibátu, včetně uchýlení se do kláštera, kdy život zasvětily studiu, psaní či jinému poslání. Jmenovat lze mystičku a vědkyni Hildegardu z Bingenu

Otázkou otevřenou ovšem zůstává, nakolik vztahy žen s uznávanými autory ovlivnily jejich tvorbu. A zda tedy je (či naopak není) sporné zásluhy připisovat pouze mužům. Historii přitom přináší mnohé příklady moci milenek panovníků,¹⁴ manželek vědců anebo žen umělců. V širším kontextu lze zkoumat vliv ženského elementu na dějinný vývoj, včetně klíčových historických událostí – a to z pohledu rolí žen, z historie dávné i nedávné, které nezřídka „hýbaly“ s mnoha významnými muži („*Cherchez la femme!*“ aneb „*úloha ženských osobností v dějinách*“). Přičemž mnohé zasahují také do sfér vědy.¹⁵

Ohledně historických dvojic – zaměřených intelektuálně, umělecky či vědecky – bývá v proudu dějin filozofie připomínán R. Descartes (1596-1650) se svou obdivovatelkou a inspirátorkou Alžbětou Falckou (1618-1680) a i další obdivovatelkou a inspirátorkou královnou Kristinou Švédskou (1626-1689). Historickým příkladem může taktéž být nešťastná dvojice scholastika P. Abélarda (1079-1142) a jeho Heloisy (1095-1164), z doby pozdější fenomenolog M. Heidegger (1889-1976) a politická filozofka H. Arendtová (1906-1975), J. P. Sartre (1905-1980) a feministka S. de Beauvoir (1908-1986) nebo psychoanalytik C. G. Jung (1875-1961) a jeho pacientka, následně lékařka S. N. Spielreinová (1885-1942). K filozofickým dvojicím náleží také M. de Montaigne (1533-1592) a M. de Gournayová (1565-1645) anebo R. W. Emerson (1803-1882) a S. M. Fullerová (1810-1850). Zmíněné dvojice se vesměs filozoficky akceptovaly, chovaly k sobě úctu, od sebe se učily a vzájemně se inspirovaly.

*„Existují i tvrzení, že někdy byla filozofka zamlčenou inspirátorkou myšlenek filozofa... koncept monády Anne Conway a její vliv na Leibnize..., koncepce znaku Lady Victorie Welby a její paralely v koncepci Ch. S. Peirce..., nebo dokonce autorkou zásadního přínosu do filozofie... např. Harriet Taylor v případě J. Stuarta Milla...“*¹⁶ či Simone de Beauvoir v případě Jean-Paula Sartra...“ (Kalnická, 2009, s. 813).

Na tvůrčí páry¹⁷ lze narazit také v ekonomii.¹⁸ Britská reformátorka, umírněná sufražetka a představitelka raného, resp. liberálního feminismu M. Fawcettová (1847-1929) byla sekretářkou a manželkou H. Fawcetta (1833-1884), autora rozšířené „*millovské*“ učebnice politické ekonomie, profesora politické ekonomie a předchůdce A. Marshalla na University of Cambridge. Fawcettová publikovala na různá témata, včetně příspěvků ekonomických.¹⁹ Britská sociální aktivistka, publicistka a reformátorka B. Webbová (1858-1943) se také věnovala sociologii a ekonomii. Především s manželem S. J. Webbem (1859-1947) publikovali mnoho studií. Zabývali se dějinami národního hospodářství, teorií a praxí družstevního hnutí anebo chudinskými zákony. Pracovali ve *Fabian Society* a účastnili se i aktivit vládních komisí zaměřených na sociální otázky. S manželem přispěla ke vzniku London School of Economics and Political Science.²⁰

(1098-1179), mystičku M. Poretovou (asi 1250-1310) či filozofku a umělkyni A. M. van Schurmanovou (1607-1678). Zasnivením života Bohu byly ženy zbaveny tradičních ženských rolí. Ženy-filozofky ovšem musely v první řadě usilovat o své adekvátní vzdělání, aby se mohly dopracovat i k filozofické tvorbě.

¹⁴ K šedým eminencím politiky náležela namátkou opatrovnice a milénka Jindřicha II. Diana de Poitiers (asi 1499-1566) nebo důvěrnice Ludvíka XV. J. A. Poissonová, markýza de Pompadour (1721-1764) aj.

¹⁵ Připomeňme např. údajný podíl srbské vědkyně M. Marićové (1875-1948) na teoriích A. Einsteina.

¹⁶ S odkazem na (Le Doeuffová, 2003) (pozn. PS).

¹⁷ Dvoukariérní partnerství mezi vědci a vědkyněmi (ovšem nikoli z ekonomické sféry) v reáliích ČR počátku 21. století mapuje sborník (Vohlídalová, 2010).

¹⁸ V tuzemských reáliích je možné připomenout např. mediálně známou ekonomickou dvojici komentátorů a glosátorů, dnes však již bývalý manželský pár, M. Šichtařová (*1976) & V. Pikora (*1977).

¹⁹ Srov. (Sirůček, 2012b).

²⁰ Srov. (Sirůček, 2012a).

Dvě významné ženy jsou spojeny s monetaristou M. Friedmanem (1912-2006). Americká liberální ekonomka R. Friedmanová (1910-2009), narozená na Ukrajině, manželka M. Friedmana, pracovala v ekonomickém výzkumu, kde se specializovala na ekonomii spotřeby aj. Podílela se na rozpracování monetární teorie a přispěla ke znovuoživení předkeynesiánské víry v automatickou stabilitu tržního systému. Je spoluautorkou knih o ekonomii a politice, které popularizují klasické liberální ideje. Manželovi pomáhala s řadou prací. Friedman výzkumně spolupracoval taktéž s A. J. Schwartzovou (1915-2012). Tato americká ekonomka a historička, resp. statistička národního hospodářství, představitelka monetarismu i chicagské školy, se zaměřovala na dějiny národního hospodářství, včetně kvantifikací ekonomické historie, na hospodářské výkyvy a ekonomické cykly, monetární politiku a centrální bankovníctví. Přispěla k rozvoji ekonomické a finanční teorie empirickými výzkumy, např. v oblasti zpoždění. Největší proslulost jí získala práce o monetární historii USA, zpracovaná s Friedmanem. Publikovala i samostatně, spolupracovala též s P. D. Caganem či W. W. Rostowem aj.²¹

N. L. Stokeyová (*1950) je americká ekonomka, řazená k nové klasické makroekonomii, orientující se na zkoumání ekonomických systémů, hospodářského růstu a rozvoje, makroekonomii a monetární ekonomii a rozpracování i aplikace matematických a ekonometrických metod v ekonomii. Je spoluautorkou rozšířené publikace o metodách ekonomické analýzy aj. Stokeyová je manželkou ústřední postavy nové klasické makroekonomie R. E. Lucase (*1937), se kterým úzce spolupracuje.²²

Americká ekonomka patřící k americké větvi nové keynesiánské ekonomie J. L. Yellenová (*1946) přispívá k renesanci, resp. reinterpretaci a rozvoji keynesiánských teorií v nových podmínkách a se zohledněním existence řady tržních nedokonalostí. Je autorkou či spoluautorkou několika významných koncepcí z oblasti makroekonomie i mikroekonomie. Orientuje se na zkoumání zaměstnanosti a trhů práce, monetární a fiskální politiky, investiční politiky a mezinárodního obchodu. Yellenová stála v čele amerického FEDu. Řadu prací publikuje společně s manželem G. A. Akerlofem (*1940).²³

Mezi reprezentanty nové keynesiánské ekonomie figuruje také Ch. D. Romerová (*1958), spolu s manželem D. H. Romerem (*1958). Americká ekonomka Romerová se orientuje na problematiku monetární politiky a ekonomických cyklů. Samostatně, i se svým manželem, se podílí na výzkumech monetární ekonomie, monetárních a fiskálních politik, růstu či historického vývoje ekonomik. Bývá poukazováno též na to, že Romerová částečně rozvíjí liberální monetaristické koncepce v návaznosti na práce M. Friedmana a A. J. Schwartzové, např. ohledně významu monetární politiky. Současně však Romerová bývá přiřazována i k jisté opozici, např. vůči nové klasické ekonomii, a je konstatováno její akceptování některých aspektů nové keynesiánské ekonomie.²⁴

Vůbec nejmladším laureátem tzv. Nobelovy ceny za ekonomii²⁵ se stala americká polní experimentátorka narozená ve Francii E. Duflová (*1972). Nobelovské ocenění za rok 2019 získala spolu s manželem – Američanem s indickými kořeny jménem A. V. Banerjee

²¹ Srov. (Sirůček, 2013a).

²² Srov. (Sirůček, 2013b).

²³ Srov. (Sirůček, 2013c).

²⁴ Srov. (Sirůček, 2013b).

²⁵ Která nemá nic společného s testamentem A. B. Nobela a je Cenou Švédské říšské banky za ekonomickou vědu k upomínce na Alfreda Nobela. Za období 1969-2022 bylo oceněno devadesát dva ekonomů, z toho dvě ženy: Duflová a americká politoložka E. Ostromová (1933-2012) v roce 2009. Srov. (Sirůček, 2021).

(*1961) za „*experimentální přístup ke zmírňování globální chudoby*“.²⁶

Nejenom jako manželky a pouhé spolupracovnice svých mužů proslulých i z ekonomických oblastí se do historie zapsaly další ženy. Ke stěžejním průkopníkům environmentálních studií náležela americká spisovatelka, systémová analytička D. H. Meadowsová (1941-2001), žena vědce D. L. Meadowse (*1942). K celosvětově známým osobnostem patřila také americká futuroložka H. Tofflerová (1929-2019), manželka a spolupracovnice A. Tofflera (1928-2016).²⁷ Ke klíčovým postavám teorie veřejných financí možno přiřadit americkou odbornici (narozenou v Británii) na finanční a fiskální problematiku P. B. Musgraveovou (1924-2017), spolupracující s manželem R. A. Musgravem (1910-2007). K méně známým náleží manželka představitele nové institucionální ekonomie L. K. Benhama (*1940) Američanka A. Benhamová. Spolu analyzovali např. vlivy reklamy a informací na tržní struktury a ceny. Z historie dřívější za zmínku stojí v Irsku narozená choť J. R. Hickse (1904-1989), ekonomka zaměřená na veřejné finance a vývojovou ekonomii, U. K. Webblová-Hicksová (1896-1985). Nebo britská ekonomka M. Paleyová-Marshalllová (1850-1944), ve které neoklasik A. Marshall (1842-1924) našel partnerku životní i vědeckou.²⁸

S ohledem na orientaci hlavně H. Taylorové-Millové je úvod dnešního pokračování rubriky *Ekonomické osobnosti* zaměřen více filozoficky. Problematicke žen v ekonomické vědě se zevrubně věnuje monografie (Sirůček, 2019b). Včetně různých dimenzí otázky, proč je (anebo není) v ekonomii menší počet žen, resp. zda jde o skutečný problém či spíše o vymyšlený pseudoproblém. Např. daleko menší počet ekonomek oceněných prestižními cenami²⁹ totiž nemusí automaticky znamenat diskriminaci a nespravedlnost.

Ekonomie – míněna teoretická ekonomie, tedy ekonomické teorie – bývá tradičně považována za doménu, a výsostně hájenství, mužů. Někteří ohledně výrazně menšího počtu špičkových ekonomek připomínají důraz ekonomie na racionalitu, což nemá být v souladu s ženským typem uvažování. Jedním z rychle nabízejících se vysvětlení je názor, že zmíněné souvisí s matematickou povahou poválečné standardní ekonomie a nedostatečnou matematickou výbavou žen. Exaktní matematické metody používané standardní ekonomik bývají považovány za „*tvrdé*“ (a mužské), zatímco „*měkké*“ metody jiných disciplín společenských či humanitních mohou zase být spojovány se ženskostí.³⁰ Nicméně některé

²⁶ Srov. (Sirůček, 2020b).

²⁷ Srov. (Sirůček, 2020a).

²⁸ Otázku žen v ekonomii – s nadhledem, pro odlehčení a v cimrmanovsky objevitelském duchu – uvádí na „*pravou*“ míru text (Březinová, 2004). Za doménu žen označuje mikroekonomii (díky nakupování, resp. chování spotřebitelů). V makroekonomii pak typicky ženský prvek spojuje s tématy jako je cyklus nebo růst. Odhaluje, že mnozí významní ekonomové ve skutečnosti byli ženami. Ovšem nemohly anebo nechtěly z celé řady příčin projeviti svou skutečnou identitu. „*Pouze jeden muž v ekonomii to dokázal – Donald McCloskey*“ (tamtéž, s. 211). Míněna je přitom osoba skutečná. Deirdre Nansen McCloskeyová, do roku 1995 Donald Nansen McCloskey (*1942). Tento americký ekonom a historik národního hospodářství se odhodlává stát ženou ve svých 54 letech. Publikuje na různá témata. Orientuje se na problematiku dějin národních hospodářství a na metodologické otázky ekonomických věd, včetně rétoriky ekonomie. Proslul/la nekonvenčností, včetně proměny pohlaví, i nastolováním kontroverzních otázek přitažlivých nejenom z hlediska feministických přístupů v ekonomii. Srov. (Sirůček, 2012b).

²⁹ Srov. seriál o nositelích tzv. Nobelovy ceny za ekonomii in *Acta Oeconomica Pragensia*, 2006, č. 4 – 2011, č. 4. ISSN 0572-3043 & představení laureátů in *Politická ekonomie*, 2006-17, 2019 – dosud. ISSN 0032-3233, resp. seriál *Ženy v ekonomii* in *Acta Oeconomica Pragensia*, 2011, č. 5 – 2014, č. 3. ISSN 0572-3043.

³⁰ „... o tom svědčí i nízký počet ekonomek oproti ekonomům-mužům“ (Horký, 2011, s. 332). Což je ovšem feministickými hlasy označováno za jednu z rovin genderového zkreslení (nejen) ekonomie. Z pozic femi-

studie konstatují, že ekonomie vykazuje mnohde, a tradičně, méně studentek a méně držitelek titulu Ph.D. nežli samotná matematika anebo další přírodní vědy.³¹ I údaje z ČR naznačují, že s rostoucí délkou a hloubkou vysokoškolského studia žen ubývá, což se ovšem netýká pouze ekonomie. A není ani nikterak nepochopitelné.

Mohou být ženy stejně dobrými teoretickými ekonomkami jako muži? Jde o obdobnou otázku, zda ženy mohou být stejně dobrými šachistkami? Anebo ještě příhodnější se jeví „mačistické“ přirovnání k hudbě – znáte více významných teoretických ekonomek anebo hudebních skladatelek?³² Opravdu je příčinou mála teoretických ekonomek to, že ženy mají mít údajně více emocí? Ekonomická věda vždy byla oblastí či profesí s jasnou převahou mužů. Jaké jsou důvody nízkého zastoupení žen v rozvoji teoretické ekonomické vědy? Jedná se o další nezvratný důkaz dominance maskulinního predátorského světa a diskriminace žen? Nebo jde o zcela přirozený fakt, korespondující se specifickým charakterem disciplíny i odlišnou biologickou i intelektuální výbavou mužů a žen? Včetně jejich vlastních ambicí, tužeb a přání? Není samotné rozlišování ekonomie na mužskou a ženskou výrazem sexismu a produktem pokrokářského genderového uvažování, marketingových tahů a vlivných lobby, resp. vytváření a hledání problémů tam, kde ve skutečnosti nejsou? Opravdu se ekonomie až tolik odlišuje od ostatních věd? Je skutečně budoucnost ekonomie spojena s ženským elementem v podobě „nesobecké“ ekonomie či postmoderní ekonomie feministické?³³

Genderová nerovnováha v personální struktuře různých oblastí ekonomické vědy bývá považována za fakt.³⁴ Absentovat v ekonomii mají ženy nejenom personálně jako vědkyně, nýbrž i jako předmět ekonomického zkoumání, včetně tradičních ženských domén jako je domácnost. Genderový přístup disparitu v zastoupení žen v ekonomii považuje za výsledek dosavadního nesprávného přístupu společnosti k ženám vůbec, a v ekonomické vědě zvláště. Což je z podstatné části ideologický konstrukt pokrokářské nové tzv. levice. Západní feminismus a genderismus sklouzl ke krajnostem. Konstruuje stále marginálnější pseudoproblémy a zastupuje stále bizarnější jednotlivce či malé skupinky. Aktivisté, s pomocí tzv. modernizovaného vzdělání, učí již i malé děti cítit se diskriminovanými. Přičemž profitují na řešení údajných diskriminací, ze kterých se stala mocná politika i výnosný

nistického postmodernismu zaznívá, že ženy také sice umí matematiku provozovat, leč k ní zůstávají skeptické. Především mladí muži totiž bývají schopni pevně věřit abstraktním modelům společnosti a jsou i schopni modely vnucovat jiným i silou, neboť vlastně nevědí, co to společnost vůbec je. Naopak více mladých žen se nenechává zmást ani „ošálit“ matematikou či grafy v ekonomii. Což může přispívat k menšímu nadšení žen z ekonomie. Muži také mají více fantazírovat než ženy. Muži mají mít sklon ke konstruování abstraktních modelů o realitě a pak vnímat realitu pomocí svých abstrakcí. Ekonomická teorie tímto má často ztrácet předpovídající sílu, ačkoli to – podle některých interpretací – má být její hlavní smysl. K pramenům srov. (Sirůček, 2019b).

³¹ Některé materiály odmítají hypotézu, že genderové rozdíly v ekonomii je možné spolehlivě vysvětlit matematickým pozadím. Nicméně problematickým zůstává samotné vymezení ekonomie, kdy často nebývá zohledňována pouze ekonomická teorie, nýbrž i jiné ekonomické disciplíny, včetně souvisejících věd pomocných či aplikovaných. K pramenům srov. (Sirůček, 2019b).

³² „Dobově korektní odpověď je, že jakékoli jejich tvůrčí projevy zadusili v samém kořeni falokratičtí hudební kritikové a impresáři...“ (Komárek, 2012, s. 223). Což trefně glosuje: „Dobře. A proč je tedy ve věznicích všech států... zhruba desetkrát více mužů než žen? Zavřely je tam snad nepřející „vaginokratické“ soudkyně?“ (dtto). Odpovídá, že nikoli, neboť roli hraje genetická výbava, což ale korektní pokrokáři tuze neradi slyší.

³³ Srov. (Horký, 2011), (Sirůček, 2019b aj.).

³⁴ Nemá přitom jít pouze o relativně nepřítliš početnou skupinu žen, které se staly v dějinách ekonomie mezinárodně známými a uznávanými, nýbrž šířeji také o množství žen, které ekonomické teorie vyučují na vysokých školách anebo se jim aktivně věnují ve výzkumu. K pramenům srov. (Sirůček, 2019b).

byznys. Nežilo by se nakonec i normálním ženám samotným lépe a radostněji, kdyby pokrokářské konstrukty snažící se vnést mezi muže a ženu konflikt a svár, a tím i zlikvidovat tradiční rodinu, nezískávaly stále markantnější vliv?³⁵

V neposlední řadě by neměla zůstat opomenuta obecnější otázka, proč by vlastně mělo být „ideálem“, aby úplně ve všech sférách (včetně vědeckých, např. právě teoretických ekonomických vědách) bylo zastoupení obou pohlaví naprosto stejné? Jenom proto, že jde o jedno z postmoderních liberálních a genderových dogmat? Všichni liberálové nejsme.

Ohledně vyučujících ekonomické teorie na veřejných vysokých školách v ČR se přitom situace v neprospěch žen až tak nepříznivá ve skutečnosti zdaleka nejeví.³⁶ Současné genderové studie přitom nejenže vehementně kritizují nízké zastoupení žen v ekonomické vědě (a profesi), ale přidávají pokrokářskou argumentaci, že neúměrně málo má být nejen žen, nýbrž i příslušníků menšin, především etnických. Neúměrně málo vzhledem k celkové populaci, ale i jiným akademickým disciplínám. Což má být důsledek historického vývoje ekonomie i postojů a institucionálních praktik stále přítomných v dnešní době. Nízké zastoupení žen a menšinových skupin má být patrné při vysokoškolském studiu a má pokračovat do akademické sféry. Uvedené údajně má brzdit rozvoj ekonomické vědy (v duchu liberální představy, že rozmanitost je vždycky automaticky pouze žádoucí a zvyšuje produktivitu), omezovat šíři řešených problémů i kolektivní schopnost porozumět problematice z nových a inovativních perspektiv.

Vedle nízkého počtu žen v teoretické ekonomii bývá tradičně poukazováno na to, že ekonomky mají pracovat obvykle na méně prestižních univerzitních katedrách. I na to, že ekonomky relativně méně publikují v prestižních tiskovinách. A dále, že ženy obvykle upřednostňují výuku ekonomie před badatelskou činností, případně poskytují servis mužům i celým výzkumným týmům, zatímco muži provádějí vlastní výzkum a budují svou kariéru. Jako nezpochybnitelný fakt bývá interpretováno tvrzení, že profesionální zkušenosti ekonomek mají hrát relativně menší roli při zaujímání vyšších akademických pozic. Genderoví aktivisté si obvykle vůbec nepřipouštějí, že často může jít o prostý důsledek toho, že samotné ženy (či menšiny) se jednoduše ekonomickým teoriím věnovat nechťejí, nebo se jim věnují v menší míře a úměrně svému potenciálu i zájmům.

³⁵ Jsou ženy ve své nové roli, která je jim liberální společností vnucována, šťastné? Opravdu všechny tolik pracují a budují kariéry, protože sami chtějí, a protože je to baví? Opravdu by žádná z nich ty stovky hodin, které stráví na poradách, na mítincích, na kongresech, v prodejnách, u monitorů, za pokladnou nebo za katedrou, nevyměnily za hezký dům se zahradou, milujícího manžela a pár dětí, o které by se spolu starali?

³⁶ Ostatně i na teoretických katedrách, kde působil autor tohoto textu, se zastoupení žen obvykle blížilo anebo spíše dokonce překračovalo polovinu. Vlastní orientační průzkum z roku 2019 na základě oficiálních www stránek osmnácti pracovišť (kateder, ústavů aj.) zaměřených na ekonomickou teorii na veřejných vysokých školách po celé ČR vedl k odhadu zastoupení žen kolem 38 %. Pro ilustraci dodejme, že např. podíl amerických doktorandských studentek ekonomie se má pohybovat něco přes 30 %, což bývá interpretováno jako neúměrně málo. Navíc za zásadní problém bývá označováno, že tento podíl nemá od 80. let růst. Některé studie neváhají až hystericky volat po vyhlášení války misogynii ekonomie, tedy údajné nenávisti vůči ženám. Opravdu jsou podíly žen, pohybující se mezi 30-40 %, v nepřátelském mužském prostředí, v disciplíně, která má údajně být k ženám až přímo nenávislná, tak extrémně malé? Obdobný orientační průzkum ohledně zastoupení mužů na katedrách a dalších pracovištích v ČR věnujících se gender studies přitom ukazuje podíl mužů pohybující se okolo 8 %. Nebylo by na místě, v duchu genderfeministické logiky, urputně bojovat i tady za paritní zastoupení, neboť přece jde o naprosto zjevnou diskriminaci mužů? A o prostředí zjevně nepřející a zjevně vysoce nepřátelské k mužům. Anebo je vysvětlení přitom velice prosté a jednoduché – a sice, že muži o tato tzv. studia nemají zájem?

Ženy procházejí i odlišnými životními zkušenostmi – díky vlivům kultury (procesy socializace) a přírody (např. mateřství) – což jistě může ovlivňovat okruhy jejich zájmu či volbu profese, ale i např. výzkumných témat v ekonomii. Genderová ideologové přitom všechno svalují na nedostatek informací, a především na mužský, k ženám (a menšinám) nevstřícný, svět. Na prostředí, které údajně ženám (a menšinám) permanentně vytváří všemožné překážky, bránící tomu, aby se staly špičkovými a uznávanými teoretickými ekonomkami. A k tomu je od studia ekonomie či technických oborů údajně nepřátelský svět všemožně odrazuje. Studie v neposlední řadě varovně zmiňují nedostatek ženských vzorů a údajně nepřírozené, až údajně přímo nepřátelské, prostředí v posluchárnách, třídách anebo kabinetech, kde má údajně být žen (i příslušníků menšin) příliš málo.³⁷

Genderové analýzy – i v oblasti ekonomie – operují s řadou tvrzení, mnohdy spíše klišé. Základem bývá pevná víra, že ženy jsou všemožně diskriminovány, stále znevýhodňovány a po všech stránkách utlačovány. Ohledně jejich nerovného postavení jsou konstruovány příslušné důkazy. Obvykle podložené čísly, a to náležitě volenými i vhodně interpretovanými, z čehož jsou vyvozovány závěry (včetně morálních – emotivně podbarvených – apelů ohledně odstranění údajných nespravedlností)³⁸ o nezbytnosti nalézat řešení, např. v podobě kvót a jiných forem pozitivní diskriminace. Kdo bezvýhradně nesouhlasí, bývá označen za šovinistu. Pokud někdo popírá, že je feministou, má vlastně tímto upírat podstatné části lidstva jejich práva, a to na základě tělesných znaků, což má být rasistické a odsouzeníhodné. Pokud se někdo k feminismu nehlásí, bývá to považováno za znak jeho omezenosti a interpretováno jako bezděčný psychologický důkaz o problémech dotyčného. Tyto problémy mají být zjevné a bývá mezi nimi uváděna např. citová nezralost, vlastní sebestřednost a sobectví či neochota k věrnosti. V českém prostředí, a šířeji v celé Střední a Východní Evropě, feministky neustále urputně bojují proti hluboce zakořeněným patriarchálním vzorcům a viděním.³⁹

Genderová aktivisté žonglují se studiemi poukazujícími na nerovné postavení, resp. horší pozici žen v nejrůznějších sférách a s návrhy opatření (včetně politických), jak tyto

³⁷ Dalším logickým krokem jsou útoky na příslušníky „nemenšin“, včetně obviňování ekonomie, a ekonomů, z nenávistných praktik, z rasismu, xenofobie, misogynie, šovinismu, machismu. Genderové studie přispívají k delegitimizaci bílého heterosexuálního muže, kterého nezřídka přímo demonizují. Sílí útoky na „bílé vousaté muže“, včetně např. průkopníků lékařských aj. oborů a zakladatelů akademických pracovišť, jejichž busty jsou na nátlak aktivistů odstraňovány z univerzit (např. v Londýně). Sílí varování před citacemi „bílých mužů“. Dočkáme se i kvót ohledně citací? Bude stanoveno maximální procento odkazů a citací z děl bílých heterosexuálních mužů? Již dříve je možné nezřídka narazit – v honbě za scientometrickými body – na doporučení, kolik čeho, a odkud má být v textu citováno, bez ohledu na téma. Při nedodržení bývá příspěvek neakceptován z formálních důvodů. K pramenům srov. (Sirůček, 2019b).

³⁸ Včetně vytváření a šíření pocitů viny. Historická vina – údajně nezpochybnitelná a ničím neodčinitelná – se má nacházet na straně mužů. Liberální pokrokaři dále soustavně šíří pocit viny všech bílých, viny Západu, viny Evropy, viny Německa etc. – což představuje v neposlední řadě výnosný byznys i výtah k moci. K desateru progresivního woke (alergického na rasové předsudky a diskriminaci) tzv. intelektuála dneška náleží sebesmrkačské obviňování bílého heterosexuálního muže ze všeho negativního v historii, v současnosti i budoucnosti. Jeho vina má být nepromlčitelná a nikdy neodpustitelná. Musí se neustále kát, sám sebou okázale veřejně pohrdat, a hlavně aktivně spolupracovat na své totální likvidaci. „Ale odkud získávají tyto speciální zájmové skupiny, které jsou plné nenávisti, moc? Odpověď je, že jim ji předali slabí a neschopní bílí muži“ (Roberts, 2019).

³⁹ Přitom za největší nepřátele často neoznačují arogantní a egocentrické mužské šoviny, nýbrž „elementární hloupost“ žen. Ženy totiž „nepochopily“, že se nesmí přizpůsobovat mužskému světu ani modelům chování, a má jim chybět ženská solidarita. Misionářky „lepší“ společnosti – sami sebe pasující na elitu a avantgardu povolnou k tomu, aby spasila jiné i proti jejich vůli – jsou silně znechucené a upřímně zděšené, že se pod jejich prapory neženou mnohem více žen, které ony chtějí vyvést z „pekla patriarchátu“.

údajné nespravedlnosti odstranit. Deklarovaným cílem bývá dosažení genderové rovnosti, a to i ve výzkumu a vědě (a to i ekonomické). Včetně posilování uvědomělosti vědkyň, ve smyslu jejich genderové identity – v duchu politiky tzv. rovných příležitostí. Implementace bývá masivně podporována argumenty o efektivním využívání zdrojů a ztrátách pro společnost, vědu i ekonomiku, nebude-li plně využít ženský potenciál.⁴⁰

Ohledně nižšího počtu žen ve vědě často zaznívala argumentace o nedostatečných předpokladech. Má jít o dispozice ohledně nestrannosti, objektivitu, racionality nebo abstraktního⁴¹ a logického myšlení. Feministické hlasy oponují, že se jedná o důsledek androcentrismu, resp. maskulinního charakteru vědy, včetně používání sexualizovaného jazyka či zakódovaných metafor, které nejsou genderově neutrální. Bývá kritizován pokrok i moderní věda, feministickou filozofií pak ostře napadána maskulinní monopolizace tradičního konceptu rozumu i ideálu vědecké racionality a objektivitu. Mnohé konstrukty se přitom však pohybují na hranici dogmat „*feministické teologie*“.⁴²

Setkávat se lze s názory, že právě ekonomická věda zůstává svou podstatou disciplínou mužskou a maskulinní prvek v jejím vývoji zřetelně dominuje. Monopohlavnost klíčových postav, které se zapsaly do historie ekonomických teorií (včetně „*otců-zakladatelů*“) přitom narušuje snad jen výjimka v osobě J. V. Robinsonové. Feministické kritiky zdůrazňují, že muži ovládli společenství vědců, které vytváří disciplínu. Gender má rovněž ovlivňovat konstrukci vědního oboru, způsob vnímání, význam i relevance otázek. Aktivitu a zkušenosti, o které se ženy zajímají více než muži, měly zůstat historicky opomíjeny. I v naznačeném kontextu bývá mnohdy argumentováno důrazem ekonomie na racionalitu,

⁴⁰ V širším kontextu lze připomenout, že přibývá zdaleka nejen ekonomek. Pokud se omezíme na Evropu – přibývá prezidentek, premiérek, ministryň, ženy stojí v čele EU i Evropské centrální banky. Pro pokrokáře je to stále ještě málo a volají po dalším posílení ženského prvku v politice, ekonomice, byznysu aj. Na straně druhé se ovšem lze ptát, zda pod vedením žen jejich země i celá Evropa opravdu vzkvétají, a jsou lepším i bezpečnějším místem k normálnímu životu? Namátkou ve světle např. angažmá několikátýdenní britské premiérky anebo válečnické posedlosti a neskrývané nenávisti v očích čelných představitelk (nejen) ČR. Fatální nekompetentnost některých žen na vysokých postech je totiž očividná i zarážející.

⁴¹ S deficitu abstraktního myšlení u žen byl spojován menší počet žen taktéž např. v politice. K. Čapek v úvaze z roku 1925 (*O ženách a politice*) konstatuje, že ženy nemají smysl pro politiku, neboť nemají smysl pro abstrakce, a tudíž stranická politika zůstane politikou mužskou. K ženským motivům nezájmu o politiku Čapek přidává ještě „*nedostatek válečnického ducha*“. „*Ženy se velmi málo zajímají o politiku, protože se velmi málo zajímají o abstraktní hesla. Žena se dá zabít z lásky, ale nedá se zabít ze zásady... Vyskytnou se mučednice pro revoluci nebo pro svobodu; ale nevím, že by některá žena obětovala život řekněme pro volební vítězství mladoturek proti staroturekům... Žena pojímá celkem politiku stejně konkrétně jako lásku, rodinu nebo jiné věci života; muž, pokud nevytlouká z politiky přímo hmotný zisk, je s to pojímat ji s dogmatickým fanatismem jako nějakou teologickou otázku. Druhý motiv ženské nechuti k politice jsem zatím nazval „nedostatek válečnického ducha“. Nezapírejte si, že mužská potřeba být členem nějaké politické strany odpovídá archaickému mužskému pudu být v nějakém bojovníckém táboře nebo klanu. Vězí v nás hluboko jistý válečnický kolektivismus; našeho boje za naše vítězství...“ (Čapek, 2018). Skutečný liberální humanista K. Čapek by byl současnými hypertrofovanými ultraliberály – zavádějícími povinné kvóty žen i v politice – označen za misogynu a šovinistu. Otevřenou otázkou přitom zůstává role žen v politice domácí i mezinárodní. Přemýšlí žena politická více dobytelsky nebo mateřsky?*

⁴² Až mystický, resp. náboženský charakter má např. ekofeminismus, včetně konstruktů ekofeministické ekonomie. „*Na počátku historie lidstva byl prý matriarchát, kdy moc držely ženy a uznávaly bohyni Země. Takové společnosti prý neznaly hierarchii. Pak přišlo panství mužů s jejich bohy, hierarchickým uspořádáním společnosti, sobectvím a násilím. Ženy musí poznat svůj prazáklad a osvojit si jeho hodnoty, jinak zůstanou stejně špatné jako muži. Ženy jsou lepší a dokonalejší bytosti než muži. Ženy se mají vrátit k přírodě, odmítat násilí a trápení zvířat, obdělávat půdu a šetřit životní prostředí. Ekofeminismus je ovšem spíše náboženskou naukou než solidní a racionální ideologií“ (Zvěřina, 2004). Srov. (Džbáňková, Sirůček, 2020).*

kteřá údajně nemá být zcela v souladu se ženským myšlením a se ženským uvažováním.⁴³

Příčiny mužské převahy ve vědě vůbec mnohdy bývají spojovány s rozdílnou, a asymetrickou, neurobiologickou výbavou mužů ve srovnání s ženami. Muži a ženy se vyvíjeli rozdílně.⁴⁴ Rozdílnosti chování mužů a žen jsou dnes obvykle vysvětlovány odlišnými sociálními podmínkami, leč v soudobé vědě existuje množství důkazů i o biologické rozdílnosti, resp. odlišném „*naprogramování*“ pohlaví. Tyto odlišnosti však náleží k tabuizovaným, citlivým a nepohodlným, tématům hlavně věd společenských.⁴⁵ Politická (hyper)korektnost vnucuje víru, že muž a žena jsou úplně stejní. Mají být obdařeni stejnými schopnostmi, vlohami i možnostmi. A případné rozdíly jsou pouze produktem sociálního tlaku, resp. konvencí, předsudků, stereotypů a přetrvávající diskriminace. Feministické koncepce kriticky sestavují obrazy maskulinity a feminity v západní kultuře na základě údajných stereotypních představ. Dívky i chlapci jsou dnes přitom vychovávaní stejně – poprvé v historii tohoto civilizačního okruhu – a je jim od mala vštěpováno, že jsou stejní a stejně schopní. Stejná práva a příležitosti k rozvíjení schopností zůstávají věcí jednou a odlišné vrozené biologické předpoklady věcí druhou.

Zdůrazňovány často bývají značné odlišnosti mezi mozkem mužským a ženským. Z čehož jsou vyvozovány i přirozené rozdíly v přístupu pohlaví k různým profesím. Argumentováno bývá, že obdobně jako nelze očekávat, že muži musí nutně být dobrými náhradními matkami, tak ani nelze očekávat, že ženy musí (a mohou) nutně být dobrými strojařkami, vynálezkyňmi či teoretickými ekonomkami a vědkyňmi vůbec. Mohou však existovat, a samozřejmě i existovaly, existují a existovat budou, četné výjimky.⁴⁶

Stále relativně menší počet žen v ekonomické vědě, i ve srovnání s jejich rostoucím zastoupením v ekonomických a manažerských funkcích anebo ekonomickém školství, bývá spojován i s údajnou „*pochmurností*“⁴⁷ ekonomie. Ženám se tato možná může jevit jako méně praktická a příliš obecná disciplína. Roli může hrát i podceňování etických a morálních aspektů ve standardní ekonomii či další údajně mužské deformace. Včetně feministické interpretace, že ženy od studií ekonomie neustále odrazuje menší zájem této vědy o ženskou problematiku, která má být vnímána jako něco méně důležitého. Jistou roli mohou hrát i „*nastavená pravidla*“, kdy v ekonomii mají tato být ryze mužská.

Názory na příčiny malého zastoupení žen v ekonomické vědě mohou být rozdílné. Menší počet žen ve vědě vůbec často bývá vztahován k důsledkům dlouhodobé dělby

⁴³ K modelu racionality homo oeconomicus srov. (Džbánková, Sirůček, 2013), (Sirůček, 2019b), (Sirůček, Džbánková, 2006).

⁴⁴ K problematice rozdílů mezi muži a ženami srov. např. (Justoň, 2012).

⁴⁵ Obvykle však ještě nikoli v takové míře, jako jsou sebemenší zmínky o genetických aj. rozdílech různých ras a etnik. Nevhodná fakta a závěry jsou označovány za pseudovědecké s rasistickým podtextem. Politická (hyper)korektnost diktuje, že o jistých věcech se ve „*slušné*“ společnosti nikdy nemluví – o těchto údajně uvažují pouze morální vyvrhelové či zlí populisté. Často včetně víry, že pokud bude společnost o problémech zarytě mlčet, tyto automaticky zmizí. K pramenům a příkladům srov. (Sirůček, 2019b).

⁴⁶ Jako příklad jednoho z největších geniů v dějinách, který vynikal cílevědomostí a pracovitostí, bývá uváděna M. Curie-Sklodowská (1867-1934). Získává i řadu prvenství, včetně ocenění dvěma Nobelovými cenami, za fyziku a chemii. Nebýt celé rodiny M. Curie-Sklodowské, tak i ostatní Nobelovy ceny na tom se zastoupením žen vlastně nejsou o mnoho jinak nežli nepůvodní ocenění za ekonomii. Možná s jistou výjimkou medicíny (12 oceněných žen). Fyzika má 4 oceněné ženy, chemie 8, ekonomie 2. Vymykají se též ceny za literaturu (17 laureátek) a za mír (18 žen), u kterých ovšem výběr často hraničí s tragikomickým a bizarním spektaklem. Nejprestižnější matematické ocenění Abelovu cenu získala první žena až v roce 2019. Hodnotitelé zmínili i její přínos coby propagátorky rovnosti pohlaví ve vědě. Srov. (Křížek, 2018).

⁴⁷ Srov. (Sirůček a kol., 2007), (Sojka, 2010 aj.).

práce mezi muži a ženami. A nejde zdaleka jen o to, že ženy nemají být předurčeny pro profese vyžadující fyzickou sílu a odolnost. Roli hrály, a i hrají, bariéry strukturální a institucionální povahy. Na objevování se žen vědkyň, včetně ekonomek, má silný vliv i duchovní klima a sociálně ekonomické poměry společnosti a doby. Některé z nich (včetně H. Taylorové-Millové) byly nuceny „provozovat“ vědu skrze muže.⁴⁸

Významnou roli přitom sehrávala i kvalifikační bariéra vstupu žen do intelektuálních sfér v podobě možností a dostupnosti vzdělávání, včetně univerzitního. Nedostupnost adekvátního vzdělání vedla k tomu, že i řada ekonomických autorek byla odkázána na samostudium.⁴⁹ A mnohé toto pociťovaly jako nespravedlnost a aktivně se angažovaly v boji za zrovnoprávnění žen, včetně vzdělávání, volebního práva, sociálních práv aj.⁵⁰

Zdůrazňováno dále tradičně a obvykle bývá zablokování žen v rodinném rámci, omezující jejich pohyb v širším sociálním prostoru. Což v podstatě pokračuje i během části 20. století. Dochází přitom ovšem k významným strukturálním přeměnám výroby a spotřeby, což se odráží taktéž v nových hodnotách a v neposlední řadě i nových sociálních rolích pro ženy. Se zánikem širšího rozšíření osobního služebnictva a rostoucí životní úrovní vzniká i nová role žen v podobě vedení domácnosti. S těmito novými rolemi se některé ženy zcela identifikují, leč nikoli úplně vždy, úplně všechny nebo úplně dobrovolně. Přitom se však zlepšuje jejich celková pozice ve společnosti, ženy mohou mít konta v bance, studovat na univerzitách i namátkou např. volit. Ve vymezování „operačního prostoru“ pro zapojení žen hrají roli též tradice či společenské konvence. Ženy vstupující do zaměstnání a usilující o postup však mohou narážet na další společenské mantinely. Ke změnám dochází v 60. letech 20. století, kdy ženy začínají masověji měnit své sociální chování i aspirace. Mnohým ženám přestává stačit svět spojený pouze s domovem, kdy především pro nikavě roste jejich zájem o vzdělání.

Omezeným přístupem ke vzdělání ovšem již ani menší počet teoretických ekonomek, minimálně v zemích vyspělých, primárně vysvětlovat dnes nelze. Naopak, patrná je vzdelanostní nadvláda žen, která ještě roste. I v ČR ženy začínají být vzdělanější než muži, což je spojeno s řadou různých, a často ambivalentních, dopadů. Ženy u nás tvoří nadpoloviční většinu absolventů vysokých škol⁵¹ a jsou, s výjimkou nejstarších částí populace, vzdělanější ve všech věkových kategoriích. Což platí prakticky na celém Západě, a to obvykle již

⁴⁸ In (Jurečka, 2004) je zmínka o „*parazitismu sui generis*“, spočívajícím v tom, že v době života Harriet si mnohé anglické spisovatelky volily mužský pseudonym, „*aby si tímto způsobem poradily s měřítky, uplatňovanými v literatuře*“ (tamtéž, s. 20, s odkazem na Oatesová-Indruchová, 1998, s. 229). Včetně historické připomínky nadané filozofky a matematicky Theano (546 př. n. l. – ?), která se v antickém Řecku chtěla dále vzdělávat v matematice, a proto se údajně měla provdala za svého staršího učitele Pythagora.

⁴⁹ Např. britská spisovatelka J. Marcetová (1769-1858), přispívající k osvětě a popularizaci věd především pro ženy a mládež, včetně ekonomických poznatků. Anebo „*první socioložka v historii*“, zabývající se i ekonomickou problematikou Britka H. Martineauová (1802-1876), která své ženství vnímala coby značnou výhodu při provádění vlastních sociologických výzkumů. Srov. (Sirůček, 2012d).

⁵⁰ H. Martineauová, H. Taylorová-Millová, M. Fawcettová, B. Webbová, americká sociální aktivistka E. Abbotová (1876-1957) nebo revolucionářka R. Luxemburgová. Srov. (Sirůček, 2012a, 2019b aj.).

⁵¹ „V Česku studovalo v roce 2020 na vysokých školách bezmála 300 tisíc osob. Před dvaceti lety, v roce 2001, měli mezi vysokoškolskými studenty nepatrnou převahu muži, kteří představovali 52 % všech VŠ studentů. Zastoupení žen však už tehdy plynule stoupalo, což pokračovalo i nadále a v roce 2020 již mezi vysokoškolskými dominovaly ženy v poměru 56 : 44. Samozřejmě, velmi výrazné rozdíly v poměru žen a mužů panují napříč různými obory studia. Ženy dle předpokladu kralují v humanitně a sociálně zaměřených oborech a mužským bojištěm jsou pak hlavně obory technické... K vyrovnání poměru žen a mužů mezi vysokoškolskými došlo v roce 2003“ (<https://www.statistikaamy.cz/2021/10/20/ve-vyzkumu-prevazuji-muzi>). U studentů VŠ podíl žen v ČR činil ke konci druhé dekády 21. století kolem 56 %, u absolventů VŠ je ještě vyšší (okolo 60 %).

o něco déle nežli v tuzemsku. Rostou přitom počty studentek i v oborech, dříve považovaných za typicky mužské, např. v technických, chemických anebo lékařských (přičemž významnou roli hrají moderní technologie snižující fyzickou náročnost, např. systémy robotické, navigační apod.). Studentky taktéž častěji vyjíždějí do ciziny a průzkumy mnohdy naznačují taktéž jejich lepší jazykovou vybavenost atd.

S tezí, že ženy jsou u nás ve vzdělání stále diskriminovány souhlasit nelze. Naopak je možné vážně diskutovat, zda realita není spíše opačná. A zda vyšší vzdělanost žen, musí vždy být pouze trendem pozitivním, a to i pro ženy samotné. Za problém závažnější bývá označováno, že rostoucí vzdělanost žen se automaticky neodráží v jejich výdělcích ani kariérních postupech. I ohledně sféry vědy⁵² je poukazováno na to, že ženy narážejí na „skleněný strop“.⁵³ Ženy u nás převažují na školách středních a vysokých, ale je jich méně v doktorandském studiu a méně jich volí akademickou a vědeckou kariéru. Ani mimo tyto sféry se však nemají údajně nacházet v rovnocenném postavení jako muži.

Tradičním argumentem je „gender pay gap“, tedy rozdíly v platech mužů a žen, a to především u mužů a žen s vysokoškolským diplomem. Tato nerovnost však může být vysvětlována různě, kdy se nemusí primárně přitom jednat o žádnou diskriminaci. Např. prostřednictvím vysvětlení volbou vzdělání a pracovních drah. Ženy častěji pracují ve sférách méně placených (jako školství) i méně samy usilují o řídicí posty i méně bojují za vyšší platy. A to i z důvodů psychologických (mají vyšší míru přívětivosti a upřednostňují spolupráci a shodu s okolím, což je při vyjednávání znevýhodňuje). Genderfemistické hlasy neopomenou namítnout, že ženy jsou vlastně za přívětivost penalizovány a na straně druhé nedostatečně oceňovány za svou svědomitost. Takže diskriminace to nakonec přece být má, když ne primární, tak alespoň sekundární.⁵⁴

Na otázku, proč se stále ženský element v ekonomické vědě neprosazuje početněji a více neexistuje jednoznačná odpověď. Relativně menší množství žen v ekonomii bude zřejmě výsledkem současného působení více faktorů. Vedle důvodů obecnějších, souvisejících též s rozdílnou „výbavou“ žen a mužů, včetně specificky ženských funkcí, s dělbou práce (včetně rolí žen v rodinné ekonomice apod.), s vývojem technologií, se společenským, třídním a vlastnickým uspořádáním, strukturálními bariérami (včetně nastavení mantinelů vědecké kariéry) mohou působit faktory i povahy psychologické.⁵⁵

Klíč k vysvětlení – zdaleka nejen menšího počtu prestižních vědeckých vyznamenání

⁵² Ženy např. sice tvoří většinu studentů i absolventů vysokých škol, ale poukazováno bývá, že ve výzkumu a vývoji je však přitom zastoupení výzkumníků pouze čtvrtinové. „V roce 2019... bylo ve výzkumu a vývoji po přepočtu na plný pracovní úvazek věnovaný výzkumné a vývojové činnosti zaměstnáno bezmála 80 tisíc osob, mezi nimiž převažovali muži nad ženami v poměru 71 : 29. Přímo výzkumníků, tedy těch, jejichž činnost je zdrojem nových poznatků, bylo ve stejném roce 42 tisíc přepočtených osob a žen mezi nimi byla méně než čtvrtina (24 %)“. (<https://www.statistikaamy.cz/2021/10/20/ve-vyzkumu-prevazuji-muzi>).

⁵³ Ve smyslu bariér, jejichž součástí mají být např. „mužské síť vlivu“ a další skryté diskriminační praktiky. Při stejném vzdělání tak ženy mají zůstat na nižších pozicích, kolovrátkově omílaným klišé se stalo, že za stejnou práci mají ženy údajně pobírat nižší mzdu. Problémem zůstává formulace za „stejnou“ práci. V drtivé většině případů se o úplně „stejnou“ práci, co to kvantity i kvality, totiž nejedná. Nejen v akademické sféře jsou muži i ženy samozřejmě hodnoceni podle stejných tabulek, tříd či kvalifikačních aj. stupňů.

⁵⁴ Menší průnik žen do sfér intelektuálních aktivit, včetně akademické a vědecké sféry, a to i teoretické ekonomie, bývá spojován se sociálně determinovanou aspirační úrovní žen. Prokazováno studiemi bývá např. na to, že ženy vědkyně se mají často ucházet o vyšší vědecké posty až po dosažení daleko většího počtu dílčích úspěchů nežli vědci muži. K pramenům srov. (Sirůček, 2019b).

⁵⁵ Vědecká kariéra nebývá obvykle vnímána coby typicky ženská, což se dotýká i ambicí žen samotných.

v ekonomii, udělených ženám – však přitom může být ve skutečnosti prostý a přirozený. Vědecká kariéra žen je blokována jejich vlastní biologickou podstatou. V životním období, které bývá nejpłodnější z hlediska formulování nových přístupů, totiž plní většina žen úkoly mateřské. Jakožto nejvyšší poslání ženy. V západní civilizaci byla po dlouhá staletí žena obdivována a uctívána především jako dárkyně života. Na čemž stavěly i společenské normy, v rámci kterých byly úloha, a z ní vyplývající postavení žen a mužů ve společnosti, odlišné. Což ovšem nutně nemusí vždy a automaticky znamenat, že se jedná v případě žen o postavení podřadné a u mužů naopak o nadřazené.

Postavení žen ve společnosti je po celou dobu existence lidských civilizací neoddělitelně spojeno s rodičovskou zátěží, která je u žen mnohem vyšší nežli u mužů, a to nejen z hlediska biologického, nýbrž i psychologického anebo sociálního. Po narození dítěte má žena za sebou extrémní energetickou investici v podobě těhotenství i porodu, tudíž i proto je její zájem na zdárném prospívání potomka zákonitě větší nežli zájem otcův. Což dále umocňuje i to, že žena kojí. Extrémní reprodukční zátěž je přitom dnes ve vyspělých zemích již výjimečná, k čemuž přispěla i filozofie plánovaného rodičovství a moderní anti-koncepce. S poklesem porodnosti klesá i rodičovská zátěž a v moderních společnostech převládají ženy coby matky jednoho až dvou dětí. Postavení žen v tomto ohledu je dnes takové, že ženy bez větších překážek mohou konkurovat mužům nejenom ve vzdělání, ale i v pracovní či akademické kariéře. Tzv. znevýhodnění kvůli rození dětí – podle radikálních feministek „*Evina prokletí*“ – se ovšem ženy nemohou zbavit nikdy.

Hesla o rovnosti pohlaví a jejich stejných právech ignorují, že muži a ženy si rovni být nemohou, neboť jsou jiní. Stačí nahlédnout do učebnic biologie, které nezamlčují odlišnosti od fyziologie po logiku. Leč biolog, který by na to dnes veřejně poukazoval, ocitá se v nebezpečí, stát se veřejným nepřitelem a obětí mediálního lynče. Muži po celá staletí prokazovali ženám úctu právě z důvodu vzájemné odlišnosti. Z důvodu, že muži mohou zvládnout vše, kromě jediného (pro přežití však rozhodujícího) – být matkami.⁵⁶

Menší počet žen v ekonomické vědě tudíž nemusí být primárně vztahován k odlišnému přístupu ke vzdělání ve vyspělých zemích (což hrálo významnou roli dříve), ani k rozdílnému intelektuálnímu potenciálu žen a mužů, který je sice realitou, ale nesmí se o něm dnes veřejně diskutovat.⁵⁷ Za významnější lze označit biologické nastavení žen, tedy fakt, že ženy jsou matkami. Tato role je vyrazuje z aktivní vědecké kariéry v kritickém období

⁵⁶ Dnes se ovšem již mateřství v tzv. vyspělých zemích neoslavuje a na ženu, která nestojí o kariéru (včetně dráhy špičkové teoretické ekonomky), nýbrž preferuje rodinu, se opovržlivě pohlíží jako na zaostalou zpátečnici a zrádkyni pokroku. Studie snášejí důkazy o tom, kterak je ekonomicky nevýhodné mít děti, a jak mateřství fatálně brzdí ženy v jejich kariéře a údajně i seberealizaci. Progresivistické genderové konstrukty, které ovládly liberální média i tzv. modernizované školství, od dětského věku ženy přesvědčují, že si především musí užívat, bavit se, poté udělat pracovní kariéru a až teprve potom, pokud vůbec zbyde chvilka, mohou i mít dítě a rodinu. Což je v současnosti umocňováno „*zelenou*“ vírou, že je nutné bojovat s počasím a zachránit planetu tím, že zchudneme, nebudeme topit, jíst maso ani mít děti.

⁵⁷ Skutečné či domnělé rozdíly mužů a žen jsou dnes věcí vysoce politizovanou i citlivou. Např. vystoupení rektora Harvardu, ekonoma L. H. Summerse, v roce 2005 vyvolala vlnu pobouření a tento musel odstoupit. Prezentoval nekorektní názor, že menší úspěch žen ve vědě a technických oborech je důsledkem nikoli jejich diskriminace, nýbrž přirozených biologických rozdílů. Propuštěn byl i vedoucí inženýr Googlu, a to za prohlášení, že muži a ženy mají odlišné vlastnosti a jsou dobří v různých úkolech. Genderová ideologie ostře napadá údajné stereotypy a předsudky o ženě jako neracionální bytosti, která má být proto vyřazena z racionálních sfér lidské činnosti – z vědy, výzkumu či technických aj. oborů. Menší zastoupení i úspěchy žen (včetně ekonomie) mají být způsobeny pouze nepřátelským prostředím ovládaným muži. Kdo s tímto dogmatem bezvýhradně nesouhlasí, je „*male chauvinist pig*“, pro které není ve „*slušné*“ společnosti místo.

prvních cca deseti let. V době, kdy většina mužů koncipuje klíčová díla, za která bývají oceňováni. Mužům naskakují publikace, stáže, konference i kontakty a stávají se šéfy a vedoucími, zatímco ženy dlí na mateřské a pečují o děti. Díky přirozené roli matek jim po dostudování vzniká mezera v kariéře, která se těžko dohání. Po návratu do práce často již bývají jejich místa obsazena a ony se musí spokojit s méně prestižními posty. Tudíž ve statistickém průměru – a to samozřejmě nejenom v ekonomické vědě – ženy nedosahují výkonů a pozic mužů, v čemž se především odráží jejich biologický status matek, fyzického mateřství, na čemž žádné společenské uspořádání nemůže nic změnit. Hledání rovnováhy mezi mateřstvím a kariérou – přičemž za všechno se vždy platí – tudíž zůstává klíčovým ženským tématem.

Ekonomická věda, včetně struktury laureátů nejprestižnějších ocenění, se v tomto ohledu až tak dramaticky jiným vědám nevymyká. Uvedené šířeji platí i v dalších sférách a pravděpodobně představuje jeden z důležitých důvodů, proč je mnohem méně žen než mužů i na vysokých manažerských postech. Feministické hlasy biologické nastavení žen ale ignorují a jednostranně zdůrazňují společenské tlaky, výchovu, předsudky. Neustále poukazují na gender kontrakty, na nerovné rozdělení rolí v domácí sféře a péči o dítě etc.

Text (Sirůček, 2019b) představuje dvě ženské osobnosti náležející k nejvýznamnějším ekonomkám:⁵⁸ J. V. Robinsonovou (1903-1983) a R. Luxemburgovou (1871-1919). Asi nebude úplnou náhodou, že Robinsonová jednu z klíčových prací publikuje přesně ve svých třiceti letech. Výjimečná zůstává ovšem v tom, že kariéru dokázala skloubit s mateřstvím. Sympatické na Robinsonové zůstává, že nikdy ublíženě nefňukala nad tím, že má být tzv. diskriminovanou ženou v nepřátelském, misogynním světě mužské ekonomické vědy. Když se jí ptali, zda nebyla diskriminována proto, že je žena, Robinsonová rozumně odpověděla: „*Ne, ale pro svoje myšlenky*“ (Eichner, 1984, s. 45).

Ani R. Luxemburgová se tím, že byla ženou, nikdy přehnaně, ani hašteřivě, neoháněla, ani z toho nedělala bůhvíjaké politikum.⁵⁹ Odvážná R. Luxemburgová se označovala za „*posledního muže v německé sociální demokracii*“, přičemž ovšem na své ženství nikterak nerezignovala, a tímto i aktivně sama žila. R. Luxemburgová usilovala o emancipaci pracujícího člověka, a to samozřejmě i žen, ve smyslu sociálně spravedlivější společnosti.

I přes relativně nekonvenční osobní život, nepovažovala R. Luxemburgová manželství za buržoazní přežitek (a již vůbec ne za zotročení anebo znásilnění ženy). Poučné z hlediska feministického soustavného volání po skloubení mateřství a pracovní kariéry může být i to, že R. Luxemburgová si velice dobře uvědomovala, že nelze nikdy mít úplně všechno, resp. že vždy je v neposlední řadě nutné něco podstatného i obětovat. Sama řešila dilema mezi tím, být matkou, anebo být revolucionářkou. Uvědomuje si, že obojí možné naplno není, minimálně proto, že by ji samotnou dítě naplnilo strachem.⁶⁰ Dnešním emancipovaným ženám je však pořád vštěpováno, že mají tzv. právo na úplně všechno. Nejlépe ihned, bezpracně i bez obětí.

⁵⁸ Srov. (Arestis, Sawyer, 2000), (Cicarelli, Cicarelliová, 2003), (Polkinghornová, Thomsonová, 1999), (Sjoka, 2002).

⁵⁹ Ve filmovém zpracování z roku 1986 jí dokonce muži z vedení německé sociální demokracie přesvědčují, aby se k ženské otázce hlásila více. I když samotná Luxemburgová tuto problematiku zcela neopomíjí. Nicméně např. C. Zetkinová byla profeministicky a prožensky zaměřena zřetelněji. Při diskuzi o názvu Spartakovci, který Luxemburgová vymýšlí, glosuje, že pokud bude třeba, Klára (tj. Zetkinová) si u spartakovského povstání prostě „*nějakou ženu vymyslí*“. K pramenům srov. (Sirůček, 2019b).

⁶⁰ Ve filmovém portrétu osudový muž L. Jogiches říká, že údělem Luxemburgové je „*přivádět na svět ideje*“.

Níže je popisován trojúhelník v podobě H. Taylorové-Millové po boku svého prvního chotě J. Taylora a zároveň i J. S. Milla, který se posléze stává jejím druhým manželem. Historie zná další slavné trojúhelníky. Vedle ženy po boku více mužů⁶¹ jsou ovšem častější vztahy muže s více ženami. Namátkou např. u marxistického teoretika, politika a vůdce bolševické revoluce V. I. Lenina (1870-1924). Mnoho let, vedle manželky, politické pracovnice, pedagožky a organizátorky sovětského školství N. K. Krupské (1869-1939), udržoval vztahy s další ženou. S revolucionářkou, političkou a feministkou francouzského původu I. S. Armandovou (1874-1920). Všichni spolu dokonce určitý čas žijí pod jednou střechou. Další ženou, která významně zasahuje do Leninova života se stává revolucionářka F. J. Kaplanová (1890-1918), která se pokusila 30.8.1918 o atentát na tehdejšího hlavního představitele vznikajícího sovětského státu.

Touhy, dílo a feministické inspirace H. Taylorové-Millové

Narodila se 8.10.1807 v Londýně jako Harriet Hardyová. Doma se jí dostává neformálního vzdělání, které ústí v ranou vášeň pro poezii. V roce 1826 se vdává za obchodníka s léky J. Taylora (1795-1849). Což feministické interpretace formulují způsobem, že za Taylora byla provdána a kritizují i věkový rozdíl, který přitom nepřiměřený až tak není. Přiznávají, že Taylor se sice k Harriet měl chovat velkoryse, a dokonce měl podporovat i její zájmy, např. o literaturu, nicméně neopomenou přitom zdůraznit krutost manželství viktoriánské éry, resp. okovy instituce manželství vůbec.

Manželé Taylorovi spolu měli tři děti, které Harriet měla mít ráda. Ovšem ona touží po životě mimo domov a po intelektuální společnosti. Manželství ani mateřství ji nenaplnuje. Manželé jsou aktivní v Unitariánské církvi,⁶² pohybují se v radikálních politických kruzích a aktivně podporují práva žen. Což je spojovalo s J. S. Millem, kterého Taylor pozval na večeři. Mill je asertivní a vášnivou Harriet okouzlen, stávají se blízkými přáteli a píší si obsáhlé dopisy, v nichž diskutují zejména o manželství, rozvodech a právech žen.

Roku 1830 startuje dlouholetý důvěrný vztah Harriet s Millem. Až do skonu prvního manžela v roce 1849 Harriet žije svazek paralelní k oficiálnímu manželství. Všichni tři zainteresovaní se přitom stýkají a udržují korektní kontakty. Po několika vztahových krizích se ustálilo uspořádání, kdy Harriet s dětmi (přičemž synové jsou brzy odesláni do internátních škol) formálně zůstává u manžela. Značnou část roku však tráví na venkově, kde ji pravidelně navštěvuje Mill. K návštěvám má docházet i v Londýně, v domě manžela. Hodně času spolu tráví i na cestách, podnikaných za účelem zlepšení Harrietina zdraví. Trpět měla trpět potížemi dýchacími, spojenými s postižením nervové soustavy.

Romantizován bývá charakter zakázané lásky Harriet a J. S. Milla v době přísných viktoriánských mravů. Včetně jejich tajných schůzek např. v londýnské zoo u klece s nosorožci. (Post)moderní interpretace nezřídka zdůrazňují, že mělo jít o naprosto plnohodnotné intelektuální partnery i to, že samotný J. Taylor dal svolení k tomu, aby zůstávali (platonickými) přáteli. Jejich vztahy měl Taylor tolerovat, i když se od něj Harriet stále

⁶¹ Paralelní mimomanželské vztahy udržovala např. i B. Němcová. K recepci života a díla Němcové a jejím vztahům s F. M. Klácelem (včetně peripetii utopického Klácelova českomoravského bratrstva či výchovně vzdělávacího působení Klácela na Němcovou nejen ohledně utopického socialismu) srov. (Sirůček, 2022c).

⁶² Harriet přispívá do jejich tiskoviny *Monthly Repository* několika svými články. Tyto měly zůstat jedinými publikacemi, s nimiž měla být Harriet otevřeně spojována. Srov. (Taylorová-Millová, Jacobsonová, 1998).

zřetelněji oddělovala. O rozvod však Harriet neusiluje. Údajně z důvodu obav ze ztrát kontaktů s dětmi i kvůli ještě většímu společenskému znemožnění obou partnerů. Jiné interpretace však namítají, že uvedený stav panovačné Harriet vyhovoval, neboť mohla manipulovat a zahrávat si se dvěma muži zároveň.⁶³ J. S. Mill si měl vytvořit sebeklam, který měl s Harriet šťastně sdílet. Sebeklam o utopickém partnerství rovných.⁶⁴ Teprve roku 1851 Harriet uzavírá legální sňatek s J. S. Millem. V duchu společně vyznávaných filozofických zásad Mill odmítá obvyklé právní výsady manžela v manželské smlouvě.⁶⁵ Harriet si v novém manželství zachovala plnou právní a ekonomickou autonomii.

Mimomanželský vztah s J. S. Millem byl – podle viktoriánských standardů – považován za skandální a stal se i terčem pomluv a klevet.⁶⁶ Samotná Harriet pocítovala odpor veřejnosti vůči své osobě, a ani později proto nechtěla být explicitně uváděna coby spoluautorka Millových děl. Schvalováno totiž nebylo ani její druhé manželství s Millem, které také způsobilo Millovu odcizení od většiny jeho rodiny. Zkušenosti se společenskými tlaky a konformitou vedly k obavám Milla i Harriet ze světa bez svobody slova. Manželé Millovi žili, spolu s Harrietinými dětmi, stále osamoceněji. Po dlouholeté úřednické službě u Východoindické společnosti odchází Mill do důchodu a rozhoduje se odcestovat s Harriet do Montpellier. Při průjezdu Avignonem se Harriet roznemohla a její stav se rychle zhoršoval. Ve francouzském Avignonu umírá na tuberkulózu 3. 11. 1858. Po její smrti Mill zakupuje dům ve Francii nedaleko Harrietina hrobu, kde tráví většinu času. Posléze je pohřben vedle své ženy. Na Harrietině náhrobku byl Millův srdceryvný a dlouhý nápis až tak dlouhý, že jeho vlastní jméno se na náhrobek při Millově pohřbu ani nevešlo.

S Millem od počátku Harriet spojoval zájem o filozofii a umění. Šlo o dlouholetý vztah velmi blízký, kdy dvojice trávila společnými diskuzemi mnoho času. V autobiografii (Mill, 1873) mnohé ze svých myšlenek oddaně připisuje právě Harriet. Dynamika vzájemné spolupráce může být nahlížena ve světle jejich korespondence.⁶⁷ Tato odhaluje, že Mill měl být autorem většiny jejich společných děl, zatímco Harriet poskytovala kritiky a úpravy. Harriet přitom však nebyla pouhá Millova filozofická fanynka. Nebála se mu opovnovat, především v otázce ženských a lidských práv, kde Harriet zastávala názory ještě radikálnější.

⁶³ Úhly pohledu zůstávají různorodé. Obdobně jako např. u B. Němcové, která tradičně bývá líčena coby oběť svého omezeného muže J. Němce. Jiné interpretace ale ukazují na to, že rodinným potíživcem nebyl manžel – opomíjený vlastenec a neprávem dehonestovaný – nýbrž především ona. Srov. (Sirůček, 2022c).

⁶⁴ (Phyllisová, 1993) prezentuje vztah Milla a Harriet jako dva příběhy – jeden „žitý“ a druhý „vyprávěný“. Ve skutečnosti měl být Mill Harriet zcela ovládán, ve smyslu žitého příběhu nadvlády a podřízenosti. Rovnocenný vztah mezi nimi měl být sebeklamem, pocitem či vírou, že se k sobě chovají jako rovný k rovnému v duchu vyprávěného příběhu rovnosti. Harriet se vymyšlená role líbila, neboť v praxi měla ráda pocit převahy a v teorii snila o rovnosti. Mill měl být Harriet poslušně oddán. Jeho mozek schvaloval rovnost, ale jeho duše toužila být ovládána. Za obecné porobení žen měl Mill pykat dobrovolným, ba přímo nadšeným poddanstvím, prezentovaným přitom jako vzorové manželství sobě rovných. Srov. (Fay, 2002).

⁶⁵ „Manželství je jediné nevolnictví, které zákon připouští“ (Mill, Taylorová-Millová, 1832-33, cit. dle <https://citaty.net/autori/john-stuart-mill/?o=new>).

⁶⁶ S odkazy na korespondenci – srov. (Hayek, 1951 aj.) – některé interpretace však píší o takřka přátelských vztazích celého trojúhelníku i o tom, že Harriet možná vůči oběma partnerům zachovávala celibát. Což mělo korespondovat s jejich přísnou filozofií s důrazem na morálku a sebeovládání. Po vzoru otce J. Milla dbal J. S. Mill přísně na neustálou kontrolu nad sebou samým („Naučil jsem se být šťastný tím, že jsem své touhy omezoval, místo abych je uspokojoval“ (Mill, 1873 – cit. dle <https://citaty.net/autori/john-stuart-mill/?o=new>)). Jako „asexuální trojku“ charakterizuje vztahy též (Buchholz, 1993). Harriet přitom měla pro J. S. Milla být bohyní – „Mnoho Millových přátel soudilo, že propadl vidině“ (tamtéž, s. 88).

⁶⁷ Srov. (Hayek, 1951, 1969), (Robsonová, Robson, 1994). Korespondence dokladuje, jak byl Mill Harriet nesmírně oddán a vše s ní konzultoval. Harriet měla mít solidní povědomí i o ekonomické problematice.

Určení skutečného vlivu Harriet a jejího podílu na Millových dílech je značně obtížné a může být, a také i bývá, různě interpretováno. Např. in (Pressman, 2005) není při krátkém představení života, díla a odkazu J. S. Milla o Harriet nejmenší zmínka. Naopak autorky jako A. S. Rossiová⁶⁸ nebo J. E. Jacobsonová⁶⁹ zdůrazňují zcela zásadní vliv Harriet na Millovo dílo nejenom filozofické. Mill totiž měl pociťovat obavy, že z něj stane bezcitný stroj na uvažování neschopný vyjádřit vyšší myšlenky. Harriet měla být mnohem spontánnější a zanícenější. Mill měl o sobě uvažovat v první řadě jako o reformátorovi⁷⁰ a až poté jako o filozofovi, který má ovlivňovat veřejné mínění a politickou debatu. Díky Harrietinu nejen intelektuálnímu vlivu měl J. S. Mill být schopen psát přísně logickým způsobem a zároveň mít na paměti vyšší ideály a ušlechtilé hodnoty. Zdůraznění Harrietina přínosu k Millově filozofii má také napomoci pochopit, proč se měl Mill obávat ubíjejícího konformismu a namísto toho měl prosazovat „*experimenty v životě*“.⁷¹ (Johanisová, 2014) poukazuje na spojení rozumu a citu, z čehož vyvozuje i Millovo ekonomické „*disidentství*“.

V naznačeném kontextu je nutné připomenout, jak náročnému vzdělání byl J. S. Mill v mládí podroben. Ohledně výchovy a vzdělání J. S. Milla bývá zdůrazňováno působení jeho otce J. Milla. Skotský kazatel, historik, spisovatel, ekonom a utilitarista James Mill (1773-1836)⁷² měl na vzdělání svých dětí požadavky extrémní. Výchova stavěla na osvícenské víře v rozum, kterou otec potomkům důsledně vštěpoval již od raného dětství.

J. S. Mill měl ve třech letech číst řecky, v sedmi letech rozebíral filozofické dialogy myslitelů jako Platón aj. V osmi letech se začal učit latinsky, brzy na to matematiku, včetně matematiky vyšší a pronikal i do věd přírodních či do poezie. Po dovršení dvanácti let pokračoval studiem logiky a filozofie, včetně pomoci otci při editaci díla J. Benthama. O rok později prochází J. S. Mill úplnými studii politické ekonomie. S dlouhými diskuzemi s otcem při jejich procházkách lesem (které musel mladý Mill přepisovat až k dokonalosti),⁷³ ale i s rodinným přítelem D. Ricardem. Největší vliv však na J. S. Milla měla mít častá přítomnost utilitaristy J. Benthama (1748-1832)⁷⁴ u Millů.

⁶⁸ Srov. (Mill, Taylorová-Millová, Rossiová, 1970).

⁶⁹ Srov. (Jacobsonová, 2002), (Taylorová-Millová, Jacobsonová, 1998).

⁷⁰ Z roku 1831 pochází Millova série článků, resp. esej *The Spirit of the Age*, v níž vyjadřuje víru v možnost reformy existujícího společenského uspořádání – srov. (Mill, Ryan, 1996). Série článků má pět dílů, otištěných v sedmi číslech (č. 77, 82, 92, 97, 103, 107) tiskoviny *Political Examiner*. Článků si všímá T. Carlyle (1795-1881), skotský historik, filozof a esejista, čímž začíná jejich přátelství s J. S. Millem.

⁷¹ Experimenty v duchu liberálních idejí – např. podle (Mill, 1859b) – se týkaly i jeho nevlastní dcery H. Taylorové, která se vydala za svým svobodným ženským snem a načas se stala herečkou.

⁷² Byl žákem J. Benthama a aktivním propagátorem jeho idejí. Rozpracovává ekonomické aspekty utilitarismu, které spojuje s idejemi T. R. Malthuse a D. Ricarda, Pokouší se reagovat na nedostatky a rozpory konceptu Ricarda – srov. (Ricardo, 1817). Bývá řazen též do tzv. Ricardovy školy. Je autorem první anglické učebnice politické ekonomie (Mill, 1821). Bývá mu připisována formulace první verze Sayova zákona trhů ve smyslu metafyzické rovnováhy – srov. (Say, 1803, 1824). Taktéž i autorství konceptu komparativní výhody, spojovaného především s Ricardem. Srov. (Sojka, 2002, 2010 aj.).

⁷³ Zápisky mladého J. S. Milla sloužily J. Millovi jako podklady pro jeho učebnici (Mill, 1821).

⁷⁴ Britský právník, vědec a reformátor, „otec utilitarismu“ J. Bentham proslul novou konceptualizací lidského bytí a motivace – srov. (Bentham, 1789). Lidské bytí má vyrůstat z principu hédonismu a dominantního zájmu o sebe sama. Cílem společnosti má být dosažení co největšího štěstí pro co největší počet lidí. Na základě principu užitku, resp. kalkulu štěstí (slasti a strasti), navrhoval provádět společenské reformy (včetně volebního práva, legalizace odborů, kontroly porodnosti, reformy vězeňství). Reformy měly naplňovat čtyři cíle dobré vlády: dostatečně zajištěnou existenci, blahobyt, bezpečnost a rovnost. Ve světle usilování o blahobyt se pokouší o interpretaci teorie A. Smitha – srov. (Smith, 1776). Bentham požadoval, aby stát vytvářel podmínky pro zaručenou zaměstnanost, minimální mzdy a poskytoval různé sociální dávky. Ekonomii Benham obohacuje především filozoficky, a to zavedením ideje maximalizace užitku do ekonomické analýzy. Zavádí termín užitku do diskuzí právních, politických, morálních i ekonomických. Snažil se

J. S. Mill se rozhodl kráčet ve stopách Benthama a stát se společenským reformátorem. „Četba Benthama uspokojovala v Johnu Stuartu Millovi jeho tíhnutí a vědecké preciznosti a vybavila jej novým úhlem pohledu na sociální procesy“ (Buchholz, 1993, s. 83). V sedmnácti letech se J. S. Mill stává zakladatelem *Utilitarian Society*, která diskutuje a aktivně propaguje utilitaristické ideje, a začíná se věnovat novinářské činnosti. Přibližně do dvaceti let zůstává J. S. Mill nekritickým zastáncem utilitarismu, racionalistické filozofie, kladoucí důraz na sebelásku a uspokojování potřeb.

(Buchholz, 1993) píše, že J. S. Mill coby stroj na myšlení „vypovídá službu“ (tamtéž, s. 85). V tomto období „Mill dovedl benthamovský smysl pro preciznost až příliš k dokonalosti a zcela zapomněl na konečný cíl, jímž mělo být štěstí“ (dtto). Mill upadá do dlouhé deprese, když si uvědomil, že i kdyby všechny jeho potřeby byly ihned uspokojeny, šťasten by nebyl.⁷⁵ Půl roku Mill žije v zoufalství a často uvažuje o sebevraždě. Scházejí mu především city, které mu v dětství neposkytovala ani chladně otažitá matka. Postupně J. S. Mill objevuje význam citů, začíná číst britské romantické básníky, německé idealisty či francouzské socialisty. Časem J. S. Mill nejenom prohlubuje a obohacuje utilitaristickou filozofii, nýbrž vnáší i nové a originální pohledy do celého sociálně ekonomického myšlení.⁷⁶ V čemž mu nikoli nevýznamným způsobem má napomáhat právě Harriet.

Rok po Harrietině smrti publikuje J. S. Mill proslulou esej *O svobodě* (Mill, 1859b), na níž pracoval s Harriet, což neopomíjí zdůraznit v autobiografii (Mill, 1873). Text (Mill, 1859b) se stává jednou z nejvýznamnějších obhajob svobody projevu a individualismu. Za svůj přínos by tak mohla být i Harriet uznávána coby jedna z velkých person klasického liberalismu.

Připomínán bývá podíl Harriet v syntetickém díle *Zásady politické ekonomie a jejich určité aplikace v sociální filozofii* (Mill, 1848). V pracích J. S. Milla se objevuje též kritika některých negativních sociálních důsledků průmyslové revoluce a kapitalistického uspořádání, které navrhuje překonat sociálními reformami. Právě v této oblasti bývá spatřován silný vliv Harriet.⁷⁷ Později Mill celou práci označuje za společnou.

Zdůrazněním sociálně ekonomických faktorů Mill reaguje i na radikalizaci sociálních požadavků chudých vrstev a nastupující socializační tendence. Vliv Harriet je spatřován též v metodologickém „dilematu“ Millových prací. J. S. Mill ve sféře výroby (ovládané objektivními a neměnnými zákony) vyznává principy ekonomického liberalismu, ale sféru rozdělování (s vlivem institucionálních faktorů) spojuje se sociálním reformismem.

tímto postavit společenské vědy na roveň přírodním, přičemž doufal, že „se stane Isaacem Newtonem morálního světa...“ (Pressman, 2005, s. 39). Bentham náleží k prvním ekonomům, kteří vysvětlení hodnoty nehledají v nákladech výroby, nýbrž v užitku. Za ekonomické dílo bývá považován spis *Obrana lichvy* (Bentham, 1787). Kritizuje Smithem podporovanou veřejnou regulaci úrokových měr a poukazuje na negativní ekonomické důsledky zákonů regulujících úrokové míry (tyto mají poškodit chudé, neboť se méně půjčují, mají bránit rozvoji inovativního podnikání, chudí si zdroje mají získávat méně společensky přijatelnými způsoby a zákony mají vést k nárůstu černých půjček s ještě vyššími úroky).

⁷⁵ „Bentham uváděl, že hra v poker je stejně dobrá jako básnictví, pakliže potěšení z nich pramenící jsou navzájem sobě rovná“ (Buchholz, 1993, s. 88). J. S. Mill však postupně dospívá k nesouhlasu. „Vzal jiné metafory a namítl, že raději bude nespokojeným Sokratem než dobře krmeným čuníkem“ (tamtéž, s. 88-89).

⁷⁶ Srov. (Johanisová, 2014 aj.).

⁷⁷ Což bývá dokumentováno i druhým vydáním *Zásad politické ekonomie* (Mill, 1849), které vykazuje větší akcent na sociální reformy, ve srovnání s vydáním prvním. Již do prvního vydání chtěl Mill zařadit pasáž, v níž chválil Harrietiny příspěvky. Harrietin tehdejší manžel mu v tom však měl zabránit v obavách před veřejným pobouřením. Mill však tuto dedikační pasáž ponechal ve vydání rozdávaném blízkým přátelům.

Některé kapitoly spisu (Mill, 1848), který se stal nejpoužívanější učebnicí politické ekonomie téměř až do konce 19. století, mají vznikat přímo z podnětu Harriet a sestávat z jejích myšlenek. Bývá připomínána především kapitola *Pravděpodobná budoucnost pracujících tříd*.⁷⁸ Objevují se zde i prvky uvažování utopických socialistů, s důrazem na vzdělávání pracujících (v čele s přednáškovou činností či školním vzděláváním), resp. na jejich morální a intelektuální pokrok. S vizí, že tyto třídy se s nerovnoprávným postavením nespokojí a budou vyžadovat zákonné změny a prosazovat organizaci výroby založenou na samosprávě. Propagována je role družstev, kombinujících svobodu jednotlivců s využíváním výhod výroby ve velkém. Na rozdíl od většiny tehdejších socialisticky orientovaných prací text nevnímá konkurenci jen negativně a antisociálně. Ochranu před konkurencí Mill spojuje s „*ochranou v lenosti a duševní zemdlelosti*“.⁷⁹

J. S. Mill nejenom v autobiografii (Mill, 1873) opakovaně vyjadřuje míru duševní spolupráce a hluboký vztah ke své partnerce. Tvorbu označuje za „*společnou produkci*“ a Harriet za inspirátorku i spoluautorku většiny svých publikací. Jejich „*kooperační psaní*“⁸⁰ začíná novinovými články a přes učebnici (Mill, 1848, 1849) pokračuje u textu (Mill, 1859). Mill a Harriet se angažují v rodícím se feministickém hnutí. Spolu píší eseje a úvahy o manželství či právech žen (Mill, Taylorová-Millová, 1832-33, 1832 aj.). Zvláště kriticky Harriet poukazuje na ponižující účinky ekonomické závislosti žen na mužích a navrhuje radikální reformy zákonů týkajících se manželství. Společně s Millem obhajují zákony na ochranu žen před násilnickými manželi (Taylorová-Millová, Mill, 1851).

Ostatně právě J. S. Mill bývá označován i za prvního feministického ekonoma, resp. za jednoho z prvních mužských stoupenců genderové rovnosti. Především díky textu *Poddanství žen* (Mill, Taylorová-Millová, 1869), který mu pomáhala dokončit dcera Harriet – Helen Taylorová.⁸¹ Do celé práce jsou zahrnuty prvky Harrietina myšlení a její radikální názory,⁸² včetně zdůraznění důležitosti účasti žen na veřejném i politickém životě. Práce popisuje postavení žen ve druhé polovině 19. století a podporuje ideu jejich emancipace. Proměnám role žen v manželství mají bránit společnost a genderové konstrukty, dále vzdělání a samotné manželství. Útlak žen je označen za přežitek z minulosti, který nemá mít žádné místo v moderní společnosti. Má se jednat o souhrn předsudků, bránících pokroku lidstva. Autoři věří, že intelekt (rozum) má přinášet větší štěstí nežli smysly (pud). Navrhují organizaci společnosti na principu rozumu, kde by „*rodové náhody*“ (jako je pohlaví) neměly hrát roli.⁸³ Ženy tudíž mají mít nárok na stejná práva a svobody jako muži,

⁷⁸ Jde o kapitolu 5. in kniha IV. *Vliv společenského pokroku na výrobu a rozdělování* – s využitím vydání New York: D. Appleton and Co. 1885. ISBN nemá, resp. <https://www.gutenberg.org> (překlad PS).

⁷⁹ (Cit. s využitím Jurečka, 2004, s. 15, s odkazem na Taylorová-Millová, Jacobsonová, 1998, s. 315). In (Mill, 1848) je konstatováno, že pouze „*díky zásadě konkurence má politická ekonomie nárok mít charakter vědy*“ (cit. s využitím Vickers, 1995).

⁸⁰ V „*integrovaném procesu psaní*“ mělo docházet k propojování příspěvků obou: „*Harrietino široké vidění, její obecný pohled a iniciace směru argumentace, to byl „materiál“, ze kterého John dělal psaný text. J. S. Mill sám sebe představuje v úloze tlumočníka původně Harrietiných myšlenek, v úloze „prostředníka mezi nimi a obecností...“*“ (Jurečka, 2004, s. 17, s citací Mill, 1873, s využitím českého překladu 1901, s. 186).

⁸¹ Feministická aktivistka, spisovatelka a herečka H. Taylorová (1831-1907) žila po smrti své matky Harriet s nevlastním otcem J. S. Millem (kterému se oddaně starala o praktické záležitosti i korespondenci) a společně bojovali za práva žen. Pomáhala Millovi taktéž v jeho bádáních a aktivitách botanických.

⁸² Připomínán bývá i vliv amerického spisovatele, kritika a aktivisty J. Neala (1793-1876), který má Milla indoktrinovat ohledně boje za práva žen při pobytu v Londýně ve druhé polovině 20. let 19. století. Další osobností přispívající k Millově inklinaci k průkopnickému feminismu byl A. Comte – srov. (Haac, 2018).

⁸³ J. S. Mill záněšeně odmítal otroctví a podporoval jeho zrušení ve Spojených státech – srov. (Mill, 1850).

zejména pak na právo hlasovací. V duchu víry, že každý má mít právo volit, s jedinou výjimkou barbarů a lidí nevzdělaných.⁸⁴

Harriet je identifikována jako hlavní autorka eseje *Osvobození žen* (Taylorová-Millová, Mill, 1851), ve kterém obhájuje plnou právní, sociální a ekonomickou rovnost žen. Text pojednává o postavení žen na trhu práce. Cílem je osvobození žen v širším slova smyslu, včetně přiznání volebního práva. Harriet staví na tom, že žádná povolání nejsou a priori mužská a ženská. Proto nemá být jedinou sférou působení žen domácnost. Na příkladu historických panovnic dokládá, že ženy prokazují kvalifikaci i pro nejvyšší funkce – a to v míře, ve které jsou k těmto aktivitám připouštěny. Propagován je svobodný přístup na trh práce, bez bariér z hlediska pohlaví či sociální příslušnosti, ale i schopností a talentu.

Svobodný přístup má umožnit každému odzkoušet a prokázat schopnosti, což má ústít v obecný prospěch z optimální alokace zdrojů. Možnost žen soutěžit s muži o zaměstnání i další postavení má vést k tomu, že společnost získá na jakékoli posty osoby nejlepší i nejkvalifikovanější. Tam, kde existuje neslučitelnost osobních dispozic a požadavků kladených na konkrétní povolání, tato neslučitelnost se má prosadit sama. Přitom má být nemravné využívat potenciálního nesouladu předpokladů a požadavků k vylučování někoho z povolání v případech, kdy tento nesoulad mnohdy fakticky vůbec neexistuje (např. u svobodných žen). Apelováno je na překonávání stereotypů a předsudků ohledně podřízeného postavení žen, což v konečném důsledku omezuje rozvoj celé společnosti.

Argumentováno je proti tomu, že zaměstnání žen se nalézá v rozporu s jejich mateřskou funkcí. Ne všechny ženy se totiž chtějí, a mohou, stát matkami. Za důvod k omezování občanských práv žen není považováno ani to, že svobodná volba povolání pro ženy i muže může vést k přílivu žen na trhy práce, ke zvýšení konkurence a snížení mezd mužů. Společný příjem mužů a žen by však měl být vyšší nežli dřívější výdělků samotných mužů. Působit má i mimoekonomický kompenzační moment, kdy zaměstnání žen vede k omezení ekonomické závislosti na mužích a tyranie z toho plynoucí. Prevenci poklesu mezd Harriet spojuje i s omezováním dětské práce. Polemizuje s tvrzením, že ženy musí být chráněny před špatnými vlivy světa, kdy vstup do zaměstnání má být spojen s rivalitou, boji, sobectvím a z lidí činí hrubé a nepřátelské bytosti. Čímž má být zabráněno, aby muži zmíněným vlivům nepodlehli zcela. Harriet ale připomíná, že v moderní době hrubá síla a násilí již nehrají takovou roli. A vlastnosti typu nenávisti, zlomyslnosti a nevraživosti mají být obdobně zastoupeny u mužů i u žen. Vzdálenější budoucnost je spojena s vizí, že zanikne „dědičné“ rozdělení lidstva na třídy zaměstnanců a zaměstnavatelů i regulace odměňování pouze principy poptávky a nabídky.

Samostatných textů Harriet publikovaných za jejího života je méně. Přispívá do unitariánského časopisu *Monthly Repository*. Zabývá se tématy ekonomickými, filozofickými, politickými, ale i historií tiskárenství atd. Píše básně, eseje, recenze. Je přitahována i utopicky socialistickými idejemi R. Owena.⁸⁵ Jako vytrvalá obhájkyň práv žen uveřejňuje úvahy a apely ohledně sociálně ekonomické emancipace žen.

Intelektuální a životní sepjetí tandemu Mill & Harriet je stále diskutováno. Vztah bývá nazírán jako komplexní a zkoumány jeho různé dimenze (filozofické, psychologické, sexuální, zdravotní⁸⁶ aj.). Míra vlivu Harriet na J. S. Milla ovšem dodnes zůstává předmětem

⁸⁴ K podmínkám, kdo si může volit své zástupce srov. (Mill, 1861).

⁸⁵ K Owenovi srov. (Johanisová, 2014) či (Perný, 2020).

⁸⁶ (Kammová, 1977) se zamýšlí i nad sexuální dimenzí vztahu Milla a Harriet, včetně toho, zda tato vůbec existovala. Sexuální a zdravotní (in)dispozice přitom mohly mít – vedle filozofických, světonázorových a ideologických stanovisek – vliv na jejich úvahy ohledně postavení mužů a žen. Srov. (Jurečka, 2004).

různých interpretací. Od rovnocenného vztahu, přes mínění, že byla jeho celoživotní múzou, až k názoru, že J. S. Mill jí byl naprosto ovládán. Připomínáno přitom bývá, že dobově v Anglii nezbývalo ambiciózním ženám nežli „*dělat vědu*“ přes muže.

Poslední polyhistor, „*svatý muž*“, rozpolcený liberál i ekonom

Vzhledem ke svému neobvykle širokému odbornému záběru bývá J. S. Mill někdy označován za posledního polyhistora. Otázka posledního polyhistora však zůstává trvale otevřená i proto, že není jasné, jak velkou část vědění musí tento obsáhnout. Polyhistor má být osobností všestranného vzdělání, která svým bádáním, činností spisovatelskou aj. zahrnuje mnoho různých oborů lidského vědění. Obsažení takřka veškeré dobového vědění bývá spojováno s Aristotelem ze Stageiry (384 př. n. l. – 322 př. n. l.), někdy i Platónem (427 př. n. l. – 347 př. n. l.) anebo L. da Vincim (1452-1519). Ohledně posledního evropského polyhistora bývají skloňována jména jako právě L. da Vinci anebo J. S. Mill, dále J. Caramuel (1606-1682), G. W. Leibniz (1646-1716), J. W. Goethe (1749-1832), A. F. H. Humboldt (1769-1859), ale taktéž B. Bolzano (1781-1848).⁸⁷

Z českých (a moravských) výrazných osobností bývá označení polyhistor spojováno také se jmény jako T. Hájek z Hájku (1525-1600), K. Harant z Polžic a Bezdržic (1564-1621), J. A. Komenský (1592-1670), J. F. A. Buquoy (1781-1851), J. E. Purkyně (1787-1869) či F. Křižík (1847-1941). Českými polyhistory, mnohdy více než polozapomenutými, přitom bývají zvaní též Klaret (Bartoloměj z Chlumce) (asi 1320-1370), P. Žídek (1413-1471), D. Basilius z Deutschenberka (1585-1628), J. M. Marků (1595-1667) anebo B. Balbín (1621-1688). Také i mladší současník Bolzana K. S. Amerling (1807-1884) bývá někdy uváděn coby svérázný polyhistor svého druhu.⁸⁸

J. S. Mill je encyklopediemi prezentován jako filozof, logik, etik, metodolog, politický ekonom, politolog, publicista, sociální reformátor, feministka, státní úředník anebo liberální politik. Zabýval se, mimo jiné, taktéž národohospodářskou problematikou, tématy přírodovědnými,⁸⁹ přispívá k vědeckému uchopení psychologie etc. V kontextu politické

⁸⁷ Bolzana jako jednoho z posledních polyhistorů nejenom českých zemí představuje studie (Sirůček, 2022c). Bolzano nebyl jen matematikem a logikem evropského formátu, teologem, filozofem, učitelem a vychovatelem, nýbrž také kritickým sociálním myslitelem a reformátorem, jehož dílo má i zřetelné dimenze ekonomické. Je i nejznámějším českým utopistou, kdy jeho spis zůstává první původní, a dodnes i jedinou, ucelenou a systematickou českou utopií. S prvky socialismu utopického, křesťanského i státního.

⁸⁸ V rudolfinské Praze žil, zemřel a je zde pochován učenec J. Š. E. Delmedigo, s rudolfinskou Prahou je spojen J. Dee – oba též zvaní polyhistory. Mezi polyhistory je někdy řazen i německý literát narozený a zemřelý v českých zemích W. E. Gautsch. Vedle skutečných intelektuálních polyhistorů (typu středověkých či antických autorit) bývají tímto označením – nejen svými současníky – často nadneseně, resp. v mediální zkratce titulováni odborníci pouze určitých věd a oblastí (knihovník J. F. Opiz, historik J. Jeník z Bratřic, historik M. A. Voigt, přírodovědec V. Láska, archeolog a lékař J. Wankel, lékař J. Koutecký, společenský vědec J. Krejčí, spisovatel J. Křesadlo). Někdy též chodící lexikony a polygloty (M. Ransdorf), sběratelé co největšího počtu akademických titulů (J. M. Kašparů), ale dokonce i různí všeumělové, vynálezci a recesisté typu fiktivního J. Cimrmana anebo skutečného J. Hrona-Metánovského. Přičemž mezi předobrazy Cimrmana (pravděpodobně skutečného držitele největšího počtu hlasů v celonárodní anketě *Největší Čech* v roce 2005, který ovšem byl z hlasování vyřazen) figurují i pábitelé jako J. Eskymo Welzl či V. Svoboda Plumlovský. Ohledně termínu polyhistor je však na místě dodat, že tito nejenže vědění obsáhli, ale především přispěli k jeho posunu. Obsáhlými vědomostmi či geniální pamětí přitom vládli mnozí, namátkou např. hermetik J. A. Smíchovský aj., u nichž označení polyhistor ovšem na místě není.

⁸⁹ K analýze pojmu přírody srov. (Mill, 1874), resp. (Hemelík, 2007).

ekonomie lze dodat, že J. S. Mill náleží k posledním autorům, kteří se proslavili díly ekonomickými a zároveň filozofickými, politologickými aj.⁹⁰ „Ke konci 19. století se ekonomie jako věda stala natolik specializovanou, že jen malý počet vědců mohl ovládnout ji a zároveň filozofii“ (Buchholz, 1993, s. 91). Vliv J. S. Milla lze vztahovat i k českému prostředí, kde se pohledy na jeho dílo a odkaz v toku historie měnily.⁹¹ Níže se omezíme na telegrafické představení přínosu a odkazu J. S. Milla především v rovině sociálně ekonomické, s kritickým naznačením možných inspirací i pro 21. století.⁹²

Narodil se 20.5.1806 v Londýně a zemřel v Avignonu 8.5.1873. J. S. Mill vyrůstal v bohaté rodině, která toužila stát se intelektuální dynastií. Jeho otec J. Mill a vyčerpávající vzdělání jsou uváděny výše, při představení H. Taylorové-Millové. Otec měl – podle autobiografie (Mill, 1873) – být nositelem přísné výchovy, jejíž součástí byla izolace syna od jiných dětí, vyjma sourozenců. Ctižádostivý otec neúprosně tvořil génia, majícího rozvíjet utilitarismus ve šlépějích svých a J. Benthama. Pod tíhou nároků se předčasně vyspělý J. S. Mill psychicky hroutí a pobývá i v jižní Francii. Je ovlivněn tehdejší francouzskou liberální společností a rozšiřuje své obzory. V Montpellier navštěvuje kurzy chemie, zoologie, logiky či vyšší matematiky. Ve dvaceti letech uvažuje o sebevraždě. Přetrvávající duševní problémy mu nedovolují ukončit studium práv. Navštěvuje právní přednášky na University College v Londýně. Kvůli své nonkonformitě, kdy se odmítá hlásit ke všem principům anglikánské církve, není způsobilý ke studiím na Oxfordu či Cambridgei.

Nezávislým na otci se stává coby úředník Východoindické společnosti, kde působí na významných postech (včetně funkce vrchního komisaře pro indickou korespondenci) v období 1823-58. Po osamostatnění se začíná více věnovat poezii⁹³ a literatuře, filozofii a stýkat se s přáteli. V roce 1830 do jeho života vstupuje osudová žena Harriet a její rodina, která mu pomáhá propojit rozumový utilitarismus se stránkou citovou. J. S. Mill se oprošťuje od „přehnaného racionalismu“. Millův utilitarismus v duchu psychologického egoismu, včetně abstraktního pohledu na lidskou přirozenost zaměřeného na legislativu a politiku podle J. Benthama, se mění na sociální liberalismus i pod vlivem pozitivismu A. Comta⁹⁴ a jeho více společenského pohledu na lidskou povahu zaměřenou na historická fakta s orientací na jedince v komplexní složitosti.

V období 1834-40 Mill rediguje *Westminster Review*, „hlavní intelektuální periodikum v Británii a prostředek komunikace filozofických radikálů...“ (Pressman, 2005, s. 58). Začíná vydávat práce o filozofii, ekonomii, politice či teorii společnosti, „které z něj udělaly

⁹⁰ K nimž patří na čelném místě K. H. Marx. V jistých aspektech zůstává posledním polyhistorem Marx.

⁹¹ Filozofický spis (Mill, 1843) a další Millovy úvahy dobově ovlivňují např. G. A. Lindnera, F. Šimka, F. Krejčího, F. Čádu. Principy Milla diskutuje a kritizuje T. G. Masaryk. A. Bráf je Millem ovlivněn a kriticky reaguje na text (Mill, 1848). Mimo jiné Bráf odmítá český překlad *Principles of Political Economy* jako *Zásady politického ekonomie*, neboť se nemá jednat pouze o „zásady, tj. pravidla jednání, nýbrž všeobecné pravdy, základní nauky, základy“ (Bráf, 1923, s. 129). Ekonomický vliv J. S. Milla je však u nás krátkodobý a trvá jen do rozšíření idejí německé historické školy a rakouské subjektivně psychologické školy. Millovým (nejen) sociálním programem je inspirován K. Sabina, o Millových úvahách např. daňových se zmiňuje J. Keizl, o spravedlnosti či Millově chápání vlastnictví J. Macek, myšlenky družstevní podporuje F. Modráček.

⁹² Srov. (Sirůček, 2022b).

⁹³ Četba poezie měla přispět k jeho zotavení z depresí. Byl přesvědčen o blahodárném vlivu romantických básní. Rozvíjejí schopnost vcítit se do pocitů druhých, čímž přispívají k nalezení duševní rovnováhy. Zmiňována bývá tvorba anglického romantického básníka W. Wordswortha (1770-1850) a anglického básníka, kritika, filozofa a teologa S. T. Coleridge (1772-1834). Jehož ústřední téma v podobě jednoty přírodního a lidského bytí měla inspirovat J. S. Milla k úvahám o významu přírodního prostředí.

⁹⁴ Srov. (Haac, 2018).

jednu z nejuznávanějších postav v Anglii devatenáctého století“ (dtto).⁹⁵ Poslední tři dekády života věnuje koncipování textů založených na platformě sociálně orientovaného liberalismu. V letech 1865-68 je poslancem Dolní sněmovny za Liberální stranu a rektorem na skotské univerzitě v St. Andrews. V parlamentu je však pokládán více za kazatele nežli za politika a podruhé již zvolen není.⁹⁶ „Vůdce konzervativců Disraeli i vůdce liberálů ho ironicky charakterizovali jako „svatého muže““ (Loužek, 2006a, s. 21).⁹⁷ Roku 1867 je v britském parlamentu zamítnut návrh na udělení volebního práva ženám, předložený právě Millem.⁹⁸ Po smrti Harriet se stěhuje do Avignonu, kde v ústraní dožívá i umírá.

Filozoficky bývá J. S. Mill řazen k čelným představitelům pozitivismu, stavícím filozofii na základě ryze praktických myšlenek. Coby gnoseolog se zevrubně zabývá poznáním a vzhledem k důrazu na zkušenost z hlediska poznání náleží k empirismu. Věhlas si získává již první knihou *Systém deduktivní a induktivní logiky* (Mill, 1843), která je Millovým zásadním pojednáním filozofickým. J. S. Mill propracovává pozitivismus A. Comta, kterému se pokouší dát pevný vědecký základ. Relativizuje poznání, odmítá benthamovskou dedukci a za základ poznání označuje indukci. Zkušenost nahlíží jako jediný zdroj poznání a indukci (závěr z jedinečného k obecnějšímu) jako jediný přípustný postup poznání.⁹⁹

Přitom se však J. S. Mill nezříká dedukce jako takové. Vymezuje úlohu i vyváženost obou metod. „Jestliže někteří ekonomové dedukují z chybných apriorních principů, pak empirické jim mohou vmést do tváře ze života odpozorované opačné příklady... Na druhé straně mohou deduktivní teoretici hlídat práci empiriků z hlediska logické správnosti“ (Buchholz, 1993, s. 90). Též k metodám lze vztáhnout Millovu rozpolcenost¹⁰⁰ – zákony sféry výroby doporučuje zkoumat dedukcí, rozdělování metodou induktivní.

V anglosaském světě náleží mezi nejznámější esej *O svobodě* (Mill, 1859b), s obhajobou liberálního vnímání svobody¹⁰¹ v duchu klasického liberalismu.¹⁰² Svobodu nekompro-

⁹⁵ (Pressman, 2005) dodává, že J. S. Mill byl dobově řazen k nejvýznamnějším ekonomům vůbec. Což dnes již však platit nemá. Mezi důvody uvádí to, že ač obohatil části ekonomické analýzy, neuskutečnil žádný významnější pokrok ani neučinil velký objev. Dále coby postava přechodová měl sice žáky, leč nezanechal žádnou školu následovníků, pokračujících v jeho práci. Zmíněn je i Millův široký záběr a roztříštěnost vkladů do různých oblastí (metodologie, teorie, politika, ekonomie práce, mezinárodní obchod atd.).

⁹⁶ V parlamentu se J. S. Mill pokouší prosazovat sociální reformy typu podpory odborů anebo zemědělských družstev. Hájel zájmy žen a dělníků a vyzýval i k reformám parlamentu či způsobu hlasování v duchu vizí formulovaných in (Mill, 1861).

⁹⁷ „Milla netížily existenční starosti a velkoryse pomáhal svým současníkům, např. Comtovi či Spencerovi“ (Loužek, 2006a, s. 321). Ohledně finanční pomoci A. Comtovi píše (Buchholz, 1993), že ač „byl Mill znám... jako „Svatý racionalista“, v daném příběhu sehrál spíše roli „Svatého trumbery““ (tamtéž, s. 87). Comte za finanční výpomoc nejenže J. S. Millovi aj. nepoděkoval, ale ještě mu arogantně posílá drzý dopis s poučením o povinnosti Milla podporovat jej, coby významného učenice, v nouzi. Srov. (Haac, 2018).

⁹⁸ Jako první poslanec toto požaduje radikální agitátor H. Hunt v roce 1832. K rozšíření všeobecného hlasovacího práva na ženy dochází ve Velké Británii roku 1918. Srov. (Heywood, 1994).

⁹⁹ „Od otce se naučil, že ekonomická věda sestává ze sylogistických následností neboli racionálního dedukování“ (Buchholz, 1993, s. 89). Během své osobní krize a přehodnocování názorů si J. S. Mill osvojuje i méně přesnou metodu indukce. S cílem odhalit modely jednání a na základě těchto empirických modelů činit předpovědi. Srov. též (Hemelík, 2007).

¹⁰⁰ Což (Buchholz, 1993, s. odkazy na Mill, 1848) interpretuje coby příklad Millových zápasů „s racionalismem a romantismem“. (Buchholz, 1993, s. 89).

¹⁰¹ „Mill hájel svobodného jedince proti nástrahám revolučního socialismu, ale i proti strnulosti tradičního konzervatismu. Jeho dílo je aktuální i dnes... Svobodu Mill obhájí nejen proti útokům státu prostřednictvím represivních zákonů, nýbrž rovněž proti tyránii příliš kritického veřejného mínění a omezujících konvencí“ (Loužek, 2006a, s. 21).

¹⁰² J. S. Mill obhájí svobodu v souladu s utilitaristickým stanoviskem – obecným blahem a přijetím

misní liberál Mill považuje za nejvyšší lidskou hodnotu i hlavní potřebu. Prezентuje liberální anglosaský pohled na svobodu jedince nejen v životě osobním, ale i ve sféře politické. Individuální svobodu prezentuje z úhlu filozofického, morálního, společenského, politického. Probírá dopady státních a společenských omezení na svobodu jedince. Pokouší se stanovit pomyslnou velmi tenkou hranici mezi posvátnou individuální svobodou, nezbytnou kontrolou státu a vzájemným prolínáním. Millovy nadčasové ideje v řadě aspektů předbíhají dobu. Přitom však nepředkládá žádnou jedinou pravdu, nepodává ani utopický náhled ideálního světa, nýbrž střízlivě uvažuje.

J. S. Mill akceptuje negativní pojetí svobody, přičemž na základě víry v suverenitu jedince nad sebou, „nad svým tělem i duší“, svoboda vystupuje jako absence jakéhokoli omezování jednání člověka, které se týká pouze jeho samého. Což označuje za nezbytnou podmínku svobody, která však sama o sobě není dostatečná. „Považoval svobodu za pozitivní a konstruktivní sílu, která umožňuje jedincům řídit své osudy a životy a získat autonomii neboli dosáhnout seberealizace“ (Heywood, 1994, s. 46). Obhajována Millem je svoboda slova i shromažďování.¹⁰³ Vedle propagace individualismu přitom klade důraz i na význam altruismu. Podstatu změny ke svobodné společnosti J. S. Mill nespojuje se změnou politické vlády, nýbrž s kulturním povznesením společnosti samotné. Taktéž v dalších pracích rozvíjí J. S. Mill teze ohledně negativního a pozitivního pojetí svobody, otázek individuality versus společenské odpovědnosti, problematiky hranic svobody definovaných principem ublížení a další úvahy o svobodě v liberálním duchu.

J. S. Mill stojí u zrodu liberální demokracie a konceptu svobodných voleb. Jako odpůrce autoritářství a stoupenec zastupitelské demokracie se prezentuje v díle *Úvahy o vládě ústavní* (Mill, 1861). Své názory se pokouší využít prakticky při rozvíjení tématu dobře fungující demokratické vlády a parlamentního systému, které mají zaručovat občanům nezadatelná občanská práva a demokratické svobody. Popisuje ideální podobu politického systému, který konstruuje v kontextu britského politického uspořádání 19. století. Základem má být pluralitní zastupitelská demokracie (kdy lid sám sobě nevládne, nýbrž kontroluje ty, co vládou) se zastoupením všech složek společnosti, díky existenci všeobecného hlasovacího práva,¹⁰⁴ zmnoženého hlasování¹⁰⁵ a hlasování veřejného.¹⁰⁶ Ideální volební systém je spojován se systémem většinovým, ve kterém si občané vybírají kandidáty z libovolných obvodů tak, aby v parlamentu figurovali reprezentanti jejich názorů a neje-

užitečnosti v nejširším smyslu, chápajícím člověka coby aktivní a vyvíjející se bytost. J. S. Mill individuální svobodu ukotvil v seberozvoji i sebeochraně. Aby lidé mohli uskutečnit své nejzákladnější potřeby, ke kterým náleží potřeba prostoru a možnosti pro rozvoj své osobnosti i potřeba bezpečnosti, je nutné, aby jim společnost poskytla ochrannou ruku prostřednictvím práva. „Mill bezpečnost a její dosažení spojil s pojmem spravedlnosti a s pojetím práv takového charakteru, kterými organizovaná lidská společnost poskytuje kolektivní ochranu jednotlivci před hrozbami jiných osob... Zároveň je ale jednotlivce povinován podílet se na této kolektivní bezpečnosti, jelikož zlé se neudává jen aktivní činností, ale i nečinností...“ (Svobodová, 2018, s. 30, s odkazem na Skopurovski, 1998).

¹⁰³ J. S. Mill vymezuje tři oblasti lidské svobody, kterým nenáleží zásahů zvenčí, a pokud tyto svobody nebude společnost uznávat, není společností svobodnou. K těmto náleží svoboda myšlení a cítění, svoboda ve volbě povolání a svoboda spolčovat se v mezích uvedených hranic. Pouze svoboda, která umožňuje každému vydat se za svým vlastním dobrem svou vlastní cestou, jen ta může dostát svého jména.

¹⁰⁴ Možnost volit si své zástupce má mít každý občan, splňující následující podmínky: 1) je svéprávný, 2) má ukončené základní vzdělání, 3) platí přímé daně, 4) nepobírá farní podporu. J. S. Mill věřil, že volit mohou jen lidé s alespoň minimální mírou vzdělání, lidé, kteří se přímo podílejí na státním rozpočtu a kteří nežijí z veřejných dávek, nýbrž vydělávají si v zaměstnání.

¹⁰⁵ Ve smyslu udělení dvou hlasů absolventům univerzit. J. S. Mill se obával toho, aby vzdělané elity nebyly utlačovány méně vzdělanými masami.

¹⁰⁶ Prosazovaným z důvodu transparentnosti voleb.

nom příslušného volebního obvodu. Současně J. S. Mill zastával myšlenku pouze jedné komory parlamentu, a to dolní komory, tedy shromáždění. Horní komora, v podobě senátu voleného z politických a vzdělanostních elit, podle J. S. Milla přináší užitek pouze ve federacích, přičemž slouží jako rovný zástupce zemí.

J. Riley charakterizuje filozofii J. S. Milla v úvodu in (Mill, Riley, 1994) coby „*nový filozofický radikalismus*“. Má jít o sofistikovanější utilitaristický světónázor ponechávající dostatečný prostor pro působení citů a vznešených charakterových vlastností, zejména morální a estetické povahy.¹⁰⁷ Tento zůstává benthamovským ve smyslu vnímání osobních preferencí každého jedince (které ve výsledku určují celkové preference společnosti) jakožto rovnocenných. K dalším rysům náleží důvěra, nikoli však důvěra neomezená, v reprezentativní vládu a svobodnou diskuzi. Efektivní fungování demokratických institucí závisí podle J. S. Milla především na cíleném pěstování pocitu sounáležitosti a vzájemné důvěry v celospolečenském měřítku a na celkovém intelektuálním rozvoji širokých vrstev obyvatelstva.¹⁰⁸ Platí zásada, že všichni jedinci mají v otázkách, které se týkají pouze jich samotných a neomezují ostatní jedince,¹⁰⁹ absolutní svobodu (ohledně náboženského vyznání, sexuální orientace atd.). Součástí je víra, že za jistých podmínek – čímž je míněno adekvátní rozvinutí morálních vlastností a intelektuálních dovedností u většiny členů společnosti – existuje možnost postupného nahrazení kapitalismu decentralizovanou formou socialismu. K millovským principům je řazena i verze psychologického hedonismu, chápající morální a estetické city jako „*chemické sloučeniny*“ složené z jednodušších pocitů (zahrnujících potěšení, rozkoše aj.).

Základní principy benthamovského utilitaristického radikalismu jsou J. S. Millem doplněny o další dimenze lidské povahy, které přesahují úzké perspektivy sebezájmu a přisuzují lidem schopnost rozvíjet morální a estetické cítění. Millův „*nový radikalismus*“ počítá s vlastnostmi, jako např. sympatie k ostatním anebo přirozený sklon ke vzájemné spolupráci.¹¹⁰ Je taktéž vstřícnější k možnostem kultivovat u lidských bytostí vznešené city, které mohou přispět k postupnému snižování vlivu dosavadních společenských institucí, které – podle J. S. Milla – posilují především egoistické rysy lidské povahy.

Principy filozofie millovského utilitarismu představuje pojednání *Utilitarismus* (Mill, 1863), považované za klasickou formulaci tohoto kontroverzního etického směru, jehož význam a působení není pouze historické. Je dodnes patrný v ekonomických teoriích, které se jej výslovně dovolávají anebo umíněné pojetí implicitně předpokládají. J. S. Mill brání a obhazuje utilitaristickou tezi, podle níž je třeba vždy usilovat o maximalizaci potěšení pro všechny rozumové bytosti. Za správné činy jsou označeny ty, které podporují štěstí. Podle Benthamova principu největšího štěstí má člověk vždy jednat tak, aby produkoval největší souhrnné štěstí. V obdobném duchu pak Millova metoda určování největšího užitku spočívá v tom, že morální aktér, když má na výběr mezi dvěma nebo více činy,

¹⁰⁷ J. S. Mill si postupně uvědomil rozpor mezi základními principy filozofického radikalismu na jedné straně a možností rozvíjet vyšší morální a estetické cítění na straně druhé. Od té doby je otevřenější idejím, které oficiální filozofičtí radikálové nezřídka pokládali za antagonistické vůči svému programu.

¹⁰⁸ „*Mill posiluje utilitarismus tím, že k němu přiřazuje platónské hodnoty, jako jsou čest, důstojnost i rozvoj vlastní osobnosti. Z tohoto důvodu se stal zaníceným propagátorem veřejné vzdělanosti. Podle něj musí být budování státu založeno na budování duší*“ (Buchholz, 1993, s. 89). U Milla jde o osvícenský utilitarismus.

¹⁰⁹ Klasickými se stávají Millova slova: „*Svoboda jednoho končí tam, kde začíná svoboda druhého*“ (Mill, 1859b, s. využitím <https://citaty.net/autori/john-stuart-mill/?o=popular>).

¹¹⁰ J. S. Mill odmítá benthamovskou tezi, že motivace lidského jednání lze redukovat na sebelásku a egoistické sledování vlastního požitku. I to, že pouze jedinec může posoudit, co je v jeho zájmu. J. S. Mill upozorňuje, že osobní požitek může růst díky účasti na štěstí jiných. Čímž zdůvodňoval racionalitu jednání založeného na pocitech humanity a solidarity.

má si vybrat akci, která nejvíce přispívá k celkovému štěstí ve světě. Neboť určení činnosti, která produkuje největší užitek, není vždy úplně jasné ani jednoduché, Mill navrhuje, aby se utilitaristický morální činitel, když se pokouší hodnotit užitek různých činností odvo-
lával na obecnou zkušenost lidí.

J. S. Mill vychází z J. Milla a J. Benthama¹¹¹ a k rozvoji utilitarismu přispívá především rozlišením „vyšších“ a „nižších“ potěšení. Bentham považoval všechny formy štěstí za rovnocenné. J. S. Mill však tvrdí, že intelektuální a morální požitky („vyšší“ potěšení) jsou nadřazeny více fyzickým formám potěšení („nižší“ potěšení). Odmítá bezduchou honbu za rozkoší, přičemž rozlišuje mezi štěstím a spokojeností, kdy štěstí má mít vyšší hodnotu.

Pojímání lidí jako maximalizátorů prospěšnosti J. S. Mill shledává nepřesvědčivým.¹¹² I pod vlivem evropského romantismu „věřil v osobnost, v individualitu, ve specifčnost až jedinečnost každého jednotlivého člověka“ (Heywood, 1994, s. 46).¹¹³ Nesouhlasil s názorem J. Benthama, že jednání lze rozlišovat pouze podle přinášeného množství rozkoše a bolesti. Podle J. S. Milla by v centru pozornosti měla stát podpora rozkoší, které rozvíjejí intelektuální, mravní a estetickou vnímavost jedince. Stát by měl adekvátně zasahovat a vést jedince k osobnímu růstu a „vyšším“ rozkoším.

Milova koncepce se stává základem pozitivních teorií svobody a tvoří současně i most mezi liberalismem klasickým a moderním liberalismem 20. století.¹¹⁴ J. S. Mill podporuje vzdělání ve smyslu nejlepšího způsobu naplnění života jedinců, ovšem na straně druhé se obává i konformismu ve společnosti. Se státními školami má být totiž spojeno nebezpečí, že každý bude mít stejné názory a stejné přesvědčení.

V ekonomii J. S. Mill vycházel z díla klasického politekonomu manufakturního období A. Smitha¹¹⁵ a především klasického politekonomu první průmyslové revoluce D. Ricarda,¹¹⁶ přičemž se snažil být i pokračovatelem svého otce J. Milla.¹¹⁷ Postupně vstřebává názory A. Comta¹¹⁸ anebo C. H. R. Saint-Simona¹¹⁹ aj. J. S. Mill bývá řazen ke klíčovým osobnostem klasické školy politické ekonomie, konkrétně její britské větve, resp. označován

¹¹¹ J. Bentham a J. Mill staví na představě člověka coby maximalizátora prospěšnosti. Jedinci mají být motivováni osobním zájmem, což lze vymezit jako touhu po rozkoši anebo štěstí a přání vyhnout se bolesti. Jedinci si při každém činu mají spočítat, kolik rozkoše a bolesti jim může přinést, a zvolit postup, který přináší co nejvíce rozkoše a co nejméně bolesti. Přitom má být možná kvantifikace štěstí a bolesti z hlediska prospěšnosti tím, že bude zohledněna jejich intenzita, doba trvání atd. Princip prospěšnosti má být i morálním principem – předpokládá, že správnost jednání či vládní politiky lze zjišťovat podle toho, zda vedou ke štěstí. Na základě představy obecné prospěšnosti byly navrhovány sociální, politické a právní reformy. Utilitaristické ideje náležely k základům raného liberalismu – srov. (Heywood, 1994).

¹¹² Přičemž J. S. Mill rozlišuje mezi utilitarismem jako vysvětlením zdroje chování jedinců a utilitarismem ve smyslu morálního kritéria. Ohledně vysvětlení chování připomíná i to, že značná část lidského chování je dána zvykově, a není tudíž výsledkem vědomé aplikace kalkulu štěstí.

¹¹³ „Svoboda se měřila tím, nakolik umožňovala jedincům rozvoj talentu, dovedností a znalostí a zušlechťování jejich vnímavosti“ (Heywood, 1994, s. 46).

¹¹⁴ K liberálnímu odkazu J. S. Milla srov. (Heywood, 1994) či (Loužek, 2006b) aj.

¹¹⁵ Srov. (Smith, 1776).

¹¹⁶ Srov. (Ricardo, 1817).

¹¹⁷ Jako mladý např. obhájuje teorii hodnoty svého otce in (Mill, 1822).

¹¹⁸ Srov. (Haac, 2028).

¹¹⁹ Podle (Buchholz, 1993) J. S. Mill ze „Saint-Simona převzal zářivé barvy. Stacionární stát se stane říší štěstí...“ (tamtéž, s. 97). Ač u Millových *Zásad politické ekonomie* (Mill, 1848) s každým dalším vydáním přibývá socialistických prvků, zůstává jeho řazení k utopickým socialistům silně problematické. „... Mill nikdy nepropadal sentimentálnímu soucítění. Mohl být utopistům nakloněn, ale nikdy se nepodepisoval pod jejich petice ani se s nimi nevydával na pouliční pochody“ (Buchholz, 1993, s. 98).

za ústřední postavu poklasické (či tzv. millovské¹²⁰) ekonomie. Tato může být interpretována jednak ve smyslu doznívání, úpadku, desintegrace či vulgarizace klasické politické ekonomie (např. při posuzování marxistickou optikou teorie pracovní hodnoty), ale zároveň i jako vrchol¹²¹ a syntetizace klasické školy s přípravou přechodu k neoklasické ekonomii.¹²²

Marxisté-leninisté používají označení vulgární buržoazní politická ekonomie prvních dvou třetin 19. století (včetně tzv. ekonomie millovské), s jejím odlišením od klasické buržoazní politické ekonomie (W. Petty, A. Smith, D. Ricardo). Vulgarizace spočívá v tom, že ekonomové již nepátrají po kořenu věci, po podstatách (po vnitřních souvislostech kapitalistických výrobních vztahů) a pohybují se na povrchu jevů a procesů v duchu apologetiky kapitalismu. Kritériem zůstává teorie pracovní hodnoty (jakožto klíč k teorii nadhodnoty objasňující vykořisťování). Marx spojuje kvalitativní zlom s rokem 1830, od kterého se třídní charakter politické ekonomie stává překážkou vědeckosti.¹²³

Marx v roce 1873 ohledně roku 1830 píše: „*Ve Francii a v Anglii dobyla politické moci buržoasie. Od té chvíle nabýval třídní boj, praktický i theoretický, stále výraznějších a hrozi- vějších forem. Odzvonil umíráčkem vědecké buržoasní ekonomii. Ted' už nešlo o to, zda ta či ona poučka je správná, nýbrž o to, zda je kapitálu užitečná nebo škodlivá, pohodlná nebo nepohodlná, zda je protipolicejní či ne. Na místo nezištného zkoumání nastoupilo placené hašteření, na místo nezaujatého vědeckého bádání zaujatá, podlézavá apologetika...*“ (Marx, 1867, s využitím českého překladu 1954, doslov k druhému vydání, s. 24, též na <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1867/kapital/p2.htm>).¹²⁴ Vulgární buržoazní ekonomie „... se omezuje na to, že pedantsky systematizuje otřepané a samolibé představy činitelů buržoazní výroby o jejich vlastním světě a prohlašuje tyto představy za věčné pravdy...“ (Marx, 1867, s využitím českého překladu 1954, s. 99).

Dílo J. S. Milla je produktem kulminujícího kapitalismu volné soutěže, kdy vyzrálému předmonopolnímu stadiu odpovídá i již relativně vyzrálá ekonomická teorie. J. S. Mill zůstává významnou přechodovou postavou v ekonomické vědě, přičemž figuruje také coby jistý předchůdce neoklasické ekonomie. J. S. Mill se v celé řadě aspektů nalézá na rozhraní. Představován bývá i coby rozpolcený myslitel (a to nejenom v ekonomii),¹²⁵ překládající

¹²⁰ Např. v souvislosti s používáním a významem syntetické učebnice (Mill, 1848).

¹²¹ Jako poslední významný představitel klasické školy politické ekonomie v Anglii, resp. tzv. millovské ekonomie bývá uváděn žák J. S. Milla – irský ekonom J. E. Cairnes (1823-1875). Doznívání anglické větve reprezentuje i britský ekonom a novinář J. R. McCulloch (1789-1864), též řazený k tzv. Ricardově škole.

¹²² Knihu *Zásady politické ekonomie* (Mill, 1848) hodnotí (Schumpeter et al., 1996) jako „*dům na půli cesty*“ mezi ekonomickou teorií D. Ricarda a A. Marshalla.

¹²³ Další interpretace odmítají termín vulgární a hovoří místo toho o různých koncepcích. Při označení za vulgární nelze totiž nic přejímat, což odporuje i tomu, že samotný K. H. Marx v něčem J. S. Milla uznával. Zdůraznit je však nutné, že J. S. Mill teorii pracovní hodnoty opouští. K členění klasické školy politické ekonomie a ekonomie poklasické srov. (Holman a kol., 1999), (Širůček a kol., 2007), (Sojka, 2010 aj.).

¹²⁴ Marx v kontextu mluvčích buržoazie zmiňuje i J. S. Milla: „*Za těchto okolností se její mluvčí rozdělili do dvou šiků. Jedni, chytří, výdělkářští, praktičtí lidé, se seskupili kolem praporu Bastiatova, nejpluššího, a proto nejpodatřejšího zástupce vulgárně ekonomické apologetiky; druzí, hrdí na profesorskou důstojnost své vědy, následovali J. St. Milla v pokusu smířit nesmiřitelné*“ (Marx, 1867, s využitím českého překladu 1954, doslov k druhému vydání, s. 24, též na <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1867/kapital/p2.htm>).

¹²⁵ Vnitřní rozpolcenost se projevuje např. přítomností konvenčních i alternativních prvků v jeho sociálně ekonomickém myšlení. I přes liberální postoje byl kritikem kapitalistických institucí a v posledních deká- dách života hájí družstevní a socialistické alternativy vlastnictví výrobních prostředků.

velké množství protichůdných argumentů¹²⁶ a někdy i jako poslední utopický socialista.¹²⁷ Začleňování J. S. Milla zůstává nejednoznačné, což se přitom týká i jeho označování za klasického liberála anebo evolučního aj. socialistu.

Práce *Zásady politické ekonomie a jejich určité aplikace v sociální filozofii* (Mill, 1848) se – v řadě vydání – stává standardní učebnicí politické ekonomie na anglicky hovořících univerzitách až do konce 19. století.¹²⁸ V návaznosti na první anglickou učebnici jeho otce (Mill, 1821). Text (Mill, 1848) – hojně rozšířený i ve zkrácené podobě H. Fawcetta (Fawcett, 1863) – je na přelomu století vystřídán učebnicí (Marshall, 1890).¹²⁹

Vedle nové, relativně harmonizující, syntézy dobových směrů a koncepcí k rozvoji ekonomické vědy přispívá J. S. Mill vlastními teoretickými přínosy.¹³⁰ Zmiňována bývá nákladová teorie hodnoty a úvahy o poptávce a nabídce, které později moderním způsobem reinterpretuje A. Marshall.¹³¹ Dále Millovo rozvinutí konceptu komparativních výhod zavedením termínu reciproční poptávky, což umožnilo určení konkrétních směnných relací.¹³² Opomenuta by neměla zůstat ani Millova reformistická koncepce kapitalismu, s vizí postupné přeměny námezdních dělníků ve spoluvlastníky kapitalistických firem a v družstva. Ani průkopnické úvahy o stacionaritě či ekologii etc.

Millův standardní přínos mikroekonomický (včetně pojetí poptávky a nabídky jako schématu či vztahu s formulováním závislosti ceny, poptávky a nabídky anebo principu cenové elasticity, první formulace nákladů obětované příležitosti, úvah o managementu firmy, o konkurenci¹³³ atd.) i makroekonomický (včetně raných úvah o hospodářském cyklu)¹³⁴ je značně široký. J. S. Mill přispívá k rozvoji metodologie ekonomie,¹³⁵ k filozofickým i politickým základům ekonomické vědy, s ospravedlněním individuální svobody,

¹²⁶ Srov. (Routh, 1975).

¹²⁷ Srov. (Heilbroner, 1953).

¹²⁸ Či ještě déle – „Oxfordská univerzita se opírala o „Principy“ ještě v roce 1919, možná proto, že nástupnickou knihu napsal až Marshall, člověk z Cambridge“ (Buchholz, 1993, s. 89). Míněny jsou učebnice (Mill, 1848), resp. (Marshall, 1890).

¹²⁹ (Buchholz, 1993) rekapituluje: „... díla velkých ekonomů osvětlují cestu na dlouhou dobu. Od roku 1776 do roku 1976 drželo vládu nad ekonomickými vědami jen pět knih v nepřerušené řadě: Smithovo „Bohatství národů“, Ricardovy „Principy“, Millovy „Principy“, Marshallovy „Principy“ a Samuelsonova „Ekonomika“. Co jim chybí na vynalézavosti v názvech, to nahradily svou trvalostí v čase“ (tamtéž, s. 89). Opravit je nutné, že Samuelsonova učebnice se jmenuje *Ekonomie* (překlad textu Buchholz, 1993 je zoufale neprofesionální). Srov. (Smith, 1776), (Ricardo, 1817), (Mill, 1848), (Marshall, 1890), (Samuelson, 1948).

¹³⁰ K Millovu ekonomickému odkazu srov. též (Hollander, 1985), (Pressman, 2005) aj.

¹³¹ Srov. (Marshall, 1890).

¹³² Ricardova teorie komparativních výhod objasňuje princip specializace zemí a ústí v závěr o přínosu na světovou produkci (resp. všechny zúčastněné země). J. S. Mill cílí na vysvětlení podílu účastníků obchodu na výnosech, plynoucích z růstu světové produkce. Teorie reciproční poptávky vysvětluje konstituování mezinárodní hodnoty, resp. mezinárodního směnného poměru dvou zboží. Národní pracovní náklady představují hranice, v nichž se mezinárodní hodnota může pohybovat. V těchto je určena reciproční (vzájemnou) poptávkou obou zemí. Ohledně mezinárodní hodnoty J. S. Mill připouští vliv poptávky (v hraničních národních nákladů), u národní hodnoty vliv poptávky popírá a vztahuje tuto pouze k nákladům.

¹³³ J. S. Mill je pevným zastáncem principu konkurence. Ovšem konceptem nekonkurenčních skupin na trzích práce zároveň přispívá k jeho oslabení. V duchu heterogenity práce má konkurence probíhat pouze uvnitř příslušné skupiny, nikoli ale mezi skupinami. Vzhledem k odlišné povaze práce nemohou dělníci mezi těmito skupinami přecházet. Teorii nekonkurenčních skupin rozvíjí a zobecňuje J. E. Cairnes.

¹³⁴ Srov. (Sirůček, 2016a).

¹³⁵ Příspěvek (Mill, 1844) náleží k prvním pokusům prozkoumat ekonomické metody. J. S. Mill sociální, behaviorální a morální vědy (jako ekonomie) odlišuje od věd přírodních, neboť v nich nemají být možné řízené experimenty. Neboť ekonomické poznatky nemohou pocházet z experimentů, musí – podle J. S. Milla – přicházet ze sebepozorování. Ze sebepozorování lidí, kteří maximalizují přijímané rozkoše s v kon-

ale i vládních zásahů (včetně jejich omezení) do ekonomiky i sociální sféry. J. S. Mill pomáhá připravovat půdu pro nástup nových proudů a teoretických koncepcí. Novými postřehy, novým způsobem uvažování i odmítnutím některých starých teorií.

Klíčové ekonomické pojednání *Zásady politické ekonomie* (Mill, 1848) je pokusem o eklektickou syntézu a završení uceleného pohledu na veškeré ekonomické poznání poloviny 19. století. Od té doby nabírají na intenzitě procesy formování specializovaných ekonomických disciplín se svým předmětem a metodami. J. S. Mill (Mill, 1843 aj.) také vytyčuje rozdíl mezi ekonomickými díly pozitivními (popisujícími) a normativními (hájícími, co by se dít mělo na základě vlastní filozofie morálky). Text (Mill, 1848) je tvořen pěti knihami,¹³⁶ z nichž první tři jsou spíše popisné, poslední dvě pak „vyjevují Milla v jeho normativní úloze, v níž horoucně bojuje za vytvoření lidských podmínek ve světě pomocí větší majetkové rovnosti, práv žen a vzdělání“ (Buchholz, 1993, s. 92).¹³⁷

J. S. Mill již nepátrá po podstatě ekonomických jevů (jako A. Smith či D. Ricardo), nýbrž usiluje o pozitivní popis. Tudíž nevěnuje ani tolik pozornosti kategorii hodnoty¹³⁸ coby filozofickému základu cen, ale více otázkám tvorby tržních cen. Odmítá ovšem pojetí „čisté“ ekonomie¹³⁹ a tuto považuje jen za součást obecnější morální a sociální filosofie. J. S. Mill ekonomii vztahoval k politickým a sociálním otázkám. Vazbu k etice lze nalézt již v definici ekonomie, kterou chápe taktéž jako vědu, „vztahující se k mravním nebo duševním zákonům výroby a distribuce bohatství“ (Mill, 1844).¹⁴⁰ Termín politická ekonomie v názvech prací volí proto, že zkoumá míru vlivu politické moci a politických představitelů na bohatství států.¹⁴¹ Mill se zajímá o aktuální problémy doby a politickou ekonomii rozšiřuje o společenský a obecně lidský rozměr, včetně idejí humanity a pokroku. Přitom se snaží psát mnohem srozumitelněji nežli např. D. Ricardo. Oceňován tak J. S. Mill v neposlední řadě bývá za popularizaci, resp. zpřístupnění ekonomie.¹⁴²

textu přírodních omezení. Ekonomie má z těchto předpokladů vyvozovat následky (obdobně jako geometrie začíná s předpoklady o bodech, přímkách a úhlech a na základě tohoto dokazuje věty o trojúhelnících. Srov. (Mill, 1863 aj.). Dodát lze, že k soudobým nejbouřlivěji rozvíjejícím se oblastem ekonomického výzkumu náleží ekonomie behaviorální a experimentální – s experimenty laboratorními, terénními a přirozenými. Řízení experimentů však zůstává stále diskutabilní.

¹³⁶ Kniha I. *Výroba* (10 kapitol), kniha II. *Rozdělování* (6 kapitol), kniha III. *Směna* (21 kapitol), kniha IV. *Vliv společenského pokroku na výrobu a rozdělování* (5 kapitol), kniha V. *O vlivu vlády* (6 kapitol) – s využitím vydání New York: D. Appleton and Co. 1885. ISBN nemá, resp. <https://www.gutenberg.org> (překlad PS).

¹³⁷ „Millova role jako reformátora je normativní“ (Buchholz, 1993, s. 92).

¹³⁸ J. S. Mill zastával názor, že kategorie hodnoty v ekonomické vědě zaujímá významné místo, ale někteří ekonomové mají její význam přeceňovat. Kladl důraz na směnnou hodnotu, která není konstituována ve výrobě, nýbrž je směnným poměrem mezi zbožími a je určena výrobními náklady. In (Mill, 1848) je řazena teorie hodnoty do knihy III., až za výklad rozdělování. Což bývá interpretováno ve smyslu, že J. S. Mill měl rozdělování považovat za nezávislé na hodnotách zboží. Srov. (Holman a kol., 1999).

¹³⁹ Koncept ekonomie jako „čisté“ vědy interpretuje ekonomické kategorie jako nadčasové a věčné, přičemž není zohledňován rámec kapitalistických výrobních vztahů. „Čistá“ ekonomie má být oddělená od hospodářské politiky – srov. (Say, 1803). J. B. Say odlišuje tři samostatné oddíly politické ekonomie (teorie výroby, rozdělování a spotřeby), které nezkoumá jako reprodukční proces, nýbrž izolovaně. Což také ovlivňuje J. S. Milla. Mill neusiluje ani o vybudování ekonomie jako čistě axiomatické, pozitivní vědy – srov. (Senior, 1827). K dobovým sporům ohledně předmětu politické ekonomie srov. též (Sirůček, 2022a).

¹⁴⁰ Cit. s využitím <https://www.gutenberg.org/ebooks/12004>.

¹⁴¹ Srov. (Smith, 1776). V českém překladu autobiografie (Mill, 1873) z roku 1901 je místo termínu politická ekonomie používáno politické hospodářství.

¹⁴² V čemž navazuje na svého otce J. Milla a jeho učebnici (Mill, 1821), mající za cíl zpřístupnit Ricardovu ekonomii širší veřejnosti.

I přesto, že koncept užitku stál v srdci utilitaristické morální filozofie, v Millově ekonomii hraje pouze menší roli.¹⁴³ Ekonomická idea individuálního užitku J. S. Milla příliš neinspirovala, ani nevzbudila jeho pozornost.¹⁴⁴ Millův koncept výroby i rozdělování vychází z pozic teorie výrobních nákladů. J. S. Mill přitom věnuje *nákladům a jejich místu v reprodukčním procesu pozornost větší nežli mnozí jeho předchůdci (v některých interpretacích s větší návazností na A. Smitha nežli na D. Ricarda)*.

U tzv. millovske ekonomie figuruje místo teorie pracovní hodnoty vícefaktorová nákladová teorie hodnoty. Hodnota je tvořena prací i kapitálem, směnné relace jsou určovány rozdíly v poměrných peněžních výrobních nákladech – v reakci na rozpornosti teorie pracovní hodnoty A. Smitha a D. Ricarda. Hodnota již není tvořena ve výrobě a představuje směnný poměr mezi dvěma zbožími. Složkami nákladů jsou mzdy dělníků (určené nabídkou práce závislé na dělnické populaci a poptávkou danou mzdovým fondem)¹⁴⁵ a zisky kapitalistů (přičemž čistý zisk zahrnuje úrok a podnikatelský zisk).¹⁴⁶

Inspirativní je Millova analýza různých případů cenové tvorby, s naznačením poptávek a nabídek coby funkcí spojujících množství a ceny, včetně elasticity.¹⁴⁷ S grafickou interpretací ovšem přichází až A. Marshall,¹⁴⁸ včetně záměny hodnoty a rovnovážné ceny. J. S. Mill tržní ceny a hodnoty odlišoval, vzájemný vztah poptávky a nabídky vztahoval jen k určení tržních cen, nikoli hodnot, stanovených pouze náklady. J. S. Mill si představoval, že tržní ceny se mají k hodnotám aproximativně přibližovat.

V návaznosti na D. Ricarda¹⁴⁹ jsou J. S. Millem rozlišovány statky nereprodukovatelné (u monopolu, umělecká díla) s fixní (vertikální) nabídkou. Jejich cena je určena vzácností

¹⁴³ (Kaminitzová-Cohenová, 2014) diskutuje, proč se J. S. Mill zajímal o užitek jako klíčový pojem morální filozofie, ale přitom zdánlivě lhostejný zůstával k individuálnímu užitku coby ekonomickému termínu. S tvrzením, že Millovo odhodlání posílit a obohatit koncept užitku ve své morální filozofii do značné míry paradoxně vylučovalo jakýkoli vývoj myšlenky užitku související s psychologickým účinkem v individuální mysli v jeho politické ekonomii. Se závěrem, že je to způsobeno zejména potenciálem takové interpretace ve smyslu tvorby nevíтанé překážky v Millově boji s romantickými kritiky utilitarismu.

¹⁴⁴ Některé interpretace však vyzdvihují úvahy J. S. Milla ohledně užitku – ovlivněné J. B. Sayem – posunující koncepcce Milla za hranice teorie pracovní hodnoty, resp. teorie nákladů. *A to i v kontextu produktivnosti. J. S. Mill rozlišuje trojí druh užitků vytvářených prací. Vedle spojování s hmotnými statky schopnými uspokojovat potřebu, uvádí užitek ve smyslu zvýšení kvalit ztělesňovaných v člověku (produktivní je tudíž práce orientovaná na vzdělávání, pěstování duchovních hodnot i rozvíjení fyzických předpokladů a schopností ovlivňujících možnost poskytovat užitek člověku či jiným). Užitek dále poskytují také služby spojené se spotřebou, odvrácením nepohodlí a strádání (tyto užitky nejsou spjaty ani s hmotným statkem, ani vlastnostmi člověka). Srov. (Fuchs, Lisý, 2009), (Schumpeter et al., 1996).*

¹⁴⁵ J. S. Mill v zásadě akceptuje Ricardovu představu determinace mezd existenčním minimem. Klasická politická ekonomie chápe mzdu coby přirozené minimum dělníka, které Ricardo vztahuje ke stacionární populaci (úroveň mzdy, která nevede k růstu ani poklesu dělnické populace). Dlouhodobé udržování mezd na existenčním základě vysvětluje Ricardo mzdovým zákonem (podle F. Lassala „železný zákon mzdový“): Pokud rostoucí akumulace kapitálu zvyšuje poptávku po práci a s ní i mzdu, zaznamenají dělnické rodiny zlepšení své situace a reagují zvyšováním populace. Růst populace po čase zvýší nabídku práce a ta tlačí mzdu zpět na úroveň existenčního minima (které může být různé podle zemí a mění se v čase).

¹⁴⁶ V duchu Ricarda J. S. Mill míru zisku odvozuje z míry výnosu z kapitálu investovaného do nejhorší ještě obdělávané zemědělské půdy. Úrok vnímá jako náklad abstinence (podle N. W. Seniora), tedy coby odměnu za tvorbu kapitálu (za abstinencí od současné spotřeby) a za to, že existující kapitál kapitalistou není spotřebován neproduktivně (tuto ideu doplňuje J. S. Mill). Podnikatelský zisk je interpretován coby odměna za riziko a řídicí práci kapitalisty-podnikatele. Srov. (Ricardo, 1817), (Senior, 1827).

¹⁴⁷ S použitím konceptu cenové elasticity poptávky J. S. Mill řeší i problém teorie komparativních výhod týkající se rozdělení zisku z mezinárodního obchodu mezi zeměmi. Většina zisků, má podle J. S. Milla, plynout do zemí s nižší poptávkou a větší elasticitou poptávky. Srov. (Pressman, 2005).

¹⁴⁸ Srov. (Marshall, 1890).

¹⁴⁹ Srov. (Ricardo, 1817).

nabídky a koupěschopností poptávky. Dále statky volně reprodukovatelné v podmínkách konstantních a klesajících výnosů. V případě konstantních výnosů je operováno s horizontální nabídkou (jde se o zboží, jehož nabízené množství lze zvyšovat při konstantních nákladech). Cena je určena výrobními náklady v podobě mezd a zisků na jednotku produkce (v moderním pojetí průměrnými náklady), dobově se má jednat o případ průmyslu. Třetí případ zahrnuje zboží, jehož nabízené množství lze zvyšovat pouze při uhrazení rostoucích nákladů. Hodnota je vztahována k nákladům v relativně nejhorších výrobních podmínkách. Situace klesajících výnosů byla spojována se zemědělstvím – s rostoucí nabídkou a určením ceny náklady i vlivem poptávky.

Millovská teorie rozdělování nevychází z teorie přebytku,¹⁵⁰ nýbrž z nákladové koncepce hodnoty. Krátkodobě jsou mzdy vysvětlovány koncepcí mzdového fondu (ze strany poptávky). V každém okamžiku má být pevně dána suma prostředků na mzdy (která může být zvýšena hospodářským růstem) a podíl jednotlivce závisí na množství pracovníků – při růstu zaměstnanosti tak „zákonitě“ klesají mzdy.¹⁵¹ Výklad reálné mzdy pomocí existenčních nákladů založený na populační teorii T. R. Malthuse sloužil jako dlouhodobá teorie vysvětlení nabídky práce. Neoklasika následně opouští koncepci mzdového fondu i existenčního minima a determinaci mezd vztahuje u nabídky k „újmě z práce“ (Jevons, 1871), resp. k odvozenosti poptávky po práci (Marshall, 1890).

Ohledně problematiky peněz J. S. Mill vychází jak z metalistického přístupu, tak i z kvantitativní teorie peněz. Obdobně jako Ricardo při výkladu kupní síly a absolutních cen kombinuje kvantitativní teorii peněz¹⁵² s aplikací teorie pracovní hodnoty, resp. teorie výrobních nákladů. V návaznosti na Ricarda přístup Millův akceptuje determinaci hodnoty (kupní síly) peněz na bázi teorie pracovní hodnoty či teorie výrobních nákladů z hlediska dlouhého období.¹⁵³ Minimálně z krátkodobého hlediska mají mít pracovní, resp. výrobní náklady menší vliv na kupní sílu peněz než jejich množství v oběhu. Mill se zabývá i transmisními mechanismy. Dále přejímá a rozpracovává teorii abstinence N. W. Seniora,¹⁵⁴ kdy J. S. Mill velikost úroku již vysvětluje poptávkou po úsporách, resp. nabídkou.

Milova raná ekonomická filozofie byla filozofií volného trhu. Připouštěl však zásahy státu do ekonomiky (např. daň z alkoholu z utilitaristických důvodů). Původně byl stoupencem rovných daňových sazeb bez ohledu na příjem, neboť se domníval, že progresivní

¹⁵⁰ Tedy nehledí na zisk jako na přebytek (jako D. Ricardo), nýbrž jako na náklad.

¹⁵¹ Mill má později odmítat klasickou koncepci pevného mzdového fondu. Podle které mzdy dělníků mají být formou kapitálu a mají být vypláceny z fondu, který firma naakumulovala před vyrobením zboží. Podle této logiky je jediným způsobem vedoucím k vyšším mzdám i vyšší zaměstnanosti akumulace většího zisku. Text (Mill, 1869) však tvrdí, že žádná pevná částka, kterou musí firma za práci zaplatit neexistuje. Prostředky, které firmy vyplácejí jako mzdy, jsou proměnlivé a jsou určeny tím, kolik zaměstnavatelé chtějí zaměstnancům platit. Žádný pevný mzdový fond neexistuje, vlastníci a zaměstnanci mohou o výši mezd jednat. Přičemž odbory zvyšují vyjednávací pozici dělníků a mohou být schopné vyjednat zvýšení mezd i bez poklesu zaměstnanosti. Vlastník přitom může snížit svou spotřebu a uvolnit více peněz pro dělníky. V tzv. millovské ekonomii determinace mezd mzdovým fondem však své místo stále ještě má.

¹⁵² V duchu kvantitativní teorie peněz. Také J. S. Mill dospívá k verbální formulaci transakční rovnice, spojené později s matematickou podobou formulovanou I. Fisherem. Srov. (Koderová et al., 2008).

¹⁵³ Srov. (Koderová et al., 2008).

¹⁵⁴ Úrok je pojímán jako motiv tvorby úspor nezbytných k tvorbě nového kapitálu (resp. odměna vlastníků kapitálu za vzdání se, abstinování, od současné nevýrobní spotřeby). Základ hodnoty tvoří užitek a vzácnost, velikost je dána poptávkou a nabídkou. Výroby se účastní produktivní faktory spojené s obětmi (práce jako oběť dělníka vzdávajícího se volného času a kompenzovaná mzdou či kapitál jako oběť pro kapitalistu vzdávajícího se současné spotřeby – kompenzovaná úrokem). Tyto jsou kompenzovány odměnami faktorů (důchody) tvořícími výrobní náklady, které určují rozsah nabídky. Seniorovu teorii kritizují hlavně socialisté, kteří ji považují za apologetiku kapitalismu. Srov. (Senior, 1827), (Marx, 1867).

daň penalizuje více pracovitě a šetrně. Zastával též pozici zdanění dědictví. Do dalších vydání pojednání (Mill, 1848) přidává nové pasáže, včetně např. radikálního návrhu, aby mzdový systém byl zrušen ve prospěch družstevního uspořádání. Proměňují se částečně i jeho názory na zdanění, kdy píše i o omezování „nezasloužených“ příjmů aj.

Postupně J. S. Mill názory mění a přikládání se více k idejím intervencionistickým či přímo socialistickým. Připomínán zde bývá vliv studia děl utopických socialistů i působení H. Taylorové-Millové. Liberál Mill uvažuje o socialismu, současně však varuje před nebezpečím státního dirigismu a intervencionismu i plánovaného hospodářství.¹⁵⁵ Výše je zmíněna jeho obhajoba konkurence.¹⁵⁶ Hlavní Millova námitka proti marxismu se týkala právě zničení konkurence.¹⁵⁷ Millovo rovnostářství spočívalo v propagování rovných příležitostí. Socialistická společnost měla být – podle J. S. Milla – dosažitelná pouze poskytováním základního vzdělání pro všechny a podporou ekonomické demokracie namísto kapitalismu – v podobě nahrazení kapitalistických podniků dělnickými družstvy.

Při nahlížení na socialismus i socialisty J. S. Mill odlišuje prvek negativní (ve smyslu obezřetnosti a vědomí, co nemá být, např. typu chudoby a bídy jako důsledku kapitalistického uspořádání) a prvek konstruktivní. Tento má spočívat ve vědomí, jak špatné aspekty společnosti zlepšit. Konstruktivní prvek má v rámci socialismu přitom být upozadován.¹⁵⁸ Některé interpretace připomínají Millův názor, že nespravedlnost mezi lidmi je důsledkem lidské podstaty a nikoli podstaty ekonomického systému, ve kterém lidé žijí. J. S. Mill je přesvědčen, že budoucí společnost dosáhne relativní spravedlnosti, neodhaduje však, kdy a jak k tomu dojde. Uvažuje o cestě evoluční, nikoliv revolučního jednorázového aktu.

Marxem byl J. S. Mill kritizován za ahistorické konstruování kategorií¹⁵⁹ a Millova politická ekonomie pokroku coby „*mělký synkretismus*“. Přičemž skeptický zůstal K. H. Marx k úsilí o dobrovolný rozvoj kooperativní výroby.¹⁶⁰ Millovo označování za socialistu (různého ražení či odstínu) zůstává v mnohém diskutabilní i nejednoznačné.

Rozpolcenost lze interpretovat též v rovině dilematu Milla-vědce vs. Milla-reformátora a humanisty, resp. v Millově odlišení dvou typů zákonů – „*železných*“ zákonů výroby a zá-

¹⁵⁵ Srov. (Mill, 1879).

¹⁵⁶ In (Kishtainy et al., 2014) je ekonomický přínos Milla zmiňován v souvislosti s úvahami o významu konkurence z hlediska cen. Nedostatek konkurence má vést k vyšším cenám. J. S. Mill píše o pracovnících v monopolním postavení (majících vyšší mzdy), bariérách vstupu do odvětví, vzniku monopolů apod.

¹⁵⁷ (Buchholz, 1993) o J. S. Millovi píše: „*Naprosto se rozcháším s nejnápadnější a nejtypičtější částí (socialistického) učení, s jeho proklamacemi namířenými proti konkurenci... Ti pánové zapomínají, že kde není konkurence, tam vládne monopol*“ (tamtéž, s. 98).

¹⁵⁸ Srov. (Loužek, 2006b).

¹⁵⁹ Srov. (Marx, 1969 aj.).

¹⁶⁰ Srov. (Persky, 2016), který připomíná, že Mill o Marxově díle věděl málo, naopak Marx znal práce J. Milla i J. S. Milla. Nalézám obdobné znaky v jejich postojích k lidské přirozenosti, závazcích k historickému přístupu, sdílenému rozdílu mezi sférou výroby a rozdělování, resp. základnou a nadstavbou, či v tvrzení, že práce je nakonec zdrojem veškerého zisku. Za poněkud odlišné, leč související, označuje jejich teorie klesající míry zisku. Marxe a Milla srovnává též (Weng, 2013), a to v rovině chápání svobody a překážek nastolení svobody. Oba filozofové měli věřit v pokrok i v to, že lidstvo má schopnost tento řídit. I když se jejich pojetí svobody liší, oba mají vnímat svobodu jakožto cíl sám o sobě. Lišit se mají názory na to, co je nezbytné pro pokrok, přitom však mají sdílet víru ohledně základní tendence lidské přirozenosti k sebekultivaci. Odlišovat je má pojetí vztahu člověka ke komunitě a způsoby prosazování změn.

konů rozdělování se sociální povahou. S Millovým usilováním sloučit „*přirozené zákony*“¹⁶¹ ekonomie s touhami zlepšovat společenské instituce. J. S. Mill zůstává částečným stoupencem doktríny „*laissez-faire*“ (s vírou, že vláda a společnost může svobodu jedince omezovat jenom, aby jedince chránila před jiným)¹⁶² a tuto i propaguje, neboť má ústit do možností samostatného rozvoje jedinců.¹⁶³ Naproti tomu A. Smith koncept „*laissez-faire*“ vyzdvihuje především z důvodu maximalizace materiálního blahobytu.¹⁶⁴ J. S. Mill však neopomíná, že svobodný trh obohacuje pouze část společnosti a považuje za nutné ohlížet se i na sociální situaci dělníků a chudých. Millovy názory se vyvíjely, přičemž postupně nadšení z ideologie „*laissez-faire*“ slábne. Zprvu jej lze řadit i k ortodoxním stoupencům této, později však ideu sám označuje za překonanou.¹⁶⁵

J. S. Mill se stává stoupencem umírněného liberalismu a reprezentuje počátek sociálního reformismu. Uvědomuje si nedostatky kapitalismu (majetková nerovnost, dobově špatná životní úroveň dělníků aj.), které navrhuje řešit dílčími reformami za účasti státu (dělnické družstevnictví, zemědělská reforma, změny dědického práva nebo volební právo žen). V oblasti výroby zůstává zastáncem ekonomického liberalismu a tuto zkoumá pomocí metody dedukce. Věřící, že zákony výroby¹⁶⁶ nelze měnit. Způsoby distribuce bohatství ovšem považuje za výhradní záležitost lidských institucí, počínaje tím, co J. S. Mill označoval za primární a základní instituci – individuální vlastnictví.

Ve sféře rozdělování J. S. Mill propaguje sociální reformismus a zákony rozdělování zkoumá metodou indukce. Věřící, že všichni jedinci by měli začínat za stejných podmínek, se spravedlivým rozdělením výrobních nástrojů mezi všechny členy společnosti. Jakmile má každý stejné množství individuálního majetku, musí však již být ponechán svému vlastnímu úsilí, do kterého stát nemá zasahovat. Ohledně nerovnosti bohatství se domníval, že úlohou vlády má být zavedení sociální a ekonomické politiky, která podporuje rovnost příležitostí (nikoli však rovnost výsledků).¹⁶⁷ Vláda by měla zavést daňové politiky, které pomohou zmírnit chudobu a uvážlivě podporovat rovnost.¹⁶⁸

Zdanění považoval J. S. Mill za nejdůležitější funkci státu. Navrhoval spravedlivě vyměřenou daň z příjmu (coby proporcionální daň se měla vztahovat na většinu obyvatelstva, kromě nejchudších), daň dědickou (neboť dědictví kapitálu a bohatství přináší dědicům

¹⁶¹ J. S. Mill byl zastáncem svobody i soukromého vlastnictví, nicméně přitom nepovažoval kapitalismus za „*přirozený řád*“. Uvědomoval si – vedle rychlého populačního růstu – také odpovědnost společenského řádu a společenských institucí za bídné dobové poměry např. dělníků.

¹⁶² Srov. (Mill, 1859b aj.).

¹⁶³ „*Mill se nikdy nezřekl své víry ve volnou soutěž a svých obav z mohutné ústřední moci...*“ (Buchholz, 1993, s. 98).

¹⁶⁴ Především kvůli podpoře doktríny „*laissez-faire*“ J. S. Milla k A. Smithovi přirovnává (Routh, 1975). Neopomíná ovšem ani Millovy významně odlišnosti od idejí klasického liberalismu. Zmínit lze Millův názor, že liberální ekonomický systém lidské bytosti (které mají i altruistickou povahu) tyranizuje vyzvedáváním jejich „*přirozené*“ soutěživosti nad společenské zvyklosti. Dále např. Millovo pozdější nadšení pro socialismus, který má zajistit spravedlivější rozdělení bohatství ve společnosti ve srovnání s kapitalismem.

¹⁶⁵ V tomto ohledu připomíná např. J. Ch. L. Simonde de Sismondiho – srov. (Sirůček, 2022a). Taktéž Sismondi dospívá k názoru, že rozdělování není procesem ekonomickým, nýbrž politickým etc.

¹⁶⁶ Mají mít podobný charakter jako přírodní zákony a lze je poznat i využívat k našemu prospěchu.

K těmto je řazen zákon klesajících výnosů z investic do půdy, zákon přechodu na obhospodařování horších a horších půd či populační zákon. Obdobně jako T. R. Malthus i Mill hodnotí sociální opatření v kontextu populační dynamiky. Opatření nebylo žádoucí, pokud vedlo k růstu populace – srov. (Malthus, 1798).

¹⁶⁷ J. S. Mill zůstával zastáncem soukromé dobročinnosti, kterou preferoval před státem zajišťovaným blahobytem. Uvědomoval si přitom však, že dobročinnost může zlepšit situaci pouze dílčím způsobem.

¹⁶⁸ J. S. Mill navrhoval, aby společnost pomáhala chudým, ovšem aniž by je tímto demotivovala hledat si práci. Bojoval za podpory invalidům, ale u fyzicky zdravých varoval, že příliš štědré podpory přidělované bez podmínek mohou celá pokolení chudých uvrhnout do rodinných podmínek s absencí pracovní etiky.

lepší příležitosti) a politiku omezující nadměrnou spotřebu, resp. ryzí požitkářství zámožných (např. vášnivě propagoval, aby byly zdaňovány hostiny, obžerství a jiné velkolepé podniky pořádané pro obdiv ostatních). Usiloval i o odstranění pozemkové renty, prostřednictvím pozemkové daně ve výši realizované renty.¹⁶⁹

Význam státního zákonodárství vztahoval J. S. Mill nejen k postupnému vyrovnávání důchodů pomocí daní, ale i ke zlepšování přístupu dělníku ke vzdělání,¹⁷⁰ organizovanosti v odborech, přiznání politických a sociálních práv dělníkům, vytvoření podmínek pro rovnoprávnost žen apod. Millovo pojetí státu ovlivňuje např. americké institucionalisty.

Družstevní socialista, liberální humanista a nerůstový „proto-ekolog“

Ačkoli J. S. Mill v mnohém zachovával a rozvíjel dobové konvenční ekonomické uvažování, byly některé jeho myšlenky (přesněji jeho a H. Taylorové-Millové) originální a překračovaly standardní sociálně ekonomický rámec i optiku. (Johanisová, 2014) píše, že Millova výchova v duchu čirého racionalismu mu nezabránila přesáhnout (nejenom) dobové hranice anglické klasické politické ekonomie a vyslat poselství, které začíná být doceňováno až v současnosti. Klade otázku, zda J. S. Mill byl ekonomickým disidentem.

Odpovídá: „*Mill přitom nebyl klasický ekonomický disident, který by radikálně šel proti převládající ekonomické nauce. Jeho vlivné Principy politické ekonomie, které poprvé vyšly roku 1848 (stejně jako Komunistický manifest), v mnohém zachovávaly a rozvíjely tehdejší konvenční ekonomické myšlení. Z korespondence s Harriet¹⁷¹ vysvítá neotřesitelná jistota, s níž oba věřili, že jejich recepty (autonomie a svoboda jedince, odmítání „předsudků“ náboženské víry, efektivní ekonomická výroba, všeobecná rovnost všech, včetně žen) povedou k pokroku. Tento pokrok ale vnímali v mnohém odlišně než jiní myslitelé jejich doby. Aby nastala skutečná rovnost, přimlouval se Mill za redistribuci bohatství státem, ovšem s minimem byrokracie. Stát by například z daní poskytoval nepodmíněný příjem všem občanům, který by naopak zdaněn být neměl. Silně zdaněny by však měly být všechny příjmy, které dotyční ve skutečnosti nevydělali – dary, dědictví, nájemné a příjmy z tzv. kapitálových zisků (například zisk ze spekulativního nákupu a prodeje nemovitosti), ale také zisk z vlastnictví jakéhokoliv přírodního zdroje“* (Johanisová, 2014, s. 27-28).¹⁷²

Vedle zpochybňování soukromého vlastnictví přírodních zdrojů (aniž však útočí na

¹⁶⁹ J. S. Mill má v zásadě přejímat teorii diferenciální renty D. Ricarda (jiné interpretace ovšem Millovo pojetí renty vnímají jako širší a nespojují tuto s vlastnictvím půdy různé kvality. Rentu tvoří rozdíl mezi tržní cenou a výrobními náklady). J. S. Mill argumentuje meritokratickými principy odměňování, podle kterých by každý měl nakládat s plody vlastní práce. Pozemková renta není výsledkem vlastního úsilí pozemkových vlastníků, tudíž by měla být odevzdávána společnosti. Cestou jejího zdanění, které by pozemkovou rentu postupně odčerpalo. Při růstu renty by se daňové zatížení mělo zvyšovat. Tyto ideje přejímá od svého otce J. Milla. Navíc – jako přechodné opatření na cestě k družstevním asociacím – navrhuje J. S. Mill reformy vedoucí ke vzniku rodinných farem, což by taktéž přispělo ke snížení renty.

¹⁷⁰ J. S. Mill byl zastáncem veřejného školství pro nemajetné. Přitom chtěl mravní výchovu skloubit s ekonomickými podněty (např. žádal, aby vláda poskytovala chudým účelové půjčky na zařízení bytu).

¹⁷¹ Srov. (Hayek, 1951 aj.) (pozn. PS).

¹⁷² „*Mill upozorňuje, podobně jako později Karl Polanyi, že příroda není lidský produkt, a tudíž je otázkou, nakolik se pro ni vůbec hodí instituce soukromého vlastnictví“* (Johanisová, 2014, s. 28). Srov. (Polanyi, 1944).

soukromé vlastnictví vůbec),¹⁷³ neopomíjení významu přírodního prostředí, resp. zohlednění aspektů environmentální udržitelnosti v politické ekonomii bývá vyzdvihováno Millovo doplnění racionality subjektivního chování o rozměr humanity (s možností etické volby též v rámci ekonomie)¹⁷⁴ a solidarity. Čímž má i anticipovat moderní teorii veřejných statků¹⁷⁵ anebo moderní stát blahobytu, včetně státního intervencionismu.

J. S. Mill dospívá k propagaci vzájemné spolupráce a kooperace, čímž míní nejenom akciové společnosti, ale i nadace a především družstva. Usiluje o zřízení kooperativních výrobních družstev ve vlastnictví v nich pracujících dělníků. Vytyčuje požadavek zrušení systému založeného na námezdní práci a jeho nahrazení družstevními asociacemi výrobců. Pracovní poměr chápal J. S. Mill jako vliv, který omezuje individualitu jedince, jelikož jej odděluje od vlastnictví toho, co vlastním úsilím vyrobil. Výrobní družstva měla tento nedostatek odstranit, přičemž měl dělník obdržet i podíl na zisku z prodeje výrobků. V Millových vizích asociace pracujících kolektivně vlastní kapitál, s nímž pracují a pracují pod vedením zvolených manažerů. J. S. Mill se stává propagátorem družstevnictví a v roce 1852 se zasazuje o přijetí prvního britského družstevního zákona. Britská družstva, především spotřební, se začala rozvíjet, což J. S. Mill reflektuje v dalších vydáních, resp. revizích knihy *Zásady politické ekonomie* (Mill, 1848).

Vedle označování za evolučního¹⁷⁶ či družstevního, resp. kooperativního socialistu,¹⁷⁷ lze Milla současně řadit i k předchůdcům heterogenních teorií transformace kapitalismu. Podle J. S. Milla ekonomika budoucnosti převezme prvky kapitalismu i socialismu. Vyznačovat se má důrazem na decentralizaci, spravedlnost, spolupráci a demokratické vlastnictví výrobních prostředků. Přejít na družstevní ekonomiku po dosažení stacionárního stavu považuje za pokrokovou tendenci. In (Mill, 1848, 1879 aj.) uvažuje, jak postupnými reformami a vzděláváním vytvořit „*družstevní kapitalismus*“ (v rámci kterého existují početná sdružení pracujících či spotřebitelů, která mezi sebou podle daných pravidel soutěží), který by se následně mohl proměnit na decentralizovanou formu socialismu. Kde by vlastníkem výrobních prostředků nebyl stát, nýbrž komunita. J. S. Mill volá po nastolení rovnosti ve vlastnictví kapitálu i ekonomické demokracie.¹⁷⁸ Jeho vizí se stává organizace

¹⁷³ V představách J. S. Milla nebyl jeho reformní program (včetně zrušení námezdní práce) v rozporu s principy liberalismu ani soukromého vlastnictví.

¹⁷⁴ (Sen, 1987) rozlišuje dva poznávací zdroje ekonomické vědy: etický a inženýrský. Tradici etického přístupu A. K. Sen odvíjí od Aristotela, který spojil základní problémy ekonomie s lidskými cíli. Etický přístup chápe etiku jako endogenní faktor ovlivňující hospodářský život zevnitř. Mezi ekonomy, kteří chápali ekonomii ve vztahu k etickým aspektům Sen řadí A. Smitha, J. S. Milla, F. Y. Edgewortha a K. H. Marxe. Inženýrský přístup se zrodil až v moderní průmyslové éře. Prostředky k dosahování již předpokládaných cílů hledá na základě jednotlivých subjektů. Etika a etické úvahy jsou vnímány jako exogenní či dané faktory. Podle A. K. Sena do této myšlenkové tradice náleží W. Petty, L. M. E. Walras, A. A. Cournot či Quesnay anebo D. Ricardo. Srov. (Dušková, Džbánková, 2005).

¹⁷⁵ Včetně anticipace idejí společensky prospěšných statků, u kterých má veřejná správa znát zájmy jedinců lépe než oni sami. Srov. princip záslužného dobra in (Musgrave, 1959).

¹⁷⁶ Srov. (Schumpeter et al., 1996).

¹⁷⁷ In (Sojka, 2010) je akcent na sociální reformy in (Mill, 1848) připisován H. Taylorové-Millové. Samotný J. S. Mill se za socialistu sice sám považovat neměl, ovšem jeho pozice ochránce dělníků, sociálně slabších a utlačovaných z něj činí předchůdce či dokonce jednoho z otců fabiánského socialismu. *Fabian Society* vzniká v roce 1884 z podnětu např. irského dramatika G. B. Shawa (1856-1950) a britského labouristického politika, ekonoma a publicisty S. J. Webba a jeho aktivistické manželky B. Webbové. Webbovi figurují mezi tvůrčími ekonomickými páry zmiňovanými v úvodní pasáži. Srov. (Širůček, 2012a).

¹⁷⁸ Srov. koncept ekonomické demokracie česko-amerického ekonoma J. Vaneka (1930-2017) in (Vanek, 1971, 2013).

výroby v podobě sdružení výrobců na bázi vzájemné rovnosti, kteří budou společně vlastnit kapitál a pracovat pod vedením, které budou sami volit a odvolávat.

Opomenout nelze Millovo pojetí ekonomického růstu, kdy namísto dogmatu trvalého růstu předkládal myšlenku růstu stacionárního. „Hovoří přitom i o „civilizovanosti“ či o „progresivním ekonomickém pohybu“, který podle něj nespočívá v pouhém nárůstu výroby a spotřeby, ale také v technologickém pokroku, v rostoucí jistotě občanů před násilím a v narůstající schopnosti vzájemné spolupráce“ (Johanisová, 2014, s. 28).

In (Mill, 1848) píše, že všechny země označované jako civilizované, vykazují hospodářský růst, mající tendenci po nějakou dobu pokračovat, a nakonec expandovat do celého světa. Tento proces, který J. S. Mill někdy označuje jakožto „civilizační“, je charakterizován třemi znaky: 1. kontinuální technologický pokrok. 2. stále se zlepšující ochrana osob a majetku (v ideálním případě zahrnující též kompletní záruku rovných práv pro všechny členy společnosti). 3. praktické rozšiřování principu spolupráce s vizí vzniku mnoha institucí družstevního charakteru (průmyslových aj.), např. akciových společností, dobrovolných veřejně prospěšných sdružení nebo dělnických družstev.

Ve stacionární společnosti má dojít k přeorientování zmíněných tří ukazatelů vztahujících se k ekonomickému růstu směrem k širšímu pojetí civilizačního pokroku. Podle představ J. S. Milla jakmile společnost dosáhne určitého počtu obyvatel a jisté úrovně vyspělosti, politická ekonomie jako vědní disciplína již splnila svou hlavní úlohu, může ustoupit do pozadí a sloužit ostatním oborům lidské činnosti v rámci rozšířeného utilitaristického „*umění žít*“.¹⁷⁹ Technologický pokrok, rostoucí ochrana osob a majetku i zlepšující se schopnosti vzájemné spolupráce se mají stát charakteristickými rysy civilizačního procesu, který si bude klást vyšší cíle nežli pouhý růst počtu obyvatel a hromadění hmotných statků. Na ještě větší důležitosti má tehdy získávat proces rozdělování. Na J. S. Millem predikovaný přechod od ekonomického růstu ke stacionárnímu stavu, který ovšem přitom neznamená konec skutečného pokroku, naopak tomuto může napomáhat, navazuje řada autorů orientace nejen ekologické.¹⁸⁰

V Millových úvahách lze nalézat prvky rozporu mezi kapitalistickou výrobou a udržitelností, resp. ideu dlouhodobé neudržitelnosti kapitalismu, jakožto systému, který nevyhnutelně lidstvo dovádí do stadia stagnace a vyčerpání zdrojů. Z ekonomického hlediska sice Mill líčí kapitalismus jako ideální systém, který má však postupně svým růstem vést k silné materiální polarizaci společnosti, chudobě dělníků a nezvladatelnému populačnímu růstu. Bude-li však takový růst zastaven, navrátí se společnost k humanismu a v lidech má být otevřen prostor k nabývání vnitřního (tj. duchovního, intelektuálního) bohatství.

Obdobně jako A. Smith, D. Ricardo či T. R. Malthus se i Mill domnívá, že ekonomický růst ve smyslu meziročního růstu výroby a spotřeby musí jednou skončit. Millova vize budoucího ekonomického růstu se, v jistých ohledech, pokouší najít střední cestu mezi

¹⁷⁹ (Buchholz, 1993) ohledně vize stacionární společnosti hovoří o „*impresionistické vizi*“ (tamtéž, s. 97), kde ve které „*namíchal odstíny*“ z pesimismu Ricarda i optimismu Saint-Simona. Přičemž J. S. Mill „*vykreslil bezmála teologický model „nebe na zemi“*“. V určitém vzdáleném časovém horizontu, předpovídal Mill, se zastaví honba za penězi a lidstvo se začne věnovat spíše stavu jakéhosi vytržení. Během Velké deprese prezentoval podobnou vizi také Keynes“ (dtto). Čímž je míněn text (Keynes, 1930). Srov. též (Keynes, 2021).

¹⁸⁰ Srov. (Gorodecká, 2008).

Smithem a Malthusem.¹⁸¹ In (Mill, 1848) jsou načrtávány různé scénáře budoucího vývoje.¹⁸² Scénář první sleduje malthusiánskou linii (populace roste rychleji, nežli mohou kapitál a technologie zvyšovat produkci, výsledkem jsou nižší mzdy, vyšší zisky a pokles životní úrovně průměrného člověka), scénář druhý úvahy Smitha (kdy akumulace kapitálu roste rychleji než populace, reálné mzdy rostou a průměrný dělník se má lépe). Scénář třetí operuje s tím, že zásoba kapitálu a populace rostou stejně rychle při relativně stabilní technologii. Reálné mzdy se nemění (neboť množství práce a poptávka po této rostou stejně rychle). Pro uživení rostoucí populace však musí být – neboť se nemění technologie – obdělávána i horší půda, protože úrodná půda byla využita již dříve (s ricardovskou logikou zákona klesající úrodnosti půdy). Tímto rostou náklady na produkci potravin a jejich ceny. Se zvyšujícími se pozemkovými rentami musí klesnout zisky.¹⁸³ Což je v podstatě závěr Ricarda.¹⁸⁴ Čtvrtý scénář předpokládá, že technologický pokrok je rychlejší nežli růst kapitálu a populace. Zmíněné má usnadnit produkci potravin, a snížit mzdy i renty. Zisky rostou a ekonomika bude prosperovat.

J. S. Mill měl za nejpravděpodobnější považovat scénář třetí. Představoval si konec technologického pokroku. *„Když k tomu dojde, tvrdil Mill, skončí jak akumulace kapitálu, tak ekonomický růst, jak to předpovídal Ricardo“* (Pressman, 2005, s. 59).

Většina dobových ekonomů se konce hospodářského růstu obávala. Vyjadřovala obavy z toho, že technologický pokrok neudrží krok s rostoucí populací a nároky na potraviny. *„Půdy bude málo a bude drahá, proto zbohatnou zejména vlastníci půdy, potažmo ti, kdo kontrolují přírodní zdroje. Zisky kapitalistů a jejich zaměstnanců budou naopak klesat, až nastane pochmurný stacionární stav nulového růstu výroby, kdy se již kapitalistům nevyplatí investovat do nové výroby a chudí budou chudší nežli kdy jindy“* (Johanisová, 2014, s. 29). J. S. Mill naproti tomu neviděl konec hospodářského růstu nutně jako hrozbu a domníval se, že stacionární stav může mít i mnoho výhod.

Konec ekonomického růstu by měl zastavit závody industriálního života. Zisk již nemá být hlavním motivem lidského úsilí. Podle J. S. Milla v bohaté společnosti nakonec zanikne motivace k další akumulaci kapitálu a úroková míra bude nulová.¹⁸⁵ Ideální společnost by přitom měla vytvářet podmínky, aby veškeré důchody byly výsledkem jen vlastní práce.

¹⁸¹ „... Smith viděl společnost bohatnout v důsledku větší svobody obchodu, technologických inovací, dělby práce a kapitálových investic, Malthus pak na druhé straně považoval ekonomický pokrok za omezený požadavky lidí na konečné zdroje. Mill viděl působit oba jevy současně“ (Pressman, 2005, s. 58). Srov. (Smith, 1776), (Malthus, 1798).

¹⁸² „Mill si proto zaslouží uznání, že byl prvním ekonomem, který rozpoznal, že dlouhodobé trendy či výsledky není možno předvídat s jistotou, ale jsou závislé na tom, jak různé protichůdné síly dlouhodobě působí“ (Pressman, 2005, s. 59).

¹⁸³ Podle J. S. Milla k hlavním hospodářským tendencím náleží klesající míra zisku z důvodů klesajících výnosů v zemědělství a nárůstu populace malthusiánskou rychlostí. Srov. (Mill, 1848 aj.).

¹⁸⁴ Srov. (Ricardo, 1817), resp. Ricardovy tendence rozdělování národního důchodu (růst pozemkové renty, podíl mezd určený existenčním minimem, klesající podíl zisků) ústící v pochmurnou vizi stagnace. Důležitou roli zaujímají kameny Ricardovy koncepce (Malthusův populační zákon, zákon klesající úrodnosti půdy, boj proti přežívajícímu feudalismu, reakce na dobové sociální podmínky a problémy atd.). Samotný Ricardo naznačoval cesty, jak bezútěšný stacionární stav oddálit (např. pomocí technologických inovací), ale nevěřil v to, že je mu možné zcela zabránit. Dříve či později má každou kapitalistickou ekonomiku postihnout stav, kdy po všech stránkách stagnující masa dělníků vydělává minimální mzdu, kapitalisté nedisponují vlivem nízkých zisků investičními pobídkami a jediní, kdo se mají v rámci těchto poměrů dobře, jsou vlastníci přírodních zdrojů, kteří čerpají nejvyšší možnou rentu. Srov. (Daly, 1996).

¹⁸⁵ Zvyšování bohatství v důsledku akumulace kapitálu má být hlavní příčinou existence stacionárního stavu. S čehož J. S. Mill usuzuje, že abstinence spojená se zřeknutím se současné spotřeby bude stále méně bolestná. V důsledku toho podstatně poklesne úroková míra, sloužící ke kompenzaci zmíněné újmy.

Dosaženo má být většího místa pro solidaritu a sociální korekce trhů.

Stacionární stav by tudíž mohl lidem přinést „*dostatek volného času, v němž by měli příležitost kultivovat jemnější stránky života*“ (Johanisová, 2014, s. 29).¹⁸⁶ Podmínkou pro tento žádoucí stav by vedle dobrovolného omezení růstu populace¹⁸⁷ a posunu jejích hodnot, včetně adekvátní vzdělanosti dělnictva (neboť dělnictvo musí být připraveno na své působení v družstevních asociacích pracujících),¹⁸⁸ bylo též lepší rozdělování, které by omezilo propast mezi chudými a bohatými. Včetně zmíněného zdanění spekulativních zisků a zisků z vlastnictví přírodních zdrojů. „*Aby se v zájmu stále větší produkce nezoral každý kvetoucí kout a nevymýtily všechny meze, měli by se lidé podle něj pokusit docílit stacionárního stavu mnohem dříve, než je k tomu přiměje nutnost*“ (tamtéž).

Na J. S. Milla se odvolávají rozliční ekologičtí ekonomové, kdy poukazují na Millovo rozpoznání významu nemateriálního bohatství či zdůrazňují tezi, že logickým důsledkem neomezeného kvantitativního růstu je ničení životního prostředí a snížení kvality života. U J. S. Milla nacházel inspirace např. britský ekonom německého původu, apelující na reformu hospodářství podle lidských měřítek E. F. Schumacher (1911-1977). Jeho vlivná kniha *Malé je milé* (Schumacher, 1973) filozofuje ohledně toho, jak by měla vypadat ekonomie, kdyby skutečně záleželo na lidech a přírodě.¹⁸⁹ Připomenout namátkou dále lze amerického ekologického ekonoma H. E. Dalyho (1938-2022), který podrobněji rozpracoval teorii ekonomie stacionárního stavu a věnoval se problematice udržitelnosti. Daly odmítal stálý ekonomický růst i volnotržní ideologii.

H. E. Daly propagoval ideu, že ekonomické procesy jsou podmnožinou zemského ekosystému (Daly, 1996), Na kritiku standardní ekonomie a jejích předpokladů, jako je redukce přírody na půdu či štěstí na spotřebu, i na hledání řešení v ekonomické teorii praxi cílí taktéž práce (Daly, Cobb, 1990). Daly snáší důkazy o tom, kterak ekonomický proces výroby trvale znehodnocuje životní prostředí. S ekonomickým růstem se tento problém prohlubuje. Učebnice ekologická ekonomie (Daly, Farley, 2004) staví na tom, že ekonomika je podmnožinou ekosystému Země a bytostně závisí na tocích materiálu a energie, které znehodnocuje, což by mělo ústít v podstatné změny v celé ekonomické teorii. Spolu s dalšími, především tzv. „*zelenými*“ ekonomickými heretiky, kritizuje pojetí standardní ekonomie coby vědy pozitivní. Upozorňuje na význam hodnotových soudů a nevyřčených předpokladů, které předurčují její výzkumné otázky, metody i závěry.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Srov. (Keynes, 1930, resp. 2021), s úvahami o lidstvu po vyřešení ekonomického problému ohledně potřeb absolutních. J. M. Keynes sní o tom, že s tím, jak hromadění bohatství ztratí společenský status se výrazně promění morální kodex. Láska k penězům jako vlastnictví má začít být vnímána coby „*odporná zvrácenost*“. Keynes sní o návratu k některým náboženským zásadám a tradičním ctnostem, kdy hrabivost má být opět považována za neřest, lichva za přečin a láska k penězům za počínání mrzké.

¹⁸⁷ J. S. Mill vyjadřoval naději, že ve stacionárním stavu vzdělání dělníci dobrovolně omezí počet svých dětí. Tímto pro sebe získávají část výstupů, která by za jiných okolností připadla vlastníkům přírodních zdrojů. Zároveň jsou již od raného věku lidé vedeni k tomu, aby spatřovali hodnoty i v jiných věcech, nežli je růst populace a hromadění bohatství. Včetně objevení kouzla, které skýtá osamělost a soukromí, pokud se člověk nachází jen ve společnosti nezničené přírody a ostatních forem života – srov. (Daly, Cobb, 1990). J. Mill a D. Ricardo též vyzývali k dobrovolné kontrole porodnosti, leč za účelem pokračujícího hospodářského růstu, nikoli stacionárního stavu, který vnímali jako společenskou hrozbu.

¹⁸⁸ K čemuž měly přispět i návrhy na spolupodílení se dělníků na zisku, včetně uznání užitečnosti odborů.

¹⁸⁹ Srov. též (Schumacher, 2022) – coby pokus oživit filozofii v jejím původním významu jako lásku k moudrosti, průvodce životem a přístupem k duchovní stránce.

¹⁹⁰ Srov. (Schumacher, 2021), (Ščur, 2022) či (Johanisová, 1998 aj.).

Jisté návaznosti na ideje J. S. Milla lze spojovat taktéž s dnešní kampaní za základní nepodmíněný příjem.¹⁹¹ Dodát je přitom ovšem nezbytné, že ohledně samotné myšlenky i konkrétních projektů základního nepodmíněného příjmu v tržně kapitalistických mantinelech žádná shoda nepanuje. Ani na politické levici. Snad pouze u pokrokářské liberální nové tzv. levice. Levice konzervativní bývá spíše, anebo i velmi důrazně, proti.

Na nebezpečné aktuálnosti dnes nabývají liberální úvahy J. S. Milla o svobodě projevu a myšlení v kontextu neliberálnosti hypertrofovaného liberalismu, snažícího se všem vnutit své představy (pseudo)pokroku. Tzv. liberální demokracie se mění v neliberální režim. Mizí sebemenší tolerance k odlišným názorům, které jsou potírány, ostrakizovány i kriminalizovány. Liberální média i anglosaské univerzity zcela rezignovaly na objektivitu a na vyváženost a staly se aktivistickou platformou „uvědomělých“ (woke).¹⁹² Internetové bojůvky zuřivě vymáhají cenzuru, zbabělí politici i indoktrinovaní byznysmeni jim nehorázně ustupují. Ohledně klasické práce (Mill, 1859b) lze dodat, že J. S. Mill v „*tomto kanonickém textu definuje umlčení odlišného názoru za zlo, jež okrádá lidstvo a budoucí generace bud' o pravdu, anebo v případě omylu o možnost vyvrátit iracionální blud a nabídnout novou, lepší formulaci pravdy...*“ (Tomský, 2022, s. 33).¹⁹³

(Žantovský, 2022) upozorňuje na úvahy v práci *O svobodě* (Mill, 1859b) týkající se společenské tyranie. Společenské normy a tlaky mohou vytvářet nápor na jednotlivce tak, aby se navzdory skutečným preferencím podvolil vůli „*panujícího veřejného mínění*“. J. S. Mill proto apeluje, aby se diskuze o svobodě nezabývaly pouze útlakem ze strany státu, nýbrž také povahou a mírou moci, kterou může mít společnost nad jednotlivcem. Navýsost aktuální v době, kdy „*panující veřejné mínění*“ vytvářejí samozvaní kazatelé a spasitelé. Jako jedinou pravdu všem vnucují pokrokářské (pseudo)liberální konstrukty.

Vybraná díla J. S. Milla a H. Taylorové-Millové

Mill, J. S. (1822): Two Letters on the Measure of Value. *Traveller*, 6. 12. 1822, 13. 12. 1822. ISSN nemá.

Mill, J. S. (1823): Questions of Population. *Black Dwarf*, 10. 12. 1823. ISSN nemá.

Mill, J. S. (1824): War Expenditure. *Westminster Review*, sv. 2, s. 27-47. ISSN nemá.

¹⁹¹ K diskuzím i pokusům se základním nepodmíněným příjmem srov. (Hrubec et al., 2021), (Van Parijs et al., 2007) či (Standing, 2018).

¹⁹² J. S. Mill při inauguračním projevu na univerzitě v St. Andrews pronesl: „*Vzdělávání je... jednou ze sfér, které v zásadě vyžadují, aby je zvažovaly různé mysli a z různých úhlů pohledu...*“ (Mill, 1867, s využitím https://en.wikisource.org/wiki/Inaugural_address_delivered_to_the_University_of_St_Andrews_Feb_1st_1867, překlad PS). Též zaznělo varování: „*At' nikdo neuklidňuje své svědomí klamem, že nemůže ublížit, když se neúčastní a nevytváří si názor. Zlí lidé nepotřebují nic víc, aby obstáli ve svých koncích, než to, že dobří lidé by se měli dívat a nic nedělat*“ (dtto).

¹⁹³ (Tomský, 2022, s odkazem na Gray, 2018) však nalézá v textu (Mill, 1849b) posun, který vrhá světlo i na dnešní pád liberalismu. Pod vlivem A. Comta měl J. S. Mill a jeho následovníci přijmout „*politické náboženství humanismu, nejvyšší bytostí se místo Boha stalo kolektivní lidstvo*“ (Tomský, 2022, s. 33). Sekulární liberálové si přitom ponechali princip univerzalizmu, odvozený z křesťanství. Svou neochvějnou vírou v pokrok tak položily základ nové politické ideologie. Soudobí neliberální liberálové věří, že tzv. pokrok je třeba vnutit všem i proti jejich vůli. Včetně zrušení všech rolí rasových, sexuálních, genderových apod. i likvidací veškerých hranic mezi lidmi i národy. „*Blouznivá je víra v novou společnost autonomních jedinců, kteří ovládnou svět, až se zbaví historických a náboženských předsudků. Většina lidí na světě si cení bezpečí, náboženské a národní tradice daleko víc než západního individualismu a demokracie*“ (dtto).

- Mill, J. S. (1843): *A System of Logic, Ratiocinative and Inductive: Being a Connected View of the Principles of Evidence, and the Methods of Scientific Investigation*. London: J. W. Parker. ISBN nemá.
- Mill, J. S. (1844): *On the Definition of Political Economy, and of the Method of Investigation Proper to it: Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*. London: John W. Parker. ISBN nemá.
- Mill, J. S. (1848): *The Principles of Political Economy with Some of their Application to Social Philosophy. Vol. 1., Vol. 2*. London: John W. Parker. ISBN nemá (2. vydání. Tamtéž 1849. ISBN nemá).
- Mill, J. S. (1850): The Negro Question. *Fraser's Magazine for Town and Country*, sv. 42, s. 25-31. ISSN nemá.
- Mill, J. S. (1859a): A Few Words on Non-intervention. *Fraser's Magazine for Town and Country*, sv. 60, s. 766-776. ISSN nemá.
- Mill, J. S. (1859b): *On Liberty*. London: John W. Parker and Son. ISBN nemá (česky *O svobodě*. Praha: Ottovo nakladatelství 1913. ISBN nemá, *O svobodě myšlení a slova*. Praha: Institute H21 2020. ISBN 978-80-907820-0-6, resp. in *Vybrané spisy o etice, společnosti a politice II*. Praha: Oikoymenh 2018. ISBN 978-80-7298-237-0).
- Mill, J. S. (1861): *Considerations on Representative Government*. London: Parker, Son, and Bourn. ISBN nemá (česky *Úvahy o vládě ústavní*. Praha: Svoboda-Libertas 1992. ISBN 80-205-0267-X, resp. *Úvahy o zastupitelské vládě* in *Vybrané spisy o etice, společnosti a politice II*. Praha: Oikoymenh 2018. ISBN 978-80-7298-237-0).
- Mill, J. S. (1863): *Utilitarianism*. London: Parker, Son, and Bourn. ISBN nemá (česky *Utilitarismus*. Praha: Vyšehrad 2011. ISBN 978-80-7429-140-1, resp. in *Vybrané spisy o etice, společnosti a politice I*. Praha: Oikoymenh 2016. ISBN 978-80-7298-487-9).
- Mill, J. S. (1867): *Inaugural Address delivered to the University of St. Andrews Feb. 1st 1867 by John Stuart Mill Rector of the University*. London: Longmans, Green, Reader, and Dyer. ISBN nemá.
- Mill, J. S. (1868): *England and Ireland*. London: Longmans, Green, Reader & Dyer. ISBN nemá.
- Mill, J. S. (1869): Thornton on Labour and It's Claims. *Fortnightly Review*, May 1869, s. 505-518 a June 1869, s. 680-700. ISSN 2043-2887.
- Mill, J. S. (1873):¹⁹⁴ *Autobiography of John Stuart Mill*. London: Longmans, Green, Reader & Dyer. ISBN nemá (česky *Vlastní životopis*. Praha: Josef Pelcl 1901. ISBN nemá).
- Mill, J. S. (1874):¹⁹⁵ *Three Essays on Religion: Nature, the Utility of religion, and Theism*. London: Longmans, Green, Reader & Dyer. ISBN nemá.
- Mill, J. S. (1879):¹⁹⁶ *Socialism (And) Utilitarianism*. Chicago: Belfords, Clarke & Co. ISBN nemá.

¹⁹⁴ Vydáno za pomoci H. Taylorové, která se po smrti J. S. Milla ujímá jeho rukopisné pozůstalosti.

¹⁹⁵ Vydáno H. Taylorovou – srov. (Hemelík, 2007).

¹⁹⁶ Nedokončený spis, vydán posmrtně H. Taylorovou, která je autorkou předmluvy.

- Mill, J. S. (1907):¹⁹⁷ On Social Freedom: Or the Necessary Limits of Individual Freedom Arising Out of the Conditions of Our Social Life. *Oxford and Cambridge Review*, č. 1, s. 57-83. ISSN nemá.
- Mill, J. S., Robson, J. M. (ed.) (1963-91): The Collected Works of John Stuart Mill. 33. Vol. Toronto: University of Toronto Press, London: Routledge and Kegan Paul.
- Mill, J. S., Robson, J. M. (ed.) (1967): *Essays on Economics and Society. Vol. I, II (Collected Works of John Stuart Mill, Vol. IV, V)*. Toronto: University of Toronto Press. ISBN 0802051855.
- Mill, J. S., Riley, J. (ed.) (1994): *Principles of Political Economy and Chapters on Socialism. 2. vydání*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 0-19-283081-3.¹⁹⁸
- Mill, J. S., Ryan, A. (1996): *The Spirit of the Age, On Liberty, The Subjection of Women*. New York: W. W. Norton & Company. ISBN 978-0393970098.
- Mill, J. S., Stillinger, J. (ed.) (1961): *The Early Draft of John Stuart Mill's Autobiography*. Urbana: University of Illinois Press. ISBN nemá.
- Mill, J. S., Taylorová-Millová, H. (1832): *Early Essays on Marriage and Divorce*. In Mill, J. S., Taylorová-Millová, H., Rossiová, A. S. (ed.) (1970): *Essays on Sex Equality* Chicago: University of Chicago Press, s. 65-88. ISBN 978-0226525464.
- Mill, J. S., Taylorová-Millová, H. (1832-33): On Marriage. In Taylorová-Millová, H., Jacobsonová, J. E. (ed.) (1998): *The Complete Works of Harriet Taylor Mill*. Bloomington: Indiana University Press, s. 21-25. ISBN 0-253-33393-8.
- Mill, J. S., Taylorová-Millová, H.¹⁹⁹ (1851): Wife Murder. *Morning Chronicle*, 28. 8. 1851. ISSN nemá.
- Mill, J. S., Taylorová-Millová, H.²⁰⁰ (1869): *The Subjection of Women*. London: Longmans, Green, Reader & Dyer. ISBN nemá (česky *Poddanství žen*. Praha: Vydavatelstvo Časopisu českého studentstva 1890. ISBN nemá).
- Mill, J. S., Taylorová-Millová, H., Rossiová, A. S. (ed.) (1970): *Essays on Sex Equality* Chicago: University of Chicago Press. ISBN 978-0226525464.
- Taylorová-Millová, H., Jacobsonová, J. E. (ed.) (1998): *The Complete Works of Harriet Taylor Mill*. Bloomington: Indiana University Press. ISBN 0-253-33393-8.
- Taylorová-Millová, H., Mill, J. S. (1847-50): *Papers on Women's Rights*. In Taylorová-Millová, H., Jacobsonová, J. E. (ed.) (1998): *The Complete Works of Harriet Taylor Mill*. Bloomington: Indiana University Press, s. 27-74. ISBN 0-253-33393-8.
- Taylorová-Millová, H., Mill, J. S.²⁰¹ (1851): The Enfranchisement of Women. *Westminster and Foreign Quarterly Review*, April-July 1851, roč. 4, s. 289-311. ISSN nemá.

¹⁹⁷ Dříve uváděno coby nedokončená práce J. S. Milla, nalezená v jeho pozůstalosti. Moderní interpretace však Millovo autorství odmítají a připisují toto E. R. Edgerovi.

¹⁹⁸ Vychází z textu *Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy. 7. vydání*. London: Longmans, Green, Reader, and Dyer 1871. ISBN nemá.

¹⁹⁹ Jako autor uváděn pouze J. S. Mill.

²⁰⁰ Spoluautorka H. Taylorová-Millová neuváděna. Na vzniku se podílela i její dcera H. Taylorová.

²⁰¹ Publikováno anonymně. Někde uváděno výhradní autorství H. Taylorové-Millové, jindy prezentována H. Taylorová-Millová jako rozhodující spoluautorka.

Doplňující informace a další prameny

- Arestis, P., Sawyer, M. (eds.) (2000): *A Biographical Dictionary of Dissenting Economists*. 2. vydání. Cheltenham: Edward Elgar. ISBN 1858985609.
- Beer, M. (1953): *A History of British Socialism*. Londýn: Allen and Unwin. ISBN nemá.
- Bentham, J. (1787): *Defense of Usury*. London: Payne and Foss. ISBN nemá.
- Bentham, J. (1789):²⁰² *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. London: T. Payne and Son. ISBN nemá (česky část jako *Úvod k principům morálky a zákonodárství* in Mill, J. S.: *Vybrané spisy o etice, společnosti a politice I*. Praha: Oikoymenth 2016. ISBN 978-80-7298-487-9).
- Boner, J. (2017): Bentham and James Mill. In Boner, J. (2017): *Philosophy and Political Economy*. New York: Routledge. ISBN 9781351316446.
- Bottingová, E. H. (2016): *Wollstonecraft, Mill and Women's Human Rights*. New Haven: Yale University Press. ISBN 9780300186154.
- Bráf, A. (1923): *Albín Bráf, život a dílo II: Výbor statí z nauky národohospodářské*. Praha: Vesmír. ISBN nemá.
- Březinová, O. (2004): Jak to bylo se ženami v ekonomii. In Jurečka, V. (ed.) (2004): *Ženy v ekonomii*. Ostrava: EF VŠB – TU Ostrava, s. 207-211. ISBN 80-248-0620-7.
- Buchholz, T. D. (1993): *Živé myšlenky mrtvých ekonomů*. Praha: Victoria Publishing. ISBN 80-85605-50-3.
- Cicarelli, J., Cicarelliová, J. (2003): *Distinguished Women Economist*. Westport: Greenwood Press. ISBN 0313303312.
- Čapek, K. (2018): *O věcech obecných čili zóon politikon*. Zlatý fond denníka SME. <http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5088/Capek-O-vecech-obecných-cili-zoon-politikon>.
- Daly, H. E. (1996): *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*. Boston: Beacon Press. ISBN 0-8070-4709-0.
- Daly, H. E., Cobb, J. B. (1990): *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. Boston: Beacon Press. ISBN 0-8070-3702-3.
- Daly, H. E., Farley, J. (2004): *Ecological Economics: Principles and Applications*. New York: Pearson. ISBN 9788131709214.
- Dušková, I., Džbánková, Z. (2005): *Etická dimenze institucionálních změn (vybrané problémy)*. Praha: VŠE v Praze – Oeconomica. ISBN 80-245-0961-X.
- Džbánková, Z., Rusmichová, L., Sirůček, P. (2021): Another New Economy or a Crossroads of Civilization? *Ekonomické listy VŠEM*, roč. 12, č. 1, s. s. 14-44. ISSN 1804-4166. https://www.vsem.cz/data/data/ces-soubory/ekonomicke-listy/EL_vol_12_iss1_2021.pdf.

²⁰² Sepsáno roku 1780.

- Džbáňková, Z., Sirůček, P. (2013): Rationality in Economics – Male and Female Perspectives. In Löster, T., Pavelka, T. (eds.) (2013): *The 7th International Days of Statistics and Economics. Conference Proceedings. September 19-21, 2013 Prague, Czech Republic*. Slaný: Melandrium, s. 375-387. ISBN 978-80-86175-87-4.
- Džbáňková, Z., Sirůček, P. (2020): Inspiration and Provocation of Ecofeminist Political Economy. In Pavelka, T., Löster, T. (eds.) (2020): *The 14th International Days of Statistics and Economics. Conference Proceedings. September 10-12, 2020 Prague, Czech Republic*. Slaný: Melandrium, s. 278-287. ISBN 978-80-87990-22-3.
- Eco, U. (2004): Aké sú špecifické talenty žien. *SME*, roč. 12, č. 42, príloha *Fórum*, roč. 3, č. 8, s. 14. ISSN 1335-440X.
- Eichner, A. S. (1984): Joan Robinson's Legacy. *Challenge*, roč. 27, č. 2, s. 42-46. ISSN 0577-5132.
- Eisenstein, Ch. (2022): *Posvátná ekonomie: Společnost, dar a peníze ve věku změny*. Praha: Malvern. ISBN 978-80-7530-384-4.
- Fawcett, H. (1863): *Manual of Political Economy*. London: MacMillan. ISBN nemá.
- Fay, B. (2002): *Současná filosofie sociálních věd: Multikulturní přístup*. Praha: Slon. ISBN 80-86429-10-5.
- Fuchs, K., Lisý, J. (2009): *Dějiny ekonomického myšlení: Od antického myšlení do marginalistické revoluce v ekonomii*. Brno: Masarykova univerzita. ISSN 1802-128X.
- Gide, Ch., Rist, Ch. (1928): *Dějiny nauk národohospodářských: Od doby fysiokratů až po naše dny. Díl I, II*. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.
- Gorodecká, H. (2008): *Pohled na J. S. Milla ve světle ekologické ekonomie. Bakalářská práce*. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykova univerzita v Brně. ISBN nemá.
- Gray, J. (2018): *The Problem of Hyper-liberalism*. <https://www.the-tls.co.uk/articles/problem-hyper-liberalism-essay-john-gray/>.
- Haac, O. A. (2018): *The Correspondence of John Stuart Mill and Auguste Comte*. London: Routledge. ISBN 9781138515635.
- Hampton, L. (2022): Harriet Taylor Mill. In Chappell, R. Y., Meissner, D., MacAskill, W. (eds.) (2022): *An Introduction to Utilitarianism*. <https://www.utilitarianism.net/utilitarian-thinker/harriet-taylor-mill>.
- Hausmann, J. (2002): *Nahota feminismu*. Ústí nad Labem: Reneco. ISBN 9788086563275.
- Hausmann, J. (2013): *Základy mužského šovinismu*. 19. vydání. Ústí nad Labem: Reneco. ISBN 978-80-86563-41-1 (resp. recenze in *Marathon*, 178, 2022, roč. 26, č. 6, s. 3-14. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>).
- Hayek, F. A. (ed.) (1951): *John Stuart Mill and Harriet Taylor: Their Correspondence and Subsequent Marriage*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN nemá.
- Hayek, F. A. (ed.) (1969): *John Stuart Mill and Harriet Taylor: Their Friendship and Subsequent Marriage*. New York: A. M. Kelley. ISBN 0678065047.
- Hegel, G. W. F. (1960): *Fenomenologie ducha*. Praha: Československá akademie věd. ISBN nemá.

- Hegel, G. W. F. (1965): *Dějiny filosofie II*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. ISBN nemá.
- Hemelík, M. (2007): O „mravnosti přírody“ a „temné svítilně“ lidského ducha (Několik marginálií k esejistickým textům Johna Stuarta Milla). *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 15, č. 5, s. 5-31. ISSN 0572-3043.
- Heilbroner, R. L. (1953): *The Worldly Philosophers: The Lives, Times, and Ideas of the Great Economic Thinkers*. New York: Simon and Schuster.
- Heywood, A. (1994): *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing. ISBN 8085865106.
- Hollander, S. (1985): *The Economics of John Stuart Mill*. Toronto: University of Toronto Press. ISBN 978-0802056719.
- Holman, R. a kol. (1999): *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck. ISBN 8071792381.
- Horký, O. (2011): Falešná neutralita neoklasické teorie: feministická, antropologická, evoluční a ekologická kritika. *Politická ekonomie*, roč. 59, č. 3, s. 329-344. ISSN 0032-3233.
- Horská, P. (1999): *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-380-0 (resp. recenze in *Marathon*, 114, 2013, roč. 17, č. 1, s. 24-36. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>).
- Hrubec, M., Brabec, M., Minářová, M. (2021): *Základní příjem ve světě: Argumenty, experimenty, dějiny*. Praha: EPOCH. ISBN 978-80-278-0031-5.
- Jacobsonová, J. E. (2002): *The Voice of Harriet Taylor Mill*. Bloomington: Indiana University Press. ISBN 978-0253340719.
- Jevons, W. S. (1871): *Theory of Political Economy*. London: MacMillan. ISBN nemá.
- Johanisová, N. (1998): Svět podle ekonomie. *Listy*, roč. 28, č. 2, s. 73-77. ISSN 1210-1222.
- Johanisová, N. (2008): *Kde peníze jsou služebníkem, nikoli pánem: Výpravy za ekonomikou přátelskou přírodě a člověku*. Volary: Stehlík. ISBN 978-80-86913-05-6 (resp. recenze in *Acta Oeconomica Pragensia*, 2010, roč. 18, č. 1, s. 97-100. ISSN 0572-3043 a in *Marathon*, 128, 2015, roč. 19, č. 1, s. 9-22. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>).
- Johanisová, N. (2014): *Ekonomičtí disidenti: Kapitoly z historie alternativního ekonomického myšlení*. Volary: Stehlík. ISBN 978-80-86913-12-4 (resp. recenze in *Marathon*, 128, 2015, roč. 19, č. 1, s. 9-22. ISSN 1211-8591, <http://www.valencik.cz/marathon>).
- Jurečka, V. (2004): Tvůrčí partnerství: Harriet Taylorová-Millová a John Stuart Mill. In Jurečka, V. (ed.) (2004): *Ženy v ekonomii*. Ostrava: EF VŠB – TU Ostrava, s. 8-22. ISBN 80-248-0620-7.
- Justoň, Z. (2012): *Ekonomie přírodních národů*. Praha: Dauphin. ISBN 978-80-7272-419-2 (resp. recenze in *Marathon*, 115, 2013, roč. 17, č. 2, s. 15-28. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>).
- Kalnická, Z. (2009): Genderovanost filozofického kánonu a textové „strategie“ marginalizace filozofek. *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 4, s. 809-833. ISSN 0038-0288.

- Kalnická, Z. (2010): *Filozofie a feminizmus. Ostrava: Ostravská univerzita Filozofická fakulta. ISBN 978-80-7368-856-1.*
- Kaminitzová-Cohenová, S. (2014): J. S. Mill and the Value of Utility. *History of Political Economy*, roč. 46, č. 2, s. 231-246. ISSN 0018-2702.
- Keynes, J. M. (1930): Economic Possibilities for our Grandchildren. *The Nation and Athenaeum*, 48.2 a 48.3, 11. 10. 1930, s. 36-37 a 18. 10. 1930, s. 96-98. ISSN nemá.
- Keynes, J. M. (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan. ISBN nemá (česky např. *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*. Praha: Cicero 2020. ISBN 978-80-270-7399-3, resp. recenze in *Politická ekonomie*, 2021, roč. 69. č. 1, s. 135-141. ISSN 0032-3233. <https://doi.org/10.18267/j.polek.1304>).
- Keynes, J. M. (2021): *Jsem liberál? Výbor esejů*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-3188-4 (resp. recenze in *Marathon*, 175, 2022, roč. 26, č. 3, s. 11-16. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>).
- Kammová, J. (1977): *John Stuart Mill in Love*. London: Gordon & Cremonesi. ISBN 978-0860330202.
- Kishtainy, N. et al. (eds.) (2014): *Kniha Ekonomie*. Praha: Euromedia. ISBN 978-80-242-4498-3.
- Kislingerová, E. a kol. (2021): *Církulární ekonomie a ekonomika: Společenské paradigma, postavení, budoucnost a praktické souvislosti*. Praha: Grada. ISBN 978-80-271-4619-2.
- Koderová, J. Sojka, M., Havel, J. (2008): *Teorie peněz*. Praha: ASPI. ISBN 978-80-7357-359-1.
- Komárek, S. (2012): *Muž jako evoluční inovace? Eseje o maskulinitě, její etologii, životních strategiích a proměnách*. Praha: Academia. ISBN 9788020020864.
- Křížek, M. a kol. (2018): *Abelova cena: Nejvyšší ocenění za matematiku*. Praha: Academia. ISBN 9788020028426 (resp. recenze in *Politická ekonomie*, 2019, roč. 67, č. 6, s. 672-675. ISSN 0032-3233).
- Le Doeuffová, M. (1977): Women and Philosophy. *Radical Philosophy*, č. 17, s. 2-11. ISSN 0300-211X.
- Le Doeuffová, M. (ed.) (2003): *The Sex of Knowing*. New York, London: Routledge. ISBN 9780415928601.
- Lernerová, G. (2000): Why have there been so few Women Philosophers. In Tougasová, C. T., Ebenrecková, S. (eds.) (2000): *Presenting Women Philosophers*. Philadelphia: Temple University Press, s. 5-14. ISBN 9781566397612.
- Loužek, M. (2006a): John Stuart Mill – klasik liberalismu. *CEVROREVUE*, č. 8-9/2006, s. 21. ISSN nemá.
- Loužek, M. (ed.) (2006b): *John Stuart Mill: Dvě stě let od narození. Sborník textů*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, č. 53/2006. ISSN 1213-3299.
- Lutz, M. A. (1999): *Economics for the Common Good*. London, New York: Routledge. ISBN 0-415-14313-6.

- Malthus, T. R. (1798):²⁰³ *An Essay on the Principle of Population, as it affects the future improvement of society with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers*. London: J. Johnson. ISBN nemá (česky *Esej o principu populace*. Brno: Zvláštní vydání 2002. ISBN 80-85436-80-9).
- Marshall, A. (1890): *Principles of Economics*. London: MacMillan. ISBN nemá.
- Marx, K. H. (1867): *Das Kapital: Kritik der Politischen Oekonomie*. Hamburg: Otto Meisner. ISBN nemá (česky např. *Kapitál I*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1954. ISBN nemá).
- Marx, K. H. (1969, 1974, 1977):²⁰⁴ *Rukopisy „Grundrisse“ I, II, III*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Mill, J. (1821): *Elements of Political Economy*. London: Baldwin, Cradock, and Joy. ISBN nemá.
- Mitchellová, D. (1970): Mill's Theory of Value. *Theoria*, roč. 36, č. 2, s. 100-115. ISSN 1755-2567.
- Musgrave, R. A. (1959): *The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy*. New York: McGraw Hill. ISBN nemá.
- Neeson, J. M. (1993): *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700-1820*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0521440548.
- Nochlinová, L. (1971): Why Have There Been No Great Women Artists? *ARTnews*, roč. 69, č. 9, s. 22-39, 67-71. ISSN 0004-3273.
- Nochlinová, L., Reillyová, M. (2015): *Women Artists: The Linda Nochlin Reader*. New York: Thames & Hudson. ISBN 9780500239292.
- Oatesová-Indruchová, L. (ed.) (1998): *Dívčí válka s ideologií: Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: Slon. ISBN 80-85850-67-2.
- Packe, M. S. J. (1954): *The Life of John Stuart Mill*. New York: MacMillan. ISBN nemá.
- Perný, L. (2020): *Utopisti: Vizionári sveta budúcnosti. Dejiny utópií a utopizmu*. Martin: Matica slovenská. ISBN 978-80-8128-257-7 (resp. recenze in *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2020, roč. 4, č. 8, s. 163-186. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz>).
- Persky, J. (2016): Marx and Mill. In Persky, J. (2016): *The Political Economy of Progress: John Stuart Mill and Modern Radicalism*. Oxford: Oxford University Press, s. 155-168. ISBN 978-0190460631.
- Petráček, J., Tallerová, J. (1977): *Dějiny ekonomických učení*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.
- Phyllisová, R. (1983): *Parallel Lives: Five Victorian Marriages*. New York: Alfred A. Knopf. ISBN 0394524322.
- Polanyi, K. (1944): *The Great Transformation*. New York: Farrar & Rinehart. ISBN nemá (česky *Velká transformace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2003. ISBN 80-7325-096-9).

²⁰³ První vydání publikováno anonymně.

²⁰⁴ Sepšáno Marxem jako *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* v letech 1857-58.

- Polkinghornová, B., Thomsonová, D. L. (1999): *Adam Smith's Daughters: Eight Prominent Women Economists from the Eighteenth Century to the Present*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. ISBN 9781858980843.
- Pressman, S. (2005): *Encyklopedie nejvýznamnějších ekonomů*. Brno: Barrister & Principal. ISBN 80-86598-57-8.
- Roberts, P. C. (2019): *The Delegitimization of the White Male*. <https://www.paulcraigroberts.org/2019/01/28/the-delegitimization-of-the-white-male>.
- Robsonová, A. P., Robson, J. M. (eds.) (1994): *Sexual Equality: Writings by John Stuart Mill, Harriet Taylor Mill and Helen Taylor*. Toronto: University of Toronto Press. ISBN 978-0802005137.
- Ricardo, D. (1817): *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Muray. ISBN nemá (česky *Zásady politické ekonomie a zdanění*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1956. ISBN nemá).
- Routh, G. (1975): *The Origin of Economic Ideas*. New York: MacMillan. ISBN 0333171179.
- Samuelson, P. A. (1948): *Economics: An Introductory Analysis*. New York: McGraw-Hill. ISBN nemá (česky např. Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D.: *Ekonomie*. 19. vydání. Praha: Svoboda 2013. ISBN 978-80-2050-629-0).
- Say, J. B. (1803): *Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent ou se consomment les richesses*. Paris: Chez Deterville. ISBN nemá.
- Say, J. B. (1824): *Economie politique: Sur la balance des consommations avec les productions*. Paris: Rignoux. ISBN nemá.
- Sen, A. K. (1987): *On Ethic and Economics*. Oxford: Basil Blackwell. ISBN 0-631-16401-4 (česky *Etika a ekonomie*. Praha: Vyšehrad 2002. ISBN 9788070215494).
- Senior, N. W. (1827): *An Introductory Lecture on Political Economy*. London: John Murray. ISBN nemá.
- Schumacher, E. F. (1973): *Small Is Beautiful: A Study of Economics As If People Mattered*. London: Blond & Briggs. ISBN nemá (česky např. *Malé je milé, aneb jak by vypadala ekonomie, které by záleželo na lidech*. Praha: Kořeny 2021. ISBN 978-80-907974-1-3, resp. recenze in *Alternativy (časopis CSTS)*, srpen 2022, roč. 6, č. 11, s. 85-117. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz>).
- Schumacher, E. F. (2022): *Průvodce pro zmatené*. Brno: Barrister & Principal. ISBN 978-80-7364-134-4.
- Schumpeter, J. A., Schumpeterová, E. B. (ed.), Perlman, M. (1996): *History of Economic Analysis*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0195105599.
- Schwartz, P. (1972): *The New Political Economy of J. S. Mill*. Durham: Duke University Press. ISBN 0297994697.
- Sirůček, P. (2012a): Ženy v ekonomii – B. Webblová a E. Abbottlová. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 20, č. 5, s. 91-98. ISSN 0572-3043.
- Sirůček, P. (2012b): Ženy v ekonomii – B. R. Bergmannová a D. N. McCloskeyová. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 20, č. 3, s. 89-97. ISSN 0572-3043.

- Sirůček, P. (2012c): Ženy v ekonomii – H. Taylorová-Millová a M. Fawcettová. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 20, č. 2, s. 93-100. ISSN 0572-3043.
- Sirůček, P. (2012d): Ženy v ekonomii – J. Marcetová a H. Martineauová. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 20, č. 4, s. 89-96. ISSN 0572-3043.
- Sirůček, P. (2013a): Ženy v ekonomii – A. J. Schwartzová a R. Friedmanová. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 21, č. 1, s. 92-100. ISSN 0572-3043.
- Sirůček, P. (2013b): Ženy v ekonomii – Ch. D. Romerová a N. L. Stokeyová. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 21, č. 2, s. 88-96. ISSN 0572-3043.
- Sirůček, P. (2013c): Ženy v ekonomii – J. L. Yellenová a W. Carlinová. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 21, č. 4, s. 94-100. ISSN 0572-3043.
- Sirůček, P. (2016a): *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách. 3. aktualizované vydání.* Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, roč. 2016 (IV.). ISSN 2336-7679.
- Sirůček, P. (2016b): Tragédie korektního pokrokářství. *Marathon*, 138, roč. 20, č. 4, s. 4-34. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.
- Sirůček, P. (2019a): České emancipistky a rané feministky. *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2019, roč. 3, č. 6, s. 73-102. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz>.
- Sirůček, P. (2019b): J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. *S předmluvou I. Švihlíkové. 2. doplněné vydání.* Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, roč. 2019 (VII.). ISSN 2336-7679.
- Sirůček, P. (2019c): Levici chybí kompas i kotva: Tady je – normálním lidem a práci čest! *Marathon*, 155, roč. 23, č. 1, s. 3-24. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.
- Sirůček, P. (2020a): Futurologie manželů Tofflerových. *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2020, roč. 4, č. 8, s. 103-162. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz>.
- Sirůček, P. (2020b): Nositelé Nobelovy ceny za ekonomii pro rok 2019. *Politická ekonomie*, 2020, roč. 68, č. 3, s. 367-377. ISSN 0032-3233. <https://doi.org/10.18267/j.polek.1286>.
- Sirůček, P. (2021): Quo vadis, „nobelovské“ ocenění za ekonomické vědy? *Politická ekonomie*, roč. 69, č. 4, s. 479-504. ISSN 0032-3233. <https://doi.org/10.18267/j.polek.1321>.
- Sirůček, P. (2022a): Ekonomický romantik J. Ch. L. Simonde de Sismondi a další malovýrobní socialisté. *Alternativy (časopis CSTS)*, srpen 2022, roč. 6, č. 11, s. 139-184. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz>.
- Sirůček, P. (2022b): *Nové trendy (post)kovidového světa. Materiály na seminář k práci na S21, konaný 31. 10. 2022.* Praha: CSTS. <https://institutcl.cz/blog/2022/11/01/trendy/>.

- Sirůček, P. (2022c): *Utopický vizionář Bernard Bolzano. S předmluvou L. Perného. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. rozšířené a doplněné vydání*. Praha: Institut české levice. ISBN 978-80-11-02303-4. <http://library.institutcl.cz/Bolzano.pdf>.²⁰⁵
- Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-86175-03-4.
- Sirůček, P., Džbánková, Z. (2006): Racionalita a etická dimenze v ekonomických teoriích (vybrané problémy). *Ekonomie a Management*, roč. 9, č. 3, s. 19-34. ISSN 1212-3609.
- Sirůček, P., Džbánková, Z. (2020): Feminist Behavioural Economics. In Pavelka, T., Löster, T. (eds.) (2020): *The 14th International Days of Statistics and Economics. Conference Proceedings. September 10-12, 2020 Prague, Czech Republic*. Slaný: Melandrium, s. 1069-1078. ISBN 978-80-87990-22-3.
- Sitárová, Z., Kliment, A. a kol. (1981): *Dějiny ekonomických teorií: Stručný nástin*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Skopurovski, J. (1998): *The Cambridge Companion to Mill*. New York: Cambridge University Press. ISBN 978-0-511-22258-0.
- Smith, A. (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell. ISBN nemá (česky např. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut 2001. ISBN 80-86389-15-4, resp. recenze in *Acta Oeconomica Pragensia*, 2001, roč. 9, č. 8, s. 185-193. ISSN 0572-3043).
- Sojka, M. (2002): *Kdo byl kdo: Světoví a čeští ekonomové*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-055-1.
- Sojka, M. (2010): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team. ISBN 978-80-87109-21-2.
- Sojka, M. a kol. (1999): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-991-X.
- Standing, G. (2018): Prekariát: Nová nebezpečná třída. Praha: Rubato. ISBN 978-80-87705-64-3 (resp. recenze in *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, roč. 2019 (VII.), s. 1-38. ISSN 2336-7679).
- Svobodová, V. (2018): *Etická teorie J. S. Milla. Bakalářská práce*. Plzeň: Fakulta filozofická Západočeská univerzita v Plzni. ISBN nemá.
- Šcur, M. (ed.): *Buddhistická ekonomie: Malá čítanka (nejen) pro kapitalisty*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. ISBN 978-80-7465-528-9.

²⁰⁵ Dostupné též na <https://institutcl.cz/blog/2022/10/05/bolzano/>, resp. <https://institutcl.cz/digital-library/>. Také na https://www.academia.edu/88102162/Utopick%C3%BD_vizion%C3%A1%C5%99_Bernard_Bolzano_S_p%C5%99edmluvou_L_Pern%C3%A9ho a <https://books.google.sk/books?id=J9yTEA-AAQBAJ&pg=PA7&dq=Luk%C3%A1%C5%A1+Pern%C3%BD&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKE-wjoyP2Ts9f6AhXZuaQKHQg6Bw0Q6AF6BAGJEAI#v=one-page&q=Luk%C3%A1%C5%A1%20Pern%C3%BD&f=false>.

- Tomský, A. (2022): Liberalismus ještě neumřel: Dnešní neliberální liberálové chtějí pokrok vnutit ostatním. *Týdeník Echo*, roč. 9, č. 47, s. 32-33. ISSN 2336-4971.
- Vanek, J. (1971): *The Participatory Economy: An Evolutionary Hypothesis and a Strategy for Development*. Ithaca: Cornell University Press. ISBN 0801406390.
- Vanek, J. (2013): *Sjednocená teorie společenských systémů (radikální křesťanská analýza)*. Praha: KSLP – Česká společnost pro zaměstnaneckou participaci. ISBN 978-80-260-3315-8.
- Van Parijs, P., Hrubec, M., Brabec, P. (2007): *Všeobecný základní příjem: Právo na lenost, nebo na přežití?* Praha: Filosofia. ISBN 978-80-7007-259-2.
- Varadzin, F. a kol. (2004): *Ekonomický rozvoj a růst*. Praha: Professional Publishing. ISBN 8086419614.
- Varadzin, F., Březinová, O. (2003): *Hledání ve světě ekonomie (věda, metodologie, ekonomie)*. Praha: Professional Publishing. ISBN 8086419568.
- Vickers, J. (1995): Concepts of Competition. *Oxford Economic Papers*, roč. 47, č. 1, s. 1-23. ISSN 0030-7653.
- Vohlídalová, M. (ed.) (2010): *Akademické duety: O profesním a soukromém životě ve vědě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. ISBN 9788073301804.
- Weng, F. (2013): On Freedom and Progress: Comparing Marx and Mill. *Inquiries Journal*, roč. 5, č. 11, s. 1-2. ISSN: 2153-5760.
- Zvěřina, J. (2004): Feminismus a jeho současné podoby. *Revue Politika*, roč. 10, č. 1. ISSN 1803-8468. <http://www.revuepolitika.cz/clanky/630/feminismus-a-jeho-soucasne-podoby>.
- Zweig, K. (1979): Smith, Malthus, Ricardo and Mill: The Forerunners of Limits to Growth. *Futures*, roč. 11, č. 6, s. 510-523. ISSN 0016-3287.
- Žantovský, P. (2022): Jak jsem potkal knihy – 242. díl. O svobodě myšlení a slova. *Parlamentní listy*, 22. 5. 2022. ISSN <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/nazory-a-pe-tice/Petr-Zantovsky-Jak-jsem-potkal-knihy-242-dil-O-svobode-mysleni-a-slova-702745>.

Abstrakt

H. Taylorová-Millová byla britská autorka publikující v oblasti sociálně politické filozofie, které zasahovala i do ekonomie. Sehrála důležitou roli v hnutí za zrovnoprávnění žen. Její životní a intelektuální dráha se těsně prolíná s osudy a dílem J. S. Milla. Tento britský ekonom, logik, filozof, politolog a sociální reformátor bývá též nazýván posledním polyhistorem. Je významnou přechodovou postavou v ekonomické vědě a nachází se i na pomezí klasického a moderního liberalismu. Bývá označován za prvního feministického ekonoma, za předchůdce ekologické a nerůstové ekonomie, humanistických ekonomů anebo za evolučního či družstevního socialistu.

Abstract

H. Taylor-Mill was a British author publishing in the field of socio-political philosophy, which also affected economics. She played an important role in the movement for women's equality. Her life and intellectual path are closely intertwined with the fate and work of J. S. Mill. This British economist, logician, philosopher, political scientist and social reformer is also called the last polyhistor. He is an important transitional figure in economic science and is also located on the border between classical and modern liberalism. He is often referred to as the first feminist economist, the forerunner of ecological and non-growth economics, humanist economists, or an evolutionary or cooperative socialist.

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

*1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.

Pavel Sirůček

Peripetie a perspektivy revoluce

Recenze knihy Dinušová, D.: *Róza Luxemburgová: Cesty revolúcie*. Bratislava: Veda 2022. 168 s. ISBN 978-80-224-1951-2.

Není zcela standardní (a v řadě ohledů především ani úplně šťastné), aby oficiální recenzent publikace psal o této i další recenze. Tudíž následující řádky jsou nehodnotící krotkou anotací, upozorňující české zájemce na titul, který by neměl zůstat přehlédnut. Čtenář s autorčinou interpretací Rosy Luxemburgové přitom vždy souhlasit samozřejmě nemusí. Představení odstartujeme otázkou nejenom řečnickou. U anotovaného titulu jako vydavatelé figurují Veda (vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied), resp. Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied.

Otázka zní, zda by bylo myslitelné, aby obdobná práce²⁰⁶ v současnosti vyšla i u nás pod hlavičkou Akademie věd ČR?²⁰⁷ Aktuální reminiscencí inkriminované otázky je, zda by kniha takto vyšla na Slovensku i dnes?²⁰⁸

²⁰⁶ Anotovaná publikace je prezentována coby vědecká monografie ve smyslu dílčího výstupu vědeckého projektu „*Tendencie vývoja súčasného kapitalizmu – protirečenia a rozpory*“. Měl by takto nazvaný projekt alespoň minimální šanci na oficiální přijetí i v ČR? Byl by „*scientometry*“ apod. vnímán vůbec jako vědecký?

²⁰⁷ Namátkou ve světle aktuálních diskuzí ohledně vytýkácích dopisů badateli Ústavu mezinárodních vztahů a bývalému diplomatu P. Drulákovi za jeho politické názory a veřejná vystupování. S hrozbou ukončení pracovního poměru. Podle tzv. tolerantních liberálů však Drulák není obětí cenzury, neboť se sám měl zpronevěřit profesní cti a odpovědnosti vědce. Čím? Hlásáním „*nesprávných*“ názorů, a ještě k tomu v „*nesprávných*“ médiích. Což je zahaleno do formulací typu „*šíření konspiračních narativů, nekorektního vyjadřování a zavádějících zobecňování*“. Argumentováno bývá porušováním etických apod. kodexů, kdy hlasatel „*nesprávných*“ názorů má údajně poškozovat dobré jméno instituce, na které působí. Třeba i tím, že kritizuje současnou vládu, včetně premiéra. Přitom nezřídka daleko ostřejší (a to i vulgární) kritiky vlády předchozí (resp. vlád předchozích) dobré jméno stejných institucí ani v nejmenším nepoškozovaly. Ba právě naopak, byly prezentovány – i ze zcela stejných úst, které dnes žádají za odlišné myšlení a jiné názory tvrdé postihy – coby projevy odbornosti, kompetence, svobody projevu i svobod akademických.

²⁰⁸ Na jaře 2022 z funkce ředitele Ústavu politických vied Slovenskej akadémie vied odešel P. Dinuš. Spekuluje se přitom o knize *Lenin a 21. storočie* (Vidovan, P., Bratislava: Veda 2021. 248 s. ISBN 978-80-224-1894-2), která (vydaná pod pseudonymem) na Slovensku vyvolala bouři a spustila kampaň liberálních médií proti jejímu autorovi. Slovenská akadémie vied stáhla knihu z prodeje. 2. vydání (Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2022. 254 s. ISBN 978-80-974384-0-1) obsahuje i pohled autora L. Blahy na celou kauzu. Reflexi 1. vydání provedl P. Drulák na <https://casopisargument.cz/?p=44855>. Drulákov text končí varováním: „*Režimy, ktoré samy sebe lichotivě nazývajú liberálnymi demokraciemi, i když přesnější by bylo mluvit o liberálních oligarchiích, neustále zužují prostor svobody myšlení a vyjadřování. Na jejich honech*

Dominika Dinušová se, mimo jiné, věnuje perspektivám politické filosofie a politologie, se zaměřením na Latinskou Ameriku, a především na progresivistické tendence. Pohled do knihovny a databází ukazuje, že téma revoluce jí rozhodně cizí není. Přispěla do sborníku *Október 1917 a súčasnosť* (Dinuš, P. a kol., Bratislava: Veda 2018. 300 s. ISBN 978-80-224-1688-7). Problematiku revoluce jakožto odpovědi na rozpory současných společností reflektuje kniha *Za hlasom revolúcie* (Dinušová, D., Bratislava: Veda 2018. 190 s. ISBN 978-80-224-1676-4). „*Perspektívy revolúcie vidí Dominika Dinušová v spoločensko-politickom myslení latinskoamerických autorov José Martího, José Carlosa Mariáteguiho a Héctora Pabla Agostiho, ktoré ponúkajú plodné zdroje uvažovania o tomto spôsobe spoločenskej zmeny*“.²⁰⁹ Politické myšlení kubánského bojovníka za nezávislost José Martího přibližuje titul mezinárodního autorského kolektivu *José Martí a súčasnosť* (Dinušová, D. a kol., Bratislava: Veda 2021. 240 s. ISBN 978-80-224-1912-3).

Rosa Luxemburgová stále zůstává velikou výzvou. Inspirující a aktuální, což umocňuje vývoj posledních měsíců, nahlížený optikou imperiálních, resp. imperialistických válek a militarismu.²¹⁰ Luxemburgová zůstává velikým tématem, které se pokouší uchopit také D. Dinušová. Odcitujme z anotace: „*Kniha sa venuje interpretácii sociálnej zmeny v diele Rózy Luxemburgovej. Zasadzuje tematiku do historických súvislostí začiatku 20. storočia akcentujúc pritom vybrané problémy a ich spracovanie v Luxemburgovej diele – dôraz na demokraciu a sociálnu participáciu v triednych a rodových súvislostiach, vývojové tendencie spoločensko-ekonomických vzťahov a i. Na pozadí dobových teoretických diskusií a praktických sociálnych pohybov zachytáva Luxemburgovej vedecké stanoviská, sporné miesta jej textov a teoretické zhody a rozpory s jej súčasníkmi, ktoré presahujú svoje historické ukotvenie a prenikajú do niektorých oblastí súčasného spektra spoločenskovedného výskumu. Vedecká monografia je príspevkom do širšieho filozofického diskurzu o odkaze tejto dnes najmä v západnej Európe a USA diskutovanej autorky*“.²¹¹

Mnohostranný, ale i nejednoznačný odkaz Luxemburgové bývá interpretován značně různorodě a nezřídka je účelově dezinterpretován. V jejím rozsáhlém díle se dá skoro vždycky najít nějaká věta, odstavec, slůvko či teze potvrzující názor toho, kdo uvedené trpělivě hledá. V posledním cca půlstoletí bývá poselství Luxemburgové nezřídka až nemístně idealizováno, naivně romantizováno a často podáváno přehnaně liberálně. Samotná Rosa Luxemburgová by se pravděpodobně zuřivě bránila svému vykreslování pomocí plakátových agitek a prefabrikovaných frází, kdy někdy chybí snad už jenom nějaký ten zázrak, který vykonala, aby mohla být blahořečena a prohlášena za svatou. Představovaný text se však patosu vyhýbá²¹² a snaží se o udržení jistého nadhledu.

na čarodějnice zaráží, že náhončí se paradoxně hlásí k obraně liberálních svobod a že často přicházejí z řad novinářů či akademiků tedy profesí, pro něž bývala svoboda myslet a mluvit obzvláště důležitá. Toto převrácení významů i rolí připomíná Orwellův postřeh: „Válka je mír, svoboda je otroctví, nevědomost je síla“. Vstoupil liberalismus do orwellovské fáze? Asi další důvod, proč si přečíst Blahova Lenina“ (tamtéž).

²⁰⁹ „*Latinská Amerika, ktorá sa dnes považuje za akési „sociálne laboratórium“, sa stala priestorom realizácie početných sociálnych zmien a presadzovania mnohých spoločenských inovácií. Kniha prináša reflexiu vývoja revolučného myslenia s ambíciou postihnúť ju nielen v historických kontextoch, ale i v súčasnom filozofickom diskurze. Oboznamuje čitateľa nielen s dosiaľ neznámym svetom tejto revolučnej filozofickej tradície, ale hľadá premostenia minulých odkazov s výzvami súčasnosti*“ (anotace např. dle <https://www.databazeknih.cz/knihy/za-hlasom-revolucie-397332>).

²¹⁰ Srov. především kapitulu 6. *Militarizmus ako metóda imperialismu* (s. 90-97 anot. publ.).

²¹¹ Např. dle <https://www.databazeknih.cz/knihy/roza-luxemburgova-cesty-revolucie-501589>.

²¹² Srov. (s. 12 anot. publ.).

Luxemburgová jako německá marxistická ekonomka, smělá novinářka, neúnavná agitátorka, neústupná ideoložka, osobitá radikální politička a vizionářka polsko-ruského původu, významná činitelka polského, německého a mezinárodního dělnického hnutí, bývá označována za jednu z největších revolucionářek v moderní historii. Náleží k ikonickým symbolům zdaleka nejenom německého socialistického hnutí. Oceňována je za osobní statečnost a oběti v boji za sociálně spravedlivější uspořádání světa, za pochopení historického významu mezinárodního dělnického hnutí i za originální úvahy ekonomické, politologické anebo filozofické. Náležela k předním teoretikům marxistické politické ekonomie. Věnovala se především otázkám akumulace kapitálu, reprodukce, rozvoje a sociálně ekonomických a politických změn.²¹³ Aplikovala materialistickou dialektiku a logicko-historickou metodu. Stěžejním rysem její politické filozofie je víra v masy a revoluci, v duchu dialektiky spontánnosti a organizace. Po mučednické smrti se Rosa Luxemburgová stává světově proslulou osobností, dnešním „cool“ žargonem globální celebritou. Její texty jsou překládány do mnoha jazyků a ona samotná dodnes představuje inspiraci a vzor pro mnohá levicová (a tzv. levicová) hnutí, bojovníky za ženskou problematiku, nejruznější progresivisty i pro určité akademické kruhy.

Další příspěvek na téma života, díla i poselství Rosy Luxemburgové reprezentuje text D. Dinušové. Jedná se o příspěvek podnětný, živý, odvážný, nicméně v řadě ohledů diskutabilní a kontroverzní. Což není míněno jako výtka, nýbrž jako prosté konstatování. Ostatně práce o Luxemburgové – stejně jako Luxemburgová samotná – vlastně vždy vyvolávaly nejenom rozsáhlé diskuze, ale často rozdmýčávaly i prudké vášně a jitřily emoce. Autorka má svůj pohled na Luxemburgovou promyšlený i podložený a měnit jej očividně nehodlá. Ostatně její osobě, dílu i historickému kontextu se D. Dinušová blíže věnovala již v materiálech zmiňovaných v *Edičnej poznámke*,²¹⁴ resp. seznamu literatury.

Sympaticky působící útlá knížka – s tvrdou a pevnou obálkou v trojkombinaci barev odstínu lila – sestává z deseti kapitol, vždy uvozených citátem, obvykle právě z díla Rosy Luxemburgové. Publikaci otevírá osmistránkový *Úvod* (přinášející vedle formulace hlavního cíle, nástinu metodologie a představení celé práce i rešerši literatury) a zakončuje pětistránkový *Záver*. Na konci práce ještě figurují *Zoznam použitej literatúry*, *Resumé*, *Summary*, *Menný register* a *Edičná poznámka*. Především rejstřík přispívá k lepší orientaci v textu, resp. ke čtenářskému komfortu a současně doplňuje nezbytné technické údaje odborného textu. Použit je taktéž poznámkový aparát pod čarou, a to v počtu 215 krátkých poznámek. Skutečný počet stran činí 165 (včetně tiráže), poslední čtyři stránky jsou prázdné, bílé. Oficiálně v tiráži udávaný počet stránek je 168.

Kapitola 1. *Vo víre spoločenských pohybov* zkoumá dějinné souvislosti revolučních procesů v Evropě, včetně nového chápání termínu revoluce po Velké francouzské buržoazní revoluci či

²¹³ Nástin politické ekonomie Rosy Luxemburgové obsahuje studie Sirůček, P.: *J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. S předmluvou I. Švihlíkové*. 2. doplněné vydání. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2019 (VII.). 387 s. ISSN 2336-7679. Výtah byl publikován jako Dílo rudé Rosy Luxemburgové in *Alternativy (časopis CSTS)*, 2018, roč. 2, č. 4, s. 2-56. ISSN nemá. Kritické otázky, nastolené Luxemburgovou – zejména v souvislosti s její teorií akumulace – se následně vracejí v díle M. Kaleckého, J. V. Robinsonové a částečně také J. M. Keynesa (v souvislosti s úvahami o poptávkovém omezení kapitalistického tržního systému). Některé otázky přitom na aktuálnosti neztratily dodnes a jsou stále předmětem různých interpretací. S odstupem času bývá konstatováno, že zásluhou právě prací Rosy Luxemburgové – přes její neoddiskutovatelné omyly – postupně i marxisté akceptují ideu nedostatečné poptávky, typickou a ústřední pro keynesiánsství.

²¹⁴ Srov. (s. 163 anot. publ.).

interpretace revoluce ve smyslu změny společensko-ekonomické formace ukotvené v dialekticko-materialistické metodologii. Do historických souvislostí jsou následně zasazeny biografické údaje týkající se osudů, aktivit a působení Rosy Luxemburgové, což je předmětem především kapitoly 2. nazvané *Pohľad do biografie*.

Kapitola 3. pojmenovaná *Proti revizionizmu a oportunistu* se zabývá teoretickým bojem Luxemburgové proti ambici Eduarda Bernsteina revidovat marxismus. Kapitola 4. nese název *Otázky socialistickej revolúcie* a předkládá: „*Chápanie revolúcie cez prizmu rozporu medzi reformizmom revizionizmu marxistickej teórie a revolučnou teóriou marxizmu, ako aj Luxemburgovej optiku prežívania konkrétnych revolučných procesov prebiehajúcich v európskom geografickom prostredí*“ (s. 11 anot. publ.).

Výklad základních ekonomických myšlenek Rosy Luxemburgové přináší kapitola 5. *Akumulácia kapitálu. Militarizmus ako metóda imperializmu* je předmětem i názvem kapitoly 6. Kapitola 7. *Problém emancipácie žien* naznačuje postoje Rosy Luxemburgové k dobově aktuální problematice volebního práva žen a otázkám jejich emancipace.²¹⁵

Na teoretické spory a styčné body koncepcí Rosy Luxemburgové a Vladimíra Iliče Lenina cílí kapitola 8. *Luxemburgová a Lenin*. Kapitola 9. *Čo sa stalo s Luxemburgovou?* prezentuje „*vybrané spôsoby interpretácie jej tematicky i rozsahom obsiahleho diela*“ (s. 11 anot. publ.). Závěrečná kapitola 10. *Myšlienky Rózy Luxemburgovej v perspektívach súčasnosti* načrtává „*revitalizaci*“ revolučních aspektů díla Rosy Luxemburgové.

Autorka – jak ostatně avizuje v *Úvodu* – akcentuje především revoluční aspekty díla Luxemburgové, což ostatně naznačuje již podtitul anotované práce. Kniha má Rosu Luxemburgovou představovat na pozadí historických reálií revolučních pnutí v Evropě 20. století a má obsahovat zamyšlení nad jejím dílem ve světle případné aktuálnosti pro současnost. Luxemburgová – včetně svých životních výher, ale i proher a mnoha omylů – má co říci i k naší době, její rozporům a prohlubujícím se krizím. Za připomenutí a připomínání stojí Rosa Luxemburgová i dnes. V tomto představovaný text základní cíl naplňuje a může představovat solidní východisko k úvahám a dalším diskuzím nejen na Slovensku a přinášet impulsy ke kritickému zamyšlení nejen pro slovenského čtenáře.

Jak již bylo vyřčeno, vnímání Luxemburgové mohou – a snad i zákonitě musí – být různá, a tak s interpretací a pojetím D. Dinušové nemusí každý vždy a plně souhlasit. Náhled na Luxemburgovou a její hodnocení však zůstává plně v kompetenci autorky. Dinušová má pravdu v tom, že text není encyklopedií. Určitě se nejedná o ucelenou a vyčerpávající biografii historické osobnosti Rosy Luxemburgové, nýbrž explicitně deklarovaným záměrem je diskutovat vybrané oblasti díla z vědeckých východisek založených na dialekticko-materialistické metodologii. Která přitom ale může být interpretována a aplikována nikoli zcela shodnou optikou (post, resp. tzv.) levice „*nové*“, liberální, ovšem i levice „*staré*“, míněno ve smyslu neliberální (či přímo konzervativní).

²¹⁵ Kapitola je zpracována přežitelně i pro nepokrokářského čtenáře, který je přesvědčen, že samotná Rosa Luxemburgová by feministkou ani genderfeministkou v (post)moderním smyslu rozhodně nebyla. Nestavěla proti sobě muže a ženy, jak to soustavně činí radikální feminismus. Do mramoru je možné tesat slova: „*Charakter ženy se nepozná, když láska začíná, nýbrž když končí*“, připisovaná někdy právě jí. Rosa Luxemburgová usilovala o emancipaci žen především ve smyslu sociálně spravedlivější společnosti, bojovala za odstranění vykořisťování a nikoli proti vyumělkovaným pseudoproblémům a malichernostem.

Zůstává tudíž diskutabilní, zda opravdu jde vždy pouze o „objektivní“ vědecké závěry vyvozené na základě jmenované metodologie, a nikoli o „subjektivní“ osobní a politické názory (Jak je naznačováno v závěru *Úvodu*).²¹⁶ Zmíněné přitom však nemusí být vždy v rozporu. Otevřenou otázkou zůstává, zda Rosa Luxemburgová byla komunistkou? Anebo nebyla? Komunistkou jakou? Otázka vskutku hamletovská... V kontextu – zatím marného – hledání přitažlivých vizí v dnešní brutálně dystopické době je možné se i ptát, zda Rosa Luxemburgová byla utopistka. Anebo spíše vizionářka? K hledání i nalézání odpovědí mohou přispět taktéž např. studie L. Perného o utopiích a rovnosti²¹⁷ etc.

Zdůraznit a podtrhnout by jistě šlo množství aspektů týkajících se života, díla i poselství Luxemburgové. Namátkou, že ideu socialismu důsledně spojovala se svobodou a demokracií. Luxemburgová byla osobností dělnického a socialistického hnutí zvláštní a specifickou, přičemž je možné konstatovat i její určitou izolovanost. Na čemž mnoho nemění, že současně náležela ke stěžejním postavám nejenom II. internacionály. K její osamělosti přispívala nesmlouvavá neústupnost v celé řadě témat, namátkou v otázce reformu. Platné zůstávají mnohé z pádných argumentů Rosy Luxemburgové proti raným revizionistům. Včetně kritiky podceňování otázky společenského vlastnictví výrobních prostředků. Na straně druhé stojí ale např. nedoceňování práva národů na sebeurčení, resp. přehnaně kosmopolitní náhledy Luxemburgové na otázky národní a národnostní.

V souvislosti s ekonomickým dílem Rosy Luxemburgové lze formulovat otázku, zda Luxemburgová adekvátně docenila schopnost kapitalistického systému adaptovat se, a to nejenom ekonomicky. Tedy nejen v kontextu její „*teorie permanentní nadakumulace*“. Mohla vůbec všechno podstatné predikovat? Vyzdvihována bývá odvaha Luxemburgové zachycovat realitu své doby, včetně neustálého poukazování na nové jevy a tendence vývoje. A její urputné vyvolávání diskuzí a formulování často i provokativních hypotéz s nehotovými závěry. Tyto sice mnohdy v konfrontaci s fakty a realitou již ani v její době neobstály, nicméně nedovolovaly dobovému marxismu dogmaticky ustrnout.

Pro někoho mohou být cenné úvahy o neoddělitelnosti cíle socialismu a cesty k němu, o vztahu revoluce a reformu, o pojetí socialistické revoluce, včetně otázek moci či varování před nebezpečím byrokratizace. Anebo přesvědčení, že socialistická revoluce – ať je jakákoli – musí být procesem vzdělávání a osvícení dělnických mas. Či zdůrazňování nutnosti široké podpory mas a demokracie pro úspěšný vývoj socialismu. Nebo silný důraz na spontaneitu. Další mohou být oslovení internacionalismem a civilizovaným hlasem Luxemburgové ve věci mezinárodního socialismu. Jiné mohou zaujmout různé konsekvence teorie akumulace v souvislosti s procesy globalizace, včetně prohlubující se nebezpečné financializace. Což může být umocňováno aktuálními trendy v podobě odklonů od (neoliberální) globalizace (deglobalizace, renacionalizace, deinternacionalizace, resp. lokalizace) či vizí reglobalizace (coby reakce na nerovnosti, změny klimatu, zdravotní krize).²¹⁸ Kritická poučení pro současnost je možné nalézat

²¹⁶ Srov. (s. 12-13 anot. publ.).

²¹⁷ Např. Perný, L.: *Utopisti: Vizionáři světa budoucnosti. Dejiny utópií a utopizmu*. Martin: Matica slovenská 2020. 390 s. ISBN 978-80-8128-257-7 (též srov. recenzi in *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 4, č. 8, s. 163-186. ISSN nemá), dále *Idea spravodlivosti spoločnosti vo vybraných sociálnych utópiách. Dizertačná práca*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2021. ISBN nemá nebo *The Roots of Slovak Utopianism and Utopian Concepts of 1848. Filozofija Sociologija*, 2021, roč. 32, č. 1, s. 32-41. ISSN 0235-7186.

²¹⁸ Srov. prezentaci Sirůček, P.: *Nové trendy (post)kovidového světa. Materiály na seminář k práci na S21, konaný 31. 10. 2022*. Praha: CSTS 2022. 85 s. ISBN nemá. <https://institutcl.cz/blog/2022/11/01/trendy/>.

také v názorech Rosy Luxemburgové na dialektiku spontánnosti a organizace. Zajímavá zůstává analýza imperialismu, jakkoli tento Luxemburgová pojímala nikoli zcela přesně.

V neposlední řadě lze poukázat na podnětné inspirace v souvislosti s nebezpečím sílící indoktrinace stádním myšlením se stále agresivnějším nařizováním jediné tzv. liberální Pravdy, resp. jediné přípustné „*liberální demokracie*“.²¹⁹ Nebyla by programová provokatérka Rosa Luxemburgová dnes cejchována coby nebezpečná populistka? A to i ze strany levice či liberální tzv. levice nové, která stojí na stejné straně barikády s velkokapitálem proti normálnímu životu a normálním lidem práce?²²⁰ Také proto má „*Rudá Rosa*“ co říci k současnosti, a proto rekapitulace jejího boje za přemýšlení stojí.

P.S. Za připomínání stojí i její – již klasické – výroky, častokráte citované. Na dnešek trefně pasuje i tento: „Najrevolučnějším činom je povedať nahlas to, čo je“ (s. 136 anot. publ.). Na až mrazivé aktuálnosti nabývá i snad nejznámější výrok připisovaný také Luxemburgové, zjednodušeně tradovaný jako: „Lidstvo čekají jen dvě možnosti: socialismus nebo barbarství“. Predikce Luxemburgové se měla později naplnit fašismem a II. světovou válkou. Upřesněme, že in (Luxemburgová, R. (Junius)): Die Krise der Sozialdemokratie. Anhang: Leitsätze über die Aufgaben der internationalen Sozialdemokratie. Zürich: Union 1916. 100 s. ISBN nemá) stojí: „Bedřich Engels kdysi prohlásil: buržoasní společnost má na vybranou: buď přechod k socialismu, nebo návrat k barbarství“ (Luxemburgová, R.: Ausgewählte Reden und Schriften. 2 díly. Berlin: Karl Dietz Verlag 1951. 751 s. + 742 s. ISBN nemá, s využitím českého překladu in Dílo I, Praha: SNPL 1955, s. 211. 616 s. ISBN nemá).

Za barbarství ve své době Rosa Luxemburgová považovala I. světovou válku. Za dilema světových dějin pak Rosa Luxemburgová označuje volbu, kdysi predikovanou Engelsem: „bud' triumf imperialismu a zánik veškeré kultury jako ve starém Římě, vylidnění, zpustošení, degenerace a jeden velký hřbitov. Nebo vítězství socialismu, to znamená vítězství uvědomělé bojové akce mezinárodního proletariátu proti imperialismu a jeho metodě: proti válce“ (tamtéž, s. 212). Bojuje v současnosti někdo proti válce?

²¹⁹ „... která není ani liberální, ani demokracií... je smrtícím koktejlem názorů a postojů pokrokářských aktivistů, které se skutečnou tradiční politickou levicí a jejími ideály nemají nic společného“ (Klaus, V., Weigl, J.: Zavře se za tradiční politickou levicí (ale i pravicí) voda? *Literární noviny*, 22. 2. 2018, č. 3, s. 1. ISSN 1210-0021). Za připomenutí stojí i konstatování: „... evropská politická levice v dobách své nedávné dominance zcela pustila ze zřetele, byly zájmy jejích tradičních voličů – pracujících, zaměstnanců, lidí, žijících se svou vlastní prací“ (tamtéž). Otázka v názvu citovaného článku z roku 2018 byla dalším vývojem téměř již zodpovězena. Nad skutečnou levicí se voda zavřela... Především kvůli přílišné liberalizaci. Podle liberálů ovšem recepty na resuscitaci obsahují ještě více liberalismu, a ještě více korektního pokrokářství.

²²⁰ Pokrokářská kavárenská liberální tzv. levice nenávidí národní stát a všechno vlastenecké agresivně neguje coby pseudovlastenecké a nacionální v tom nejpejorativnějším smyslu. K uhlířským kamenům její víry náleží, že tzv. levice nikdy, za žádných okolností (a to ani v případě ohrožení samotné existence státu i celého národa), nesmí stát v jednom šiku s národními a konzervativními silami. I kdyby měla raději sama zahynout. Oblíbené je žonglování s moralismy ohledně nebezpečí fašizace ultrapravice, ale i ne-liberálních (a konzervativních) sil na levici. Přitom ale ignoruje či přímo tleská fašizaci hypertrofovaného liberalismu.

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

*1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.